

ગ્રજરાતના ઇતિહાસની વાતો.

સંપાદન કરેલું.

જગન્નાથ ઠાકોરદાસ મોદી, બી. એ.

રિટાયર્ડ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,
વડોદરા રાજ્ય.

સંપાદક

જગજીવનદાસ દયાળજી મોદી,

આસિસ્ટન્ટ માસ્ટર,
ટ્રેનિંગ કોલેજ-વડોદરા.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજગની કોપીરાશિઃ ત્વમ ગ

અનુક્રમાક ૮૩૮-૮ તા' ૬

પુસ્તકનું નામ ગુજરાતના ઇતિહાસની
માળા

વિષય ૪૨: ૮૪૪: ૪-૩૭-૧૦૬૧

ગુજરાતના ઇતિહાસની વાતો.

તૈયાર કરનાર

છગનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી, બી. એ.

રિટાયર્ડ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,
વડોદરા રાજ્ય;

તથા

જગજીવનદાસ દયાળજી મોદી,

આસિસ્ટન્ટ માસ્ટર,
ટ્રેનિંગ કોલેજ-વડોદરા.

સંવત ૧૯૭૫.

સુરત.

સને ૧૯૧૯

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૩૬૬

સુરત-ચૌટાના પુલ ઉપર આવેલા “ સુરત સીટી ” પ્રિન્ટીંગ
પ્રેસમાં ઠાકોરદાસ માનસીંગે છાપી.

પ્રસિદ્ધ કરનાર તથા વેચનાર.
મેસર્સ કરશનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ, બુકસેલર,
નાથાવટ સુરત.

પ્રસ્તાવના

વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી થઈ પડે તેવા ગુજરાતના ઇતિહાસની વાતોના એક પુસ્તકની આવશ્યકતા છે એવું અમને તેમજ અમારા કેટલાક સ્નેહીઓને લાગવાથી તે તૈયાર કરી પ્રકટ કરવાનું અમે માથે લીધું છે. વિદ્યાર્થી માટે અને તેટલી ટુંકાણમાં લોકીકત લખાયલી હોવી જોઈએ તે ધોરણ લક્ષમાં રાખવામાં આવ્યું છે, છતાં ઇતિહાસની કલના સમજવા અડચણ પડે તેટલા માટે કેટલાક ભાગ છોડી દેવા એ ખરોખર લાગ્યું નથી.

શાળાઓમાં અભ્યાસ કરાવતી વખતે શિક્ષક વર્ગ કમી મહત્વના જણાય તેવા કે ઝીણી વિગતવાળા ભાગો છોડાવી દેશે તો અભ્યાસ-ક્રમને અનુસરતું શિક્ષણ આપવામાં અડચણ આવશે નહિ એવું અમારું માનવું છે.

દુર્ગાષ્ટમી,
સંવત ૧૯૭૫.

છગનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી.

અનુક્રમણિકા.

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
ગુર્જરભૂમાતાનું સ્વરૂપ	૧	૨૦ ગ્રહરિપુનો નાશ	૨૧
ભાગ ૧લો		૨૧ લાટ દેશ ઉપર ચઢાઇ	૨૨
૧ આપણો ગુજરાત દેશ	૩	૨૨ રુદ્રમાળ	૨૩
૨ ગુજરાતની પ્રજા	૪	૨૩ ચામુંડરાજ	૨૪
૩ ગુજરાતનામ પડવાનું કારણ	૫	૨૪ દુર્લભરાજ	૨૪
૪ ગુજરાતના ઇતિહાસની સાંકળ	૬	૨૫ ભીમદેવ પહેલો	૨૫
ભાગ ૨જો-વલ્લભી વંશ		૨૬ ભોજ સાથે લડાઇ	૨૫
૫ વલ્લભીપુર	૭	૨૭ સોમનાથ મહાદેવ	૨૭
૬ વલ્લભી રાજ્યો	૭	૨૮ હુંકુરાજ તથા વિમળશાહ	૨૮
૭ શિલાદિત્ય	૮	૨૯ વિશલદેવ ચલુઆણ સાથે લડાઈ	૨૯
૮ કાકુ રંક તથા વલ્લભીપુરનો નાશ	૯	૩૦ મૂળરાજ કુમાર	૨૯
ભાગ ૩જો-ચાવડા વંશ		૩૧ કરણરાજ	૩૦
૯ ચાવડા રજપુતો	૧૦	૩૨ મયણુલ્લદેવી	૩૧
૧૦ જયશિખરી ચાવડો	૧૧	૩૩ સિદ્ધરાજ જયસિંહ	૩૨
૧૧ રાણી રૂપસુંદરી	૧૩	૩૪ „ (ચાલુ)	૩૩
૧૨ શરો સુરપાળ	૧૪	૩૫ મીનળદેવીનો કારભાર	૩૩
૧૩ વનરાજ	૧૫	૩૬ જુનાગઢનો રાહખંંગાર	૩૪
૧૪ „ (ચાલુ)	૧૬	૩૭ રાણકદેવી	૩૬
૧૫ શ્રીદેવી	૧૭	૩૮ સોમનાથનો જત્રા વેરો	
૧૬ ચાંપો વાણીઓ	૧૭	માફ કર્યો	૩૭
૧૭ વનરાજ પછીના રાજ્યો	૧૮	૩૯ સિદ્ધરાજ અને ગામડીઆ લોક	૩૭
ભાગ ૪થો-સોલંકી વંશ		૪૦ મદનવર્મા અને સિદ્ધરાજ	૩૮
૧૮ (ક) સોલંકી વંશની સ્થાપના		૪૧ જસમા ઓડણ	૩૯
(જ) મૂળરાજ	૧૯	૪૨ જગદેવ પરમાર	૪૦
૧૯ અજમેરના રાજ તથા સેના-પતિ ખારપ સાથે લડાઇ	૨૦	૪૩ „ ચાલુ	૪૧
		૪૪ દંડપતિ સજ્જન	૪૩

વિષય પૃષ્ઠ

૪૫ સુદમાળનો જીર્ણોદ્ધાર	૪૪
૪૬ કુમારપાળ	૪૪
૪૭ કુમારપાળને રાજ્ય પ્રાપ્તિ	૪૬
૪૮ મલિકકાર્જુન સાથે લડાઇ	૪૭
૪૯ કુમારપાળની ખીજી લડાઇ	૪૮
૫૦ હેમાચાર્ય	૪૯
૫૧ કુમારપાળનાં ધર્મકૃત્યો	૫૦
૫૨ અન્યપાળ	૫૦
૫૩ મૂળરાજ ખીજો	૫૧
૫૪ ભીમદેવ ખીજો (ભોળોભીમ)	૫૧
૫૫ પૃથ્વીરાજ ચલુઆણુ	૫૩
૫૬ શાહબુદ્દીન ઘોરી	૫૪

ભાગ પાંચમો-વાઘેલા વંશ

૫૭ વાઘેલા વંશની સ્થાપના	૫૫
૫૮ લવણપ્રસાદ	૫૬
૫૯ વીરધવળ	૫૬
૬૦ વસ્તુપાળ તેજપાળ	૫૮
૬૧ ગોધરાનો દુધુક્ક	૫૯
૬૨ ખંભાતનો વહાણવટી સદીક	૬૦
૬૩ મોજદીનની મા	૬૧
૬૪ વીરમનું તોફાન અને વિશળદેવ રાજ	૬૩
૬૫ 'ડભોઇ મળતું તેન તલાવ'	૬૪
૬૬ વિશળદેવ પછીના રાજાઓ	૬૬
૬૭ માધવ પ્રધાન	૬૬

વિષય પૃષ્ઠ

ભાગ ૬મો-મુસલમાની રાજ્યકાળ	
૬૮ દિલ્હીના સુલતાનોનો અમલ	૬૮
૬૯ દીકરાની ગાદીપર આપ આદશાહ	૬૯
૭૦ અહમદશાહ	૭૦
૭૧ અમદાવાદ શહેર	૭૧
૭૨ વાઘેલા બહારવટિયા-વરહો જેતો	૭૩
૭૩ અહમદશાહનો અદલ ધનસાઈ	૭૪
૭૪ મહમદશાહ રજો, કુતુબ-શાહ અને દાઉદશાહ	૭૫
૭૫ મહમદ બેગડો	૭૬
૭૬ જુનાગઢ ને ચાંપાનેર ઉપર ચઢાઈ	૭૮
૭૭ હમીરજી ગોહેલ અને વેગડો ભીલ	૭૯
૭૮ મહમદ બેગડા પછીના રાજાઓ	૮૦
૭૯ દિલ્હીના આદશાહોનો અમલ	૮૧
ભાગ ૭મો-મરેઠી રાજ્યકાળ તથા અંગ્રેજી અમલ	
૮૦ પેશ્વાની સત્તાનો અમલ	૮૨
૮૧ ગાયકવાડ સરકાર	૮૩
૮૨ અંગ્રેજી અમલ પુરવણી	૮૬

ગુજ્જર ભૂમાતાનું સ્વરૂપ.

જય જય ગરવી ગુજરાત !

જય જય ગરવી ગુજરાત, દીપે અરુણું પરભાત,
ધ્વજ પ્રકાશશે ઝળઝળળ કસુમ્બી, પ્રેમશૌર્યઅહીત,
તું ભણવ ભણવ નિજ સન્તતિ સંકેતે, પ્રેમભક્તિની રીત—
ઉંચી તુજ સુન્દર જાત, જય જય ગરવી ગુજરાત.—૧

ઉત્તરમાં અમ્બા માત, પૂરવમાં કાળી માત,
છે દક્ષિણ દિશમાં કરન્ત રક્ષા, કુન્તેશ્વર મહાદેવ,
ને શોભનાથ ને દ્વારકેશ એ, પરિચય કેરા દેવ—
છે સહાયમાં સાક્ષાત, જય જય ગરવી ગુજરાત.—૨

નદી તાપી નર્મદા જોય, મહી ને ખીજી પણ જોય,
વળી જોય સુલટના જુદ્ધરમણને, રત્નાગર સાગર,
પર્વત ઉપરથી વીર પૂર્વજો, દે આશિસ જયકર—
સમ્પે સોયે સંકે જાત, જય જય ગરવી ગુજરાત.—૩

તે અન્હિલવાડના રહગ, તે સિદ્ધરાજ જયસિદ્ધગ,
તે રહગથકી પણ અધિક સરસ રહગ, થશે સત્વરે માત,
શુભ શકુન દીસે મધ્યાન્હ શોભશે, વીતી ગઇ છે રાત—
જન ધૂમે નર્મદા સાથ, જય જય ગરવી ગુજરાત.—૪

(સ્વ. કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર)

ગુજરાતના ઇતિહાસની વાતો.

ભાગ ૧ લો.

૧. આપણો ગુજરાત દેશ.

હિંદુસ્તાનના બગીચા સમાન ગણાતો સુંદર રસાળ પ્રદેશ ગુજરાત હિંદુસ્તાનના પશ્ચિમ ભાગમાં આવેલો છે. એનો વિસ્તાર ઉત્તરમાં કચ્છનું રણ અને મારવાડ સુધી અને દક્ષિણમાં થાણા જીલ્લાની સરહદ લગી છે, પૂર્વે ખાનદેશ, માળવા, મેવાડ અને વિંધ્યાચળથી આબુ સુધી આવેલી પર્વતોની હાર સુધી છે અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્રના કિનારા સુધી છે.

કુદરતી રચનાથી ગુજરાતનો પ્રદેશ ઘણો રમણીય બનેલો છે. નાના મોટા ટુંગરાઓ, મોટી મોટી નદીઓ, વિવિધ વનસ્પતિથી છવાયેલાં વનો, મનમોહક મેદાનો અને હવા ખાવાનાં સ્થળો તથા પવિત્ર તીર્થો અને જળાશયોથી એ પ્રદેશ શજાગારાયેલો છે. ઉત્તમ જાતિનાં આંખા, ફણસ, કેળ, નારંગી, જામફળી, સીતાફળી તેમજ અનેનાસ, દાડમ, લીંબુ, ખેર વગેરે સ્વાદિષ્ટ મેવાનાં ઝાડોથી ગુજરાતની વાડીઓ લચી રહેલી છે. એમાં ૩ની પેદાશ મુખ્ય છે અને ઘઉં, ડાંગર, જીવાર, બાજરી વગેરે અનાજ પણ જથ્થાબંધ પાકે છે. ટુંગરી પ્રદેશમાં ઉત્તમ ઔષધિઓ અને ઈમારતી લાકડાંની પેદાશ થાય છે. આ રણિયામણો પ્રદેશ તે આપણો ગુજરાત છે.

રાજકીય ફેરફારો અને રાજ્યવ્યવસ્થાથી ગુજરાતના ભાગો વારંવાર બદલાયા કરે છે; તોપણ કુદરતી રીતે એના મુખ્ય બે ભાગ પડી રહેલા છે: (૧) દ્વીપકલ્પનો પ્રદેશ અને (૨) ખંડસ્થ પ્રદેશ. દ્વીપકલ્પ કચ્છના અખાત અને ખંભાતના અખાતથી જુદો પડે છે. એ દ્વીપકલ્પને કાઠિયાવાડ કહે છે, અને ખંડસ્થ પ્રદેશનેજ ધણાખરા ગુજરાત નામથી ઓળખે છે. કાઠિયાવાડ એ દ્વીપકલ્પના એક ભાગનુંજ નામ છે; પરંતુ કાઠી લોકોનું બળ વધવાથી તેઓ આખા દ્વીપકલ્પમાં પ્રસરેલા અને ખંડણી ઉધરાવતી વખતે ધણીવાર ગાયકવાડ સરકારની સામે તેમણે બહારવટાં ખેડેલાં તે ઉપરથી આખા દ્વીપકલ્પનું નામ કાઠિયાવાડ પડ્યું.

કાઠિઆવાડ, ઝાલાવાડ, ગોહેલવાડ, બાગરીઆવાડ, સોરઠ, હાલાર, ભાલ, વાગડ, વઢીયાર વગેરે દ્વીપકલ્પના પ્રાચીન વિભાગો છે; અને ચરોતર, કાનમ, વાકળ, ચોરાસી, મેવાસ વગેરે ખંડસ્થ પ્રદેશના પ્રાચીન વિભાગો છે. એ વિભાગોનાં કેટલાંક નામ તેમાં વસતી જતો ઉપરથી અને કેટલાંક જમીનની જાત ઉપરથી પડ્યાં છે.

હાલ રાજકીય દૃષ્ટિએ ગુજરાતના એ મુખ્ય ભાગ પડ્યા છે. (૧) ખાલસા ભાગ—એટલે અંગ્રેજ સરકારના મુલકના મુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ, ખેડા અને પંચમહાલ એવા પાંચ જિલ્લા કરેલા છે તે; અને દેશી રાજ્યો—એમાં ગાયકવાડ સરકારનું મોટું રાજ્ય અને કાઠિઆવાડ તથા મહિકાંઠા અને રેવાકાંઠાનાં નાનાં રાજ્યો છે. આ અંગ્રેજ સરકારનો તથા દેશી રાજ્યોનો મુલક એકબીજાથી તદ્દન અલગ નથી, પણ એકબીજાના મુલક ફૂલગુંથણીની માફક જોડાયેલા છે.

ધણા પ્રાચીન કાળમાં ગુજરાતના ત્રણ ભાગ ગણાતા હતા. (૧) આનર્ત, (૨) સૌરાષ્ટ્ર અને (૩) લાટ. વડનગરની આબુઆબુના ભાગને આનર્ત કહેવામાં આવતો; કાઠિઆવાડને સૌરાષ્ટ્ર કહેતા; અને મહી નદી તથા તાપી નદીની વચ્ચેનો પ્રદેશ તે લાટ દેશ ગણાતો.

૨. ગુજરાતની પ્રજા.

વિવિધ પ્રકારની જુદી જુદી જાતિઓથી ગુજરાતની પ્રજા બનેલી છે. વસ્તીનો મુખ્ય ભાગ હિંદુ પ્રજા છે, અને તે સિવાય મુસલમાન, પારસી, જૈન અને ખ્રિસ્તી છે. જે જે પ્રજાઓ ગુજરાતમાં રાજ્યસત્તાના કારણે, વેપાર રોજગારને માટે અને ભટકતી જાત તરીકે આવીને વસી અને ધણો કાળ રહી તે પછી ગુજરાતની પ્રજા તરીકે સ્થાયી વસવાટ કરીને રહી છે. હિંદુસ્તાનમાં અને તેમાં મુખ્યત્વે ગુજરાતમાં મુસલમાનોનું રાજ્ય થયા પછી મુસલમાન પ્રજા ગુજરાતમાં વસી છે. ઈરાનથી આવેલા પારસીઓ સંજાણના જાદવ રાણાના આશ્રય નીચે ગુજરાતમાંજ આવીને વસ્યા અને આજે પણ હિંદુસ્તાનમાં પારસીઓની જેટલી વસ્તી છે તે પૈકી અંબાઇ અને ગુજરાતમાં છે તેટલી બીજા કોઈ ભાગમાં નથી.

પૂર્વે હિંદુ પ્રજાની મૂળ ચાર વર્ણ હતી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર: પરંતુ આજે તેમાંથી બ્રાહ્મણ, વાણીઆ, રજપુત, પાટીદાર, સોની, સુતાર, માળી, ઘાંચી, મોચી, હજમ, કોળી, કાઠી વગેરે અનેક જાતો અને ન્યાતો થઈ છે; એટલુંજ નહિ પણ તેમાં વળી પેટા જાતિઓ અને જથ્થા થવાથી અસંખ્ય નાની ન્યાતો બંધાઈ છે. ધર્મના પણ અનેક મત પંથો છે. આમ છે છતાં ગુજરાતની પ્રજા શાંત, સુશીલ, સહનશીલ, ક્ષમાવાન, સંતોષી અને રાજનિષ્ઠ છે. વેપાર અને ખેતી એજ ગુજરાતનાં દ્રવ્યોત્પત્તિનાં મુખ્ય સાધનો છે. ગુજરાતનો ખેતૃતવર્ગ મહેનતુ અને સંતોષી છે. ગુજરાતના વેપારીઓ બુદ્ધિશાળી અને સાદસિક છે, અને તેથી હિંદુસ્તાનમાં ગુજરાત વેપારી પ્રદેશ તરીકે લેખાય છે.

૩. ગુજરાત નામ પડવાનું કારણ.

જે પરદેશી પ્રજા દેશ જીતતી આવી અને કાયમનો વસવસાટ કરીને દેશમાં રહી તેના નામ ઉપરથી દેશનું નામ ગુજરાત પડ્યું. એ પ્રજા તે ગુર્જર પ્રજા છે; અને એ ગુર્જરોએ જીતેલો દેશ તે ગુજરાત કહેવાયો; અથવા ગુર્જરોએ દેશમાં કાયમનો વસવાટ કર્યા પછી ગુર્જરરાષ્ટ્ર એટલે ગુર્જરોનો દેશ એમ કહેવાવા લાગ્યું, અને તે ઉપરથી પછી ગુજરાત નામ પડ્યું.

જુદા અને સાતમાં સૈકામાં ગુજરાતના મુંબઈ સુધીના પ્રદેશમાં ગુર્જરોનાં બે સ્વતંત્ર રાજ્યો હતાં, અને તેથી ગુર્જરોની ઘણી વસ્તી ગુજરાતમાં આવીને વસેલી હોવી જોઈએ. હાલ પણ ગુર્જર વાણીઆ, ગુર્જર સોની, ગુર્જર કુંભાર, ગુર્જર સલાટ વગેરે ગુર્જર નામની ઘણી ન્યાતો ગુજરાતમાં વસે છે. ગુજરાતના લેજિઆ અને કડવા પાટીદારો પણ અસલ ગુર્જરો હોવા જોઈએ. આમ ગુર્જરોનાં રાજ્ય અને ગુર્જરોની વસ્તી ઉપરથી કહી શકાય છે કે ગુજરાત એ નામ ગુર્જર પ્રજાના નામ ઉપરથી પડેલું હોવું જોઈએ.

૪. ગુજરાતના ઇતિહાસની સાંકળ.

આપણો દેશ ગુજરાત છે, ગુજરાત હિંદુસ્તાનમાં આવેલું છે, અને હિંદુસ્તાનના ચક્રવર્તી રાજ્ય અંગ્રેજ સરકાર છે, તેથી ગુજરાતમાં પણ અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય ગણાય છે; પરંતુ ગુજરાતના કેટલાક ભાગમાં શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારનું રાજ્ય છે, તેથી ગાયકવાડને ગુજરાતના રાજ્ય કહે છે. ગાયકવાડ પહેલાં ગુજરાત પેશ્વા સરકારના તાબામાં હતું, અને પેશ્વા સરકારે મોગલ બાદશાહોના સુબાઓ પાસેથી તે લઈ લીધું હતું. મોગલ અમલ પહેલાં ગુજરાતમાં સ્વતંત્ર મુસલમાન બાદશાહોનો અમલ હતો. તેમની રાજધાની અમદાવાદમાં હતી. અમદાવાદના બાદશાહો પહેલાં ત્યાં વાઘેલા વંશના રજપુત રાજાઓનું રાજ્ય હતું. એ રાજાઓની રાજધાની પાટણમાં હતી. વાઘેલા વંશના છેલ્લા રાજા કરણધેલા પાસેથી દિલ્હીના પાદશાહ અકબરના પિલગ્રામે ગુજરાત જીતી લીધું હતું. તેના તાબામાં ઘણાં વરસ રહ્યા પછી ગુજરાતમાં સ્વતંત્ર પાદશાહો થયા હતા. વાઘેલા વંશ પહેલાં સોલંકી વંશના રજપુતો ત્યાં રાજ્ય કરતા હતા. એ વંશમાં સિદ્ધરાજ વગેરે નામાંકિત રાજાઓ થઈ ગયા છે. સોલંકી રજપુતો પહેલાં ચાવડા વંશના રજપુતો રાજ્ય કરતા હતા. તે વંશનો પહેલો રાજા વનરાજ બહુ બહાદુર થઈ ગયો છે. તેણે પોતાના બાપનું ગએલું રાજ્ય પાછું જીતી લીધું હતું. તેમના પહેલાં વલ્લભી રાજાઓનો અમલ હતો. તેમની રાજધાની વલ્લભીપુરમાં હતી. એ વલ્લભીપુરનાં ખંડેર ભાવનગરની પાસે હાલ વળા ગામ છે ત્યાં આગળ માલમ પડે છે. વલ્લભી રાજાઓની પહેલાં જુદા જુદા કેટલાએક વંશના રજપુત રાજાઓ થઈ ગયા છે. સૌથી જુનામાં જુનું પુરાણકાળમાં યાદવોનું રાજ્ય ગુજરાતમાં હતું. એ વંશમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો જન્મ થયો હતો. યાદવોની રાજધાની કાઠિયાવાડમાં દરીઆ કાંઠે દ્વારકામાં હતી. એ એક મોટું તીર્થનું ક્ષેત્ર ગણાય છે.

ભાગ ૨ જો.-વલ્લભીવંશ.

૫. વલ્લભીપુર.

ભાવનગરથી થોડે છેટે ચમારડીના ડુંગરાઓની થડમાં પીતુડીનાં ઝાડનું એક જંગલ છે. એ જંગલમાં વલ્લભીપુરનાં ખંડેરો નજરે પડે છે. ચમારડીના ડુંગરા ઉપરથી નીકળી ઉનાળાના દિવસોમાં સ્વચ્છ જળ પ્રવાહથી વાંકા ચુંકા ધીમી ધીમી વહેતી અને વરસાદના દિવસોમાં જોસઅંધ વહી દરીઆને મળવા જતી છેલ્લારે નદી એ નગરનાં ખંડેરો આગળથી વહે છે. ચોમાસાની રેલ પ્રસંગે એ નદીના પ્રવાહથી આ નગરનાં ખંડેરો ઉઘાડાં પડે છે, ત્યારે જીનાં મકાનોના પાયા નજરે પડે છે તે ઉપરથી એ નગરની ખરી મોટાઈનો ખ્યાલ આવે છે. કોઈ કોઈ વખતે ખંડેરોમાંથી જીના સિક્કા, શિવલિંગો, મૂર્તિઓ વગેરે પણ હાથ લાગે છે, અને તેના ઉપરથી વલ્લભી રાજાઓની કેટલીક હકીકત મળી આવે છે. હાલ એ ઠેકાણે વળા નામે ગામ વસેલું છે, ને તે વલ્લભી રાજાઓનાજ વંશજો ગોહલ વંશના રજપુત ઠાકોરની સત્તામાં છે. અહીંથી થોડે છેટે ઉત્તમ કારીગરીથી ભરેલાં જૈન દેવાલયોથી શોભી રહેલો શેત્રુંજય પર્વત આવેલો છે.

વલ્લભીનગર વિજયસેન અથવા સેનાપતિ ભટ્ટાર્કે વસાવ્યું હતું. એનો ઘેરાવો પાંચ માઇલ કરતાં પણ વધારે હતો. તેમાં વસ્તી ઘણી હતી. ત્યાંના લોકો શ્રીમંત હતા અને તેમાં સૌ કરતાં વધારે તો કરોડાધિપતિ વસતા હતા. ત્યાં વેપાર સારો ચાલતો હતો. તેમાં સેંકડો દેવાલયો હતાં, અને સૌ કરતાં વધારે ખૈરમતના મઠ હતા, જેની અંદર છ હજારને સુમારે સાધુ રહેતા.

૬. વલ્લભી રાજાઓ.

ભગવાન રામચંદ્રના પુત્ર લવે પંજાબમાં લાહોર વસાવી ત્યાં રાજ્ય કર્યું. તેમના વંશમાં ૬૩મા પુરુષ કુનકસેન થયા, તે સન ૧૪૪માં વિરાટનગર જે હાલ ધોળકા કહેવાય છે ત્યાં આવીને વસ્યા. ત્યાંથી પછી કોઈ પરમાર કુળના રાજાનું રાજ્ય જીતી લઈ વડનગર વસાવી ત્યાં તેણે પોતાની રાજધાની કરી. એ કુનકસેનના વંશમાં વિજયસેન

નામે એક પ્રતાપી રાજા થઈ ગયા હતા. તે કોઈ મહારાજાના સેનાપતિ હતા, તેથી ભટ્ટાર્કને નામે પણ પ્રસિદ્ધ છે. એમણે વિજયપુર, વિદલ અને વલ્લભીનગર વસાવ્યાં હતાં, અને વલ્લભીમાં પોતાની રાજધાની કરી હતી (ઇ. સ. ૫૦૯). વિજયસેન પછી વલ્લભી વંશની ગાદીએ અનુક્રમે ધરસેન, દ્રોણસિંહ, દ્રુવસેન, ધરપત્ત, અને ગૂહસેન થયા. એ ગૂહસેનનું બીજું નામ ગુહિલ હતું તેથી તેમના વંશના રજપુતો ગોહિલ અથવા વેલોટી કહેવાય છે. એ ગૂહસેનનો મોટો પુત્ર ધરસેન બીજો વલ્લભીપુરની ગાદીએ બેઠો અને નાના પુત્ર ગોહાએ ઈડરનું રાજ્ય સ્થાપ્યું. તેના વંશજ ઈડરથી ચિતોડ (મેવાડમાં) ગયા, જે હજી ઉદેપુરમાં રાજ્ય કરે છે અને ત્યાંના મહારાણા કહેવાય છે. ધરસેન બીજા પછી ૧૪ રાજાઓ થઈ ગયા, તેમાંના છેલ્લા એટલે સાનમા શિલાદિત્યના વખતમાં વલ્લભીપુરનો નાશ થયો.

૭. શિલાદિત્ય.

વલ્લભીપુરના છેલ્લા રાજા શિલાદિત્યની વાત જૈન ગ્રંથકારો નીચે પ્રમાણે લખે છે:-

ગુજરાતમાં ખેડ કરીને એક ગામ છે તે ગામમાં દેવાદિત્ય કરીને એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને સુભગા નામે એક છોકરી હતી તે ઘણી સ્વરૂપવાન હતી. તેને સૂર્યદેવથી એક પુત્ર તથા એક પુત્રી એમ બે સંતાન થયાં; પરંતુ એથી પોતાને લાંછન લાગેલું ગણી તેના બાપે તેને કાઢી મૂકી એટલે વલ્લભીપુરમાં આવીને રહી. એક દિવસ તેનો છોકરો રમતો હતો ત્યારે બીજા છોકરા તેને નબાપો કહીને ખીજવવા લાગ્યા. તે ઉપરથી તેણે તેની માને પૂછ્યું કે, “ મારો બાપ કોણ છે ? ” તેની માએ જવાબ આપ્યો કે, “ તેની મને ખબર નથી ”. આથી તે બહુ દીલગીર થયો અને આપઘાત કરીને મરવા તૈયાર થયો. ત્યારે સૂર્યનારાયણે આવીને તેને કહ્યું કે, “ હે પુત્ર ! તું ખેદ કરીશ નહિ, તું મારો પુત્ર છે, હું તારું રક્ષણ કરીશ. ” એમ કહીને તેને થોડાક પથરા આપ્યા તથા એક ઘોડો આપ્યો. એનાથી તે ગમે તેને જીતવાને સમર્થ થયો. સૂર્યનારાયણે એને પથરાનું હથિયાર આપ્યું

તેથી એ શિલાદિત્ય કહેવાયો. એક દિવસ એણે વલ્લભીપુરના કોઈ માણસને મારી નાખ્યો હશે તે ઉપરથી ત્યાંનો રાજા એના ઉપર ક્રોધ્યો; પરંતુ સૂર્યના આપેલા પથરાના હથિયારથી તેણે તે રાજાને મારી નાખ્યો અને પછી પોતે વલ્લભીપુરનો રાજા થયો.

દેશમાં બૌદ્ધોનું પ્રબળ વધવાથી એ રાજા શિલાદિત્યે જૈન ધર્મનો ત્યાગ કરીને બૌદ્ધ ધર્મનો અંગીકાર કર્યો હતો. શિલાદિત્યે પોતાની બહેનને ભર્યના રાજા સાથે પરણાવી હતી. પોતાના ધણીના મરી ગયા પછી તેણે જૈન ધર્મની દીક્ષા લીધી હતી, તથા તેના આઠ વર્ષના છોકરાએ પણ દીક્ષા લીધી હતી. એક દિવસ એ છોકરાએ પોતાની માને પોતાના ધર્મની સ્થિતિ પૂછી ત્યારે તેણે આંખમાં આંસું લાવીને કહ્યું કે, “ દેશમાં બૌદ્ધોનું જોર બહુ વધી પડ્યું છે અને તેમણે તારા મામાને પણ વશ કરી લીધો છે, તેથી આપણા જૈન ધર્મ ખરાબ હાલતમાં આવી પડ્યો છે. ” આ ઉપરથી એ છોકરાએ શિલાદિત્યના દરબારમાં જઈ સલા કરી અને બૌદ્ધોને હરાવ્યા; આથી રાજાએ તેમને દેશપાર કર્યા અને રાજ્યમાં જૈન ધર્મનું જોર વધ્યું. એ છોકરો શ્રીમલ્લસુરીને નામે પ્રસિદ્ધ થયો.

૮. કાકુ રંક તથા વલ્લભીપુરનો નાશ.

મારવાડમાં પાલી નામે એક શહેર છે તેમાં કાકુ અને પાતાલ નામે બે વાણીઆ ભાઈઓ રહેતા હતા. કાકુ મોટો ભાઈ હતો અને પાતાલ નાનો હતો. નાનો ભાઈ બહુ પૈસાદાર હતો તેથી કાકુ તેને ઘેર રહી કામકાજ કરતો. એક દિવસ ક્યારડામાં પાણી ભરાઈ ગયું હંશે તેથી તેના નાના ભાઈએ તેને ઠપકો આપ્યો; તે ઉપરથી ખેદ પામીને કાકુ વલ્લભીપુર આવી આહીરોનાં ઝુપડાંમાં રહ્યો. અહીં તે બહુ ગરીબ હાલતમાં હતો. એક ટંકનું ખાવાનું પણ તેને મળતું નહિ, તેથી લોકો તેને કાકુ રંક કહીને બોલાવતા. એક દિવસ કોઈ સાધુ ગીરનાર પર્વત ઉપર જઈને તુંબડીમાં સિદ્ધરસ ભરી લાવ્યો. વલ્લભીપુર આવતાં “કાકુય તુંબડી, કાકુય તુંબડી” એવી વાણી તેને સંભળાઈ; એથી તે ચમક્યો અને પકડાઈ જવાની ખીકે કાકુને ત્યાં તુંબડી મૂકી તે જતો રહ્યો. એક વખત કાકુ રસોઈ કરતો હતો તે વખત ખીંટીએ ભેરવેલી સિદ્ધરસની તુંબડીમાંથી રસનું ટીપું લોઢી ઉપર પડ્યું તેથી લોઢી સોનાની ચઈ ગઈ. આ જોઈ

કાકુને નવાઈ લાગી. પછી કાકુએ લોહાનું ઘણું સોનું બનાવ્યું અને પોતાની જુની કુપડી સળગાવી મૂકી શહેરને બીજે છેડે જઈ હવેલી બાંધીને રહેવા લાગ્યો અને કાકુ શેડ કહેવાયો. વળી એક વખત કોઈ ઘી વેચનારી ઘીનો ગાઢવો લઈને ઘી વેચવા આવી તેની પાસેથી ગાઢવામાંથી કાકુ ઘી કાઢી કાઢીને જોખા લે પણ ઘી ખૂટજ નહિ, તેથી એને બહુ નવાઈ લાગી. તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે એ ઘી વેચનારી પાસે ચિત્રકવેલની ઉઢાણી છે તેથી ગાઢવામાંથી ઘી ખૂટતું નથી. આ કારણથી તેની પાસેથી કાકુએ તે ઉઢાણી વેચાતી લઈ લીધી, અને પછી ઘીનો વેપાર કરવા માંજો. આ બે સાધનથી કાકુ કરોડપતિ થઈ ગયો.

આ ચમત્કારની વાત ખરી હોય કે ખોટી, પણ કાકુ એક ગરીબ બિખારી જેવો વલ્લભીપુરમાં આવ્યો હતો અને પછી મોટો કરોડાધિપતિ વેપારી થઈ પડ્યો હતો.

કાકુની છોકરી એક વખત રતનજીતિ સોનાની કાંસકીથી માથું ઓળતી હતી તે રાજની કુંવરીના જોવામાં આવ્યું, તેથી તે કાંસકી લેવા કુંવરીએ રાજ આગળ હડ કરી રાજએ કાકુ પાસે તે કાંસકી માગી પણ કાકુએ તે આપી નહિ, તેથી રાજએ છેવટ કાકુ પાસેથી તે જપ્તરદસ્તીથી ખુંચવી લીધી. આથી કાકુને બહુ ગુસ્સો ચઢ્યો. પછી તે મ્લેચ્છ દેશમાં ગયો અને એક કરોડ રૂપીઆ લાંચ આપીને વલ્લભીપુર પર ચઢાઈ લઈ આવ્યો; તેમાં શિલાદિત્ય મરાયો અને શહેર લાંબું.

ભાગ ૩ જો.—ચાવડાવંશ.

૬. ચાવડા રજપુતો.

ચાવડા રજપુતો એ સિંધ તરફથી આવેલી એક લડાયક પ્રજા હતી અને દેવપાટણ આગળ દરીઆ કિનારે પ્રથમ વસેલી. એમને સંસ્કૃતમાં આપોતકટ એટલે પ્રબળ ધનુષ્ય ધારણ કરનારા રજપુતો કહ્યા છે; પ્રથમ એ દરીઆ કાંઠે ચાંચિયાનો અને ચોરીનો ધંધો કરતા તેથી લોકોમાં ચૌરા (સં. ચૌરાઃ) કહેવાતા. તેનું અપભ્રંશરૂપ ચવરા અને પછી ચાવડા થયું. રાજ્યપ્રાપ્તિ થયા પછી પણ તેમણે ચોરીનો

ધંધો છોડ્યો નહોતો તે ઉપરથી એ કલ્પના ખરી લાગે છે. યોગરાજના પુત્ર ક્ષેમરાજે પાટણ બંદરે આવેલાં કેટલાંક પરદેશી વેપારીનાં વહાણ લૂટ્યાં હતાં તે ઉપરથી યોગરાજે તેને દપકા આપ્યો હતો કે, “ તે આજ સુધી મારી કરેલી મહેનત ધૂળમાં નાખી. આપણા પૂર્વજો આવાં કામ કરતા તેથી તેમને ચોર ગણીને લોક ધિક્કારતા. તેમનું આવું લાંછન મેં ધોઈ નાખવા માંજું હતું તે તે પાછું તાજું કર્યું.” આ ઉપરથી જણાય છે કે ચોરીનો ધંધો તેમને પ્રિય હતો તે ઉપરથી તેમનું નામ આવરા કે આવડા પડ્યું હશે. આવડા ઉપરથી થએલો જાવડા શબ્દ હજુ પણ વઢીયાર તરફ ચોરના અર્થમાં વપરાય છે.

વલ્લભીપુરનો નાશ થયા પછી આવડાઓ કચ્છના રણ પાસે પંચાસરમાં આવીને વસ્યા, અને ત્યાં મોટું રાજ્ય સ્થાપ્યું.

૧૦. જયશિખરી આવડો.

ઇ. સ. ૬૯૬માં પંચાસરમાં આવડા વંશનો જયશિખરી નામે રજપુત રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે મહા બળવાન, તેજસ્વી અને બુદ્ધિમાન હતો. તેનો ભંડાર અખૂટ હતો અને તેની ફોજ અગણિત અજીત યોદ્ધાઓથી બનેલી હતી. એની રાણી રૂપસુંદરી ઘણી રૂપાળી અને પ્રતિવ્રતા તથા શૂરી ક્ષત્રાણી હતી. એનો સાળો મુરપાળ હતો તે એનો ખાસ મિત્ર અને માનીતો સરદાર હતો. જયશિખરી વેદ ધર્મ પાળનારો ધર્મિષ્ઠ રાજા હતો. એની રૈયત સુખી અને આખાદ હતી. રામરાજ્ય જેવું એનું રાજ્ય હતું અને તેથી દેશાંતરમાં એની કીર્તિ પસરી રહી હતી.

ગુજરાતમાં જયશિખરી રાજ્ય કરતો તે વખત દક્ષિણમાં કલ્યાણ કટક અથવા કલ્યાણી નગરમાં સોલંકી વંશનો ભુવડ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે મહા ગર્વિષ્ઠ હતો. ઘણા દેશો જીતીને તેણે તાબે કર્યા હતા. ગુજરાતની રસાળ ભૂમિની અને રાજની કીર્તિની વાતો સાંભળી તેણે ગુજરાત જીતવા લશ્કર મોકલ્યું, પણ ગુર્જરેશ્વર જયશિખરીના પરાક્રમથી ડરી એના સરદારો પાછા નાશી ગએલા અને ભુવડ આગળ જીત્યું બોલેલા કે, “ અમે ગુજરાત દેશ જીતીને ત્યાંના

રાજને આપની તામેદારી કબુલ કરાવી છે;” પરંતુ એવું બન્યું કે રાજ ભુવડ એક વખત પોતાના પુત્ર કરણ અને કવિ કામરાજ તથા બીજા સરદારોને લઈને સભા ભરીને એકો હતો તે વખત એક શંકર નામે જયશિખરીના દરબારનો રાજકવિ પોતાની વિદ્વતાના બળથી દેશ છતતો છતતો ત્યાં આવી ચઢ્યો. તેણે ભુવડનાં બહુ વખાણ કર્યાં અને પોતાની કવિત્વ કળાથી કામરાજને હરાવ્યો. તે ઉપરથી ભુવડે પ્રસન્ન થઈ તેને સાંઝે ઈનામ આપ્યું, અને તેને પૂછ્યું કે તે આટલો બધો અભ્યાસ કર્યાં કર્યો અને કયા રાજનો તું રાજકવિ છે? તેના ઉત્તરમાં શંકર કવિએ જયશિખરીનાં અને ગુર્જરભૂમિનાં ઘણાંજ વખાણ કર્યાં, અને તે રાજ્યમાં પોતે અભ્યાસ કર્યો હતો તેની વિગત કહી સંભળાવી.

આ વાત સાંભળી ત્યારે ભુવડ ચમક્યો અને તેણે જાણ્યું કે ગુજરાત છતાંની વાત મારા સરદારોએ કહી તે ખોટી છે. પછી તેણે પોતાના સોળ શરા સામંતો હતા તેમને એક મોટું લશ્કર આપીને ગુજરાત છતવા મોકલ્યા. શંકર કવિએ પહેલેથીજ આ વાતની ખબર પોતાના રાજને કહી હતી, તેથી લશ્કર ગુજરાતની હદમાં આવતાંજ જયશિખરી ઉત્સાહમાં આવી લટવાને તૈયાર થઈ ગયો; પરંતુ સુરપાળે સમયસૂચકતા વાપરી પોતાના શરા સિપાઈઓને લઈ આગળ નીકળી પડી ભુવડના લશ્કરને ઘેરી લીધું, અને વાઘ જેમ બકરાંના ટોળા ઉપર તૂટી પડે તેમ તેના પર તૂટી પડ્યો. લશ્કરમાં ભંગાણુ પડ્યું, ને તે કલ્યાણુ-કટક પાછું ગયું. પછી ભુવડ બીજું બળવાન લશ્કર લઈને જાતે ચંચો અને પંચાસર આવ્યો. આવન દિવસ સુધી શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો, પણ શહેર લેવાયું નહિ. છેવટે એક બાણુનો કિલ્લો તૂટ્યો એટલે જયશિખરી કેસરિયા કરીને બહાર પડ્યો. જ્યારે એણે જાણ્યું કે આપણો જય થવાનો નથી ત્યારે પોતાના સાળા સુરપાળને બોલાવી કહ્યું કે, “હવે આપણો નાશ થશે અને નગર લૂટાશે માટે તારી બહેનને કાંઈ સુરક્ષિત સ્થળે મૂકી આવ. એ ગર્ભવંતી છે તેથી એને જો પુત્ર થશે તો કાંઈ દિવસ માંડ વેર લેશે અને ગુજરાતનું રાજ્ય પાછું મેળવશે.” સુરપાળે આવા લડાઈના અણીના વખતે છૂટા પડવા પ્રથમ ના પાડી, પણ ધણું

સમજાવ્યાથી છેવટે તેમ કરવા કબુલ કર્યું, અને રાણી રૂપસુંદરી પાસે આવ્યો. રૂપસુંદરીએ પણ પ્રથમ જવાની ના કહી અને જો યુદ્ધમાં જયશિખરીનું મરણ થાય તો તેની પાછળ સતી થવાની ઇચ્છા જણાવી; પણ પોતે ગર્ભવંતી હતી એટલે વખતે પુત્ર થાય તો ધણીનું નામ રાખે એમ જાણી સુરપાળ સાથે વનમાં ગઈ; અને ત્યાં એક ગુપ્ત સ્થળમાં રહી. ત્યાર પછી જયશિખરી મરણીયો થઈ રણમાં તૂટી પડ્યો. તેણે વિચાર્યું કે બકરાં કાપવા કરતાં વાઘનેજ મારવો, તેથી તે ભુવડના ઉપર ધસ્યો. તેના હાથ કપાઈ ગયા ત્યારે તેણે ભુવડની છાતીમાં એક લાત મારી તેને મૂર્ચ્છિત કર્યો. એટલામાં ભુવડના બે મદલોએ આવી પછવાડેથી તલવાર મારી તેનું માથું ઉડાવી નાંખ્યું. પછી ત્રણ દિવસ સુધી એકલું ધડ ઝૂઝ્યું અને આખરે પજું. ભુવડ મૂર્ચ્છામાંથી ઉઠ્યો ત્યારે તેણે જયશિખરીનાં વખાણ કર્યાં અને બોલ્યો કે, “ઓ ક્ષત્રિય પુત્ર, તારાં માઆપને ધન્ય છે! તું બહુ પરાક્રમી દેવનો અંશ છે. તારા મોતની જગ્યાએ હું ગુર્જરેશ્વર મહાદેવનું દહેરું બંધાવીશ.” એમ કહી જયશિખરીન. શ અને વારંવાર પ્રણામ કરી તે નગરમાં પેઠો. શહેરમાં ધમસાણ મચી રહ્યું. પાંચસે દાસીઓ હાથમાં તરવારો લઈને લશ્કર ઉપર ટુટી પડી. તેમણે ગામની બહાર ચાર ગાઉ સુધી લશ્કરને પાછું હાંકી કાઢ્યું, અને જયશિખરીની લાસને ઓળખીને તે લઈ આવી. પછી ચિતા ખડકી જયશિખરીની બીજ ચાર રાણીઓ તેની સાથે બળી મરીને સતી થઈ, તેમ બીજા હજારો સ્ત્રીઓ બળી મરી. ગામલોક પણ મરતા હતા, પરંતુ ભુવડ પાછો ફાજ લઈ ગામમાં આવ્યો અને લોકને બળતા અટકાવ્યા. ગોરના છોકરાને હાથે જયશિખરીનું શ્રાદ્ધ કરાવ્યું, અને તેને જ્યાં બાળ્યો ત્યાં ગુર્જરેશ્વર મહાદેવનું દેવાલય બંધાવ્યું. પછી ભુવડ ગુજરાતમાં પોતાના સરદારને મૂકીને પોતાને દેશ પાછો ગયો.

૧૧. રાણી રૂપસુંદરી.

રૂપસુંદરીને સુરપાળ વનમાં મૂકી ગયા પછી ત્યાં એક લીલડી આવી અહીં. તેણે જોયું કે આ કોઈ મોટું માણસ છે. પછી તે લીલડીએ તેને કહ્યું કે “બહેન, આ વનમાં મારા બેગાં તમે સુખેથી રહો. વનમાંથી ફળફૂલ કંદમૂળ તમારે ખાવાને માટે હું આણી આપીશ. અહીં કોઈ

જાતનો લય નથી.” આ ઉપરથી રૂપસુંદરી ત્યાં રહી. પછી તેને સંવત ૭૫૨ ના વૈશાખ સુદ ૧૫ ને દિવસે સૂર્યોદય વેળાએ જગતનો સૂર્ય ઉગ્યો હોય તેવા પુત્રનો જન્મ થયો. તે દિવસે આકાશ નિર્મળ થયું અને સારા શુકન જણાવા લાગ્યા તેથી લોકોએ જાણ્યું કે કોઈ પ્રતાપી પુરુષનો જન્મ થયો છે. એક દિવસ રૂપસુંદરી ઝાડની ડાળીએ ઝોળી બાંધીને પુત્રને ઝોલા ખવડાવતી હતી, તે વખત શીલગુણસુરી નામે એક યતિ ત્યાં આવી ચઢ્યા. ઇંદ્રાણી જેવી રૂપસુંદરીને જોઈને તેમને લાગ્યું કે આ કોઈ સાધારણ માણસ નથી; તે ઉપરથી બધી ખબર પૂછતાં માલમ પડ્યું કે ગુજરાતના મહારાજ જયશિખરીની એ રાણી છે, અને આ તેનો પુત્ર છે. પછી યતિ તેને પોતાને અપાસરે લઈ ગયા. ત્યાં જઈ જયશિખરી મરાયાની તેને ખબર કરી અને દિલાસો આપી તેને શાંત કરી તથા પુત્રને ઉછેરીને મોટો કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો.

૧૨. શૂરો સુરપાળ.

એ યુદ્ધકળામાં નિપુણ અને બહાદુર શરવીર હતો. એ જયશિખરીનો સાળો થતો હતો અને એની બહાદુરી જોઈને જયશિખરીએ પોતાની બહેન વિમળાને એની સાથે પરણાવી હતી. જ્યારે ભુવડે ગુજરાત ઉપર પહેલ વહેલું લશ્કર મોકલ્યું ત્યારે જયશિખરીના હુકમની વાટ જોયા વગરજ એ સામે હુમલો લઈ ગયો હતો; અને ભુવડના લશ્કરને એણે ઘેરી લીધું હતું. તેમાં ભુવડના સરદારોમાંથી ચંદને એણે ઠાર મારી નાખ્યો હતો, ટુંદને સખત ઘાયલ કર્યો હતો તે જોઈ દેહાડે નાશતાં રસ્તામાં મરણ પામ્યો, વેદ સુરપાળથી પરાજય પામ્યો તેથી શરમાઈને કાશીમાં જઈને સંન્યાસી થયો હતો, અને ફક્ત મિહીરજ નાશી છૂટ્યો હતો તે ભુવડને જઈને મળ્યો હતો. બીજી વખતની લડાઈમાં એને ફાડવાને ભુવડે બહુ પ્રયત્ન કર્યા હતા, પણ તે એકનિષ્ઠાથી જયશિખરીના પક્ષમાં રહી ઠેક સુધી લડ્યો હતો.

પોતાની બહેનને વનમાં મૂકી સુરપાળ પાછો ફર્યો ત્યારે જયશિખરી મરાયાની એને ખબર મળી. તે ઉપરથી રણમાં લડી પ્રાણત્યાગ કરવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો હતો; પરંતુ પછી પોતાની બહેનનો અને ભાણેજ થાય તો તેનો બેલી કાણ, એ વિચારથી તે જંગલમાં ભરાઈ રહી

વડના રાજ્ય સામે જહારવટું કરવા લાગ્યો. પછી રૂપસુંદરીને પુત્ર આવ્યાની એને ખબર મળી ત્યારે તે તેને જઈ મળ્યો, ને વારંવાર તેની ખબર લેવા લાગ્યો તથા ભાણેજને ઉછેરવામાં મદદ કરવા લાગ્યો.

૧૩. વનરાજ.

એનો જન્મ વનમાં થયેલો હોવાથી એનું નામ વનરાજ પડ્યું. વનરાજ એટલે વનનો રાજા—સિંહ. જ્યારે જહારવટાનાં સંકટ વેડી શકે એવી ઉમ્મરનો એ થયો ત્યારે એનો મામા સુરપાળ એને પોતાની સાથે જંગલમાં તેડી ગયો. એ મૂળથીજ તેજસ્વી હતો, અને એનામાં રાજતેજ જળકતું હતું તેથી એને ધણા સોખતીઓ આવી મળ્યા. એના મામા સુરપાળે એને યુદ્ધ કળાની કેળવણી આપી; અને ગુરૂ શીવગુણસુરી પાસે સર્વ વિદ્યા શિખ્યો હતો, તેથી તે બધી વાતમાં બહુ પ્રવીણ બન્યો હતો. જ્યાં જતો ત્યાં એ વિજય કરીનેજ આવતો. ચાંપો નામે એક બહાદુર વાણીઓ એનો સોખતી થયો હતો અને અણલીલ નામે ભરવાડ રસ્તા બતાવવામાં એને મદદગાર થઈ પડ્યો હતો. ગુજરાતનું રાજ્ય લેવાની હોંસ એને દિવસે દિવસે વધતી ગઈ. અત્યારથીજ જાણે મોટો મહારાજા હોય તેમ પોતાના સોખતીઓને તે મોટી મોટી પદવીઓ આપવા લાગ્યો અને તેણે રાજ્ય ચિહ્ન ધારણ કરવા માંજાં, તેથી એના સોખતીઓની એના ઉપર આસ્થા વધતી ગઈ. એવામાં એના મામા સુરપાળનું મરણ થયું, પણ એને લાયક મિત્રો આવી મળ્યા હતા તેથી એ ખોટા એને જણાઈ નહિ. જીવડે ગુજરાતની ઉપજ પોતાની દીકરી મીનળદેવીને આપી હતી અને તેના વતી કારભાર કરવા એક ચાવડા સરદારને “શેલબ્રત” નીમ્યો હતો, તે એવી મતલબથી કે ગુજરાતના ચાવડાઓ તોફાન કરીને પજવે નહિ; પરંતુ એની એ મતલબ સરી નહિ. એક વખત જીવડનાં માણસો ગુજરાતમાંથી પુષ્કળ દ્રવ્ય અને સોરઠના જાતવાન ઘોડા લઈને જતાં હતાં, તેમના ઉપર વનરાજે એકદમ હુલ્લો કર્યો અને બધું પડાવી લીધું. આ ભૂટમાં એને ૨૪ લાખ સોનામહોર અને ૪૦૦ ઘોડા તથા બીજો પુષ્કળ મૂલ્યવાન સામાન મળ્યો. આથી જીવડ સાથે વેર તાળું થયું અને તેથી બચવાને એક વર્ષ સુધી તેને જંગલમાં સંતાઈ રહેવું પડ્યું. પણ ત્યાં રહીનેજ લશ્કર ભેગું કરી તેણે ગુજરાતનું રાજ્ય જીતી લીધું.

૧૪. વનરાજ. (ચાલુ)

વનરાજને પોતાની સત્તા પૂર્ણ જામ્યા પછી રાજધાનીનું શહેર વસાવવાની ઇચ્છા થઈ. પોતાના જંગલના મિત્ર અણુદીલ ભરવાડને લઈને

તે જગ્યા જોવા નીકળ્યો. સરસ્વતીને કિનારે એક મેદાનમાં આવ્યા, ત્યાં અણુદીલની સલાહ લઈને પાટણ નામે નવું નગર વસાવી ત્યાં તેણે પોતાની રાજધાની કરી. ઈ. સ. ૭૪૬-સંવત ૮૦૨ ના ચૈત્ર સુદ ૨ ને દિવસે તેમાં પ્રથમ ગણપતિનું દહેરું અંધાવાં તેમાં ગણપતિની સ્થાપના કરી, અને પોતાનો રાજ્યાલિપેક કરી રાજગાદી સ્થાપી. આ પ્રમાણે પોતાનો રાજ્યાલિપેક થયો ત્યારે તેણે શ્રીદેવી નામની એક વાણીયણ, જેને પહેલાં બહેન કહીને બોલાવી હતી, તેની પાસે રાજ્યતિલક કરાવ્યું; અને આંપાને પ્રધાન નીમ્યો, તેમજ પોતાની વૃદ્ધ માતા અને ગુરૂ શીલગુણસુરીને પણ પંચાસરથી પાટણ લાવીને

વનરાજ-(પાટણમાંની મૂર્તિ ઉપરથી).

રાખ્યાં. પંચાસરમાં જે મૂર્તિની તે પૂજા કરતા તે ત્યાં પધરાવી, જે હજુ પણ પંચાસરા પારસનાથ કહેવાય છે. એ દહેરામાં વનરાજે પોતાની પણ એક મૂર્તિ કરાવીને પ્રદક્ષિણા ફરવાની જગ્યામાં બેસાડેલી છે. વનરાજ ૫૦ વરસની ઉંમરે ગાદીએ બેઠો હતો અને ૬૦ વરસ રાજ્ય કરી ૧૧૦ વરસનું લાંબુ આયુષ્ય ભોગવી મરણ પામ્યો.

૧૫. શ્રીદેવી.

વનરાજ એક વખત રાત્રે એક વાણીઆના ઘરમાં ચોરી કરવા પેઠો હતો. તેણે ચોરીને બધું દ્રવ્ય એકઠું કર્યું. પછી કંઠમાં હાથ નાખતાં દહીંના ગોરસામાં તેનો હાથ પડ્યો તેથી અપશુકન થએલા જાણી બધું પડતું મૂકીને તે ત્યાંથી જતો રહ્યો. બીજે દિવસે સવારે તે વાણીઆની બહેન શ્રીદેવીએ ગોરસું જોયું તો તેમાં હાથનો પંગે પડેલો જોયો. પંજની રેખાએ જોઈને તેણે ધાર્યું કે “આવી રેખાઓવાળો પુરુષ કોઈ મહાભાગ્યવાન છે. એને હું મારા ભાઈ જેવો ગણું છું, માટે એના દર્શન કર્યા વગર હું ભોજન લઈશ નહિ.” આ પુરુષની પછીથી શોધ કરાવતાં વનરાજનો પત્તો લાગ્યો, એટલે તેને પોતાને ઘેર તેડી આણી પોતાના ભાઈની પેઠે ભોજન કરાવ્યું. વનરાજે પણ તેને પોતાની બહેન ગણી, અને વચન આપ્યું કે, “જ્યારે હું રાજ્ય થઈશ ત્યારે રાજ્યાભિષેક વખતે ભગિની-તિલક તમારી પાસે કરાવીશ.” એ વચન પછીથી તેણે બરોબર પાળ્યું હતું.

૧૬. ચાંપો વાણીઓ.

વનરાજ એક દિવસ જન્મવા બેઠો ત્યારે ઘરમાં ઘી ન હોવાથી તેની માએ લુખું ખાવાનું પીરસ્યું. વનરાજે ઘી માગ્યું ત્યારે માએ કહ્યું કે ઘરમાં ઘી નથી તે ક્યાંથી મૂકું ? લાવી આપે તો મૂકું. તે ઉપરથી વનરાજ ભાણા ઉપરથી જમ્યા વગર ઉઠી ગયો અને પોતાના બે સોબતીઓ સાથે કોઈ વેપારીને લૂટવા જંગલમાં ગયો. ત્યાં જંબુશેઠ અથવા ચાંપો નામે એક વેપારી ઘીનું કુહલું લઈને આવતો હતો તેને તેમણે રોક્યો. એ વાણીઓ પણ ધનુર્વિદ્યામાં કુશળ હતો તેથી કંઈ એકદમ ચોરને માલ આપી દે એવો નહોતો. પોતાને ચોરેએ રોક્યો

એટલે તેણે ગુસ્સો કરીને પોતાની પાસે પાંચ તીર હતાં તેમાંના બે ભાંગી નાખ્યાં અને કામઠું ચડાવીને સામો ઉભો. વનરાજે તેને બે તીર ભાંગી નાખવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે, તમે ત્રણ જણ છો એટલે પાંચ તીરની જરૂર નથી; એક એક તીરથી એક એક જણને મારીશ. તેથી ત્રણ તીર બચાજે, માટેજ બે તીર ભાંગી નાખ્યાં છે. પછી તે વાણીઆએ વનરાજને પૂછ્યું કે, તમે કોણ છો ? એટલે વનરાજે કહ્યું કે હું મહારાજન જયશિખરીનો પુત્ર, ગુજરાતનું રાજ્ય પાછું મેળવવાની કામનાવાળો, વનરાજ જેવો વનરાજ છું. વાણીઆએ કહ્યું કે મારા જેવો તમારી પાસે કોઈ વાણીઓ પ્રધાન નથી, નહિ તો આટલે ક્યારનુંએ રાજ્ય મેળવ્યું હોત. પછી વનરાજે તેને તેની નિશાન તાકવાની કળા બતાવવા કહ્યું, જે તેણે બતાવી તે જોઈને વનરાજે બહુ પ્રસન્ન થઈ તેને મિત્ર કહીને ખેંચાવી પોતાની પાસે રાખ્યો, અને વચન આપ્યું કે “હું રાજ્ય થઈશ ત્યારે તને મુખ્ય પ્રધાન બતાવીશ.” તે પ્રમાણે રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેણે તેને પ્રધાન બનાવ્યો હતો. એ આંખાએ પાછગણા પાતાગદના તળેટીમાં આંખાનેર વસાવ્યું હતું.

૧૭. વનરાજ પછીના રાજાઓ.

વનરાજ પછી અનુક્રમે યોગરાજ, દેશરાજ, ભુવડ, વૈરીસિંહ, રત્નાદિત્ય અને સામંતસિંહ રાજાઓ થયા છે. તેમાં યોગરાજ સદ્ગુણી, પ્રજાનું પાલણ કરનાર અને શરવીર રાજા થઈ ગયો છે. એના વખતમાં કોઈ પરદેશી વેપારીનાં વહાણ સોરઠના પાટણ બંદરે આવી પહોંચ્યાં હતાં, તેમાં બહુ મૂલ્યવાન માલ ભરેલો હતો. યોગરાજે ના કહેવા છતાં તેના પુત્ર દેશરાજે તે વહાણ લૂટ્યાં તેથી યોગરાજને બહુ ખોટું લાગ્યું અને દેશાવરમાં પોતાની અપકીર્તિ થઈ જાણી તે ચિતા ખડકાવી બળી મુવો. બીજા રાજાઓના સંબંધમાં કંઈ ખાસ જણવા જેવું નથી; પણ છેલ્લો રાજા સામંતસિંહ દુર્વ્યસની અને દારૂડીઓ હતો તેથી તેણે પોતાનું રાજ્ય ખોડ્યું. એનું રાજ્ય એના ભાણેજ મૂળરાજે પડાવી લીધું અને તેને મારી નાખ્યો. તે પછી આવડા વંશનો અંત આવ્યો અને ગુજરાતનું રાજ્ય મૂળરાજના સોલંકી વંશમાં ગયું.

ભાગ ૪ થો—સોલંકી વંશ.

૧૮. (ક) સોલંકી વંશની સ્થાપના. (સ્વ) મૂળરાજ.

એવી વાત કહેવાય છે કે રાજ તથા બીજ નામે કલ્યાણીના રાજ ભુવનાદિત્યના છોકરાઓ તીર્થયાત્રા કરવા સાધુને વેશે નીકળ્યા હતા, તે ફરતા ફરતા પાટણને પાદરે આવીને ઉતર્યા. ત્યાં પાટણના રાજ સામંતસિંહને ખાસદાર ઘોડીને પાણી પાવા લાવ્યો હશે, તે ઘોડી રાજ તથા બીજને સાધુના જેવો વેશ જોઈને ચમકી, તેથી ખાસદારે તેને ચાલુક મારી. ઘોડી સગર્જા હતી તેથી બીજ જે અશ્વવિદ્યામાં કૌશળ હતો તેણે ખાસદારને કહ્યું કે, “ભલા આદમી ! અમરથી ઘોડીને થું કરવા મારી ! એના પેટમાં પંચકલ્યાણી વહેરો છે, તેની ડાબી આંખ ચાલુક મારીને વિના કારણ કોડી નાખી.” આ વાત ખાસદારે જઈને સામંતસિંહને કહી એટલે તેને લાગ્યું કે એ કોઈ મહાત્મા હશે. આ ઉપરથી તે બીજ પાસે આવ્યો, તે તેને કહ્યું કે જો તમારું કહેવું ખરું પડશે તો મારું અર્ધું રાજ્ય તમને આપીશ, ને જો ખરું નહિ પડે તો તમારું સર્વસ્વ લૂટી લઈશ. પછી પંદર દિવસ સુધી રાજ તથા બીજ ત્યાં રહ્યા એટલે ઘોડીને વહેરો અવતર્યો તે બરાબર બીજના કહેવા પ્રમાણે પંચકલ્યાણી તથા ડાબી આંખ કાઢી હતો. આથી સામંતસિંહે પોતાની બહેન લીલાદેવીને તેને પરણાવવાનું કહ્યું; પણ બીજ એક આંખ કાઢી હતો તેથી તેણે પોતાના ભાઈ રાજ સાથે પરણાવવા કહ્યું. તે પ્રમાણે સામંતસિંહે રાજ સાથે લીલાદેવીનાં લગ્ન કર્યાં. પછી ત્યાં એક વર્ષ તેઓ રહ્યા. તે દરમિયાન લીલાદેવીને પુત્ર અવતર્યો. તે મૂળ નક્ષત્રમાં અવતર્યો માટે તેનું નામ મૂળરાજ પાડ્યું. ત્યાંથી પછી તેઓ કુચ્છ ગયા. ત્યાં કેટલોક વખત રહ્યા પછી કુચ્છના રાજ લાખાકુલાણી સાથે કંઈ ટંટો થયો તેથી લાખાએ રાજને મારી નાખ્યો. આમ થવાથી તેઓ પાછા પાટણ આવ્યા. તે વખતે મૂળરાજ મોટો થયેલો હતો, તેથી બીજે તેને કહ્યું કે, “તારા બાપને તારા મામાએ અર્ધું રાજ્ય આપવાનું કહ્યું છે તે માગી લે.” તે પ્રમાણે તેણે માગ્યું એટલે સામંતસિંહે કહ્યું કે, “મેં લીણુઉછાળ રાજ્ય આપવાનું કહ્યું છે તે પ્રમાણે

આપું. મૂળરાજે તે કચ્છ કચ્છ એટલે રાજ લીધું ઉછાળે ને તે નીચે પડે એટલી વાર તે રાજ્ય કરવા લાગ્યો. એટલા વખતમાં તે સરદારને રાજ મોટી મોટી બક્ષીસો આપવા લાગ્યો તેથી બધા સરદારો એના ઉપર રાજ થઈ ગયા. પછી એના કાકાએ એક યુક્તિ બતાવી તે પ્રમાણે તેણે ગરજણો* પાળી. તેમને તે માંસના કટકા નાખતો. એટલે એની આસપાસ ભમ્યા કરતી. એક દિવસ એ લોહીવાળું કરીને લીધું લઈ ગયો અને ગાદીએ બેઠા પછી તે ઉછાળ્યું એટલે ગરજણો તે લઈને ઉડી ગઈ, ને તેથી તે ગાદીપરથી ઉડ્યો નહિ. પછી તેના મામાએ જ્યારે તેને ઉડવાનું કહ્યું ત્યારે તે સામે થયો ને બોલ્યો કે લીધું બોંયપર પડેલું બતાવો તો ઉડું. આથી મારંમારા થઈ તેમાં બધા સરદારો મૂળરાજના પક્ષમાં થઈ ગયા. પછી મામાને મારી તે ગાદીપર ચઢી બેઠો, અને કોઈ ગાદીનો દાવો કરે નહિ માટે મોસાળ પક્ષનાં બીજાં બધાં સગાંને મારી નાખ્યાં.

આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવા તેણે પાછળથી ઘણાં દાન ધર્મ કર્યાં. ઉત્તરમાંથી વિદ્વાનો અને પવિત્ર બ્રાહ્મણોને બોલાવી તેમને ઘણાં દાન આપ્યાં. આ બ્રાહ્મણોને વસવાને સિદ્ધપુર, સિહોર, તથા ખંભાત ગામ આપ્યાં. ઉત્તરમાંથી આવેલા આ બ્રાહ્મણો આદિત્ય કહેવાયા.

૧૯. અજમેરના રાજ તથા સેનાપતિ બારપ સાથે લડાઈ.

મૂળરાજ ગાદીએ બેઠો એટલે પાડોશના રાજાઓએ તેનું રાજ્ય પડાવી લેવાનો વિચાર કર્યો. ઉત્તરેથી અજમેરનો રાજા મોટું લશ્કર લઈ ગુજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો, અને એ વખતેજ તેના ઉપર દક્ષિણના તૈલંગણના રાજાએ સેનાપતિ બારપને લશ્કર લઈ મોકલ્યો. મૂળરાજે જાણ્યું કે અજમેરનો રાજા ચોમાસામાં થાકીને જતો રહેશે તેથી ચોમાસુ આવતાં સુધી સામી લડાઈ આપ્યા વગર તે પોતાના કંથકોટના કિલ્લામાં જઈને ભરાઈ બેઠો. પરંતુ અજમેરનો રાજા તો પાછો જતાં જ્યાં મુકામ નાખ્યો હતો ત્યાંજ સાકંભરી ગામે પડી રહ્યો. પોતાની કુંળદેવીને ત્યાંજ પધરાવી ત્યાંજ તેણે નવરાત્રીનો ઉત્સવ કર્યો, અને

* એક જાતનું પક્ષી; ગીધ.

દશરા પછી લડાઈ કરવાનો વિચાર રાખ્યો. મૂળરાજે જાણ્યું કે હવે લડ્યા વગર છૂટકો નથી તેથી તેણે એક યુક્તિ કરી. લહણિકા (નવરાત્રના ઉપવાસ) કરવાના મિષે તેણે પોતાના સામંતોને કંકાત્રીઓ લખી અને તેમનો સત્કાર કરવાને રાજપુત્રોને અગાઉથી તે ગામે મોકલ્યા. તે બધા હથિયાર સાથે ત્યાં ભેગા થયા. પછી મુદ્દતને દિવસે સાંઢણીપર એસી પોતે આવ્યો અને અમ્બમેરના રાજાની જાવણીમાં પેસી એકદમ તેના તંબુમાં દાખલ થઈ ગયો. સંકેત પ્રમાણે તેના સામંતોએ આવી ચાર હજાર ઘોડેસવાર સાથે તંબુને ઘેરી લીધો. આ જોઈને અમ્બમેરનો રાજા અચંબો પામી ગયો અને મૂળરાજને કહેવા લાગ્યો કે, “એક કટારના જોરપર જેણે આટલું બધું સાહસ કર્યું તેવા બળવાન ગુર્જર રાજાની સાથે હું મિત્રતા કરવા ઇચ્છું છું.” પરંતુ મૂળરાજે કહ્યું કે, “મારી સાથે યુદ્ધ કરે એવો જગમાં મેં કોઈ મુકુટધારી જોયો નથી; પણ તમે જ્યારે યુદ્ધ કરવાને આવી આવ્યા છો ત્યારે યુદ્ધનો પ્રસંગ આવેલો જોઈ મને હર્ષ થાય છે. માટે તૈલંગણના સેનાપતિ ખારપને સજા કરી હું પાછો આવું ત્યાં સુધી નિશ્ચિતે થાલજો, પછી આપણે અરસપરસ યુદ્ધનો સ્વાદ ચાખીશું” તે પછી મૂળરાજ પોતાના સામંતો સાથે ખારપના લશ્કર ઉપર તૂટી પડ્યો, અને તેનો પરાજય કર્યો. ત્યાંથી તે સાકંભરી આવવા પાછો ફર્યો, પરંતુ તેના આવતા પહેલાંજ તેનું પરાક્રમ જાણીને અમ્બમેરનો રાજા મુકામ ઉપાડી જતો રહ્યો હતો.

૨૦. ગ્રાહરિપુનો નાશ.

એમ કહેવાય છે કે એક વખત સોમનાથ મહાદેવે મૂળરાજને સ્વપ્નામાં કહ્યું કે, “સોરઠનો રાજા ગ્રાહરિપુ મારી જત્રાએ આવનારા-ઓને રાક્ષસોની પેઠે ત્રાસ આપે છે, માટે તેનો નાશ કર. હું તને સહાય થઈશ.” આ સ્વપ્નાની વાત મૂળરાજે પોતાના પ્રધાનોને કહી ને તેમની સલાહ પૂછી. તેમણે પણ કહ્યું કે, “ગ્રાહરિપુ મદાંધ થઈને અધર્મથી વર્તે છે ને ધર્મનો નાશ કરે છે માટે તેને સજા કરવી.” આ ઉપરથી મૂળરાજ લશ્કર લઈ ચઢ્યો. તેની મદદમાં તેનો ઓરમાઈ લાઈ ગંગામહ તથા આબુના, મારવાડના, અને કાશીના રાજા આવ્યા

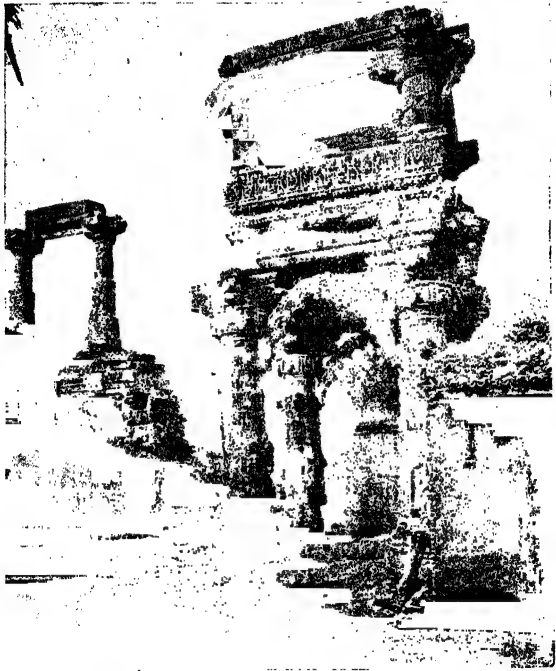
હતા. આહરિપુની મદદમાં પણ તેની નીલી રાણીના પુત્રા જે સોરઠમાં ભાદર નદીને કાંઠે વસતા હતા તે તથા વગડાના બીલ લોદા અને કચ્છનો રાજા લાખો જન્મ આવ્યા હતા. અને વચ્ચે જળચંદ્ર યુદ્ધ થયું. તેમાં છેવટે મૂળરાજે આહરિપુને હાથી ઉપરથી ગળડાવીને માર્યો, એટલે તેનું લશ્કર નાહું. પછી લાખો ક્રોધ કરીને તેની સામે આવ્યા. તેને પણ પૂરો કરી મૂળરાજ તેની છાતી ઉપર ચઢી બેઠો અને તેના ગળા ઉપર પગ મૂક્યો. લાખાની મા ત્યાં આવી ઉભી ઉભી આ બનાવ જોતી હતી, તેથી તેણે મૂળરાજને શાપ દીધો કે, “તેં મારા કુંવરને બુંડી રીતે માર્યો માટે તારા કુટુંબનો ક્ષાલ્પી નાશ થશે.”

૨૧. લાટ દેશ ઉપર ચઢાઈ.

આહરિપુ તથા લાખાનો પરાજય કર્યા પછી મૂળરાજની સત્તા બરાબર જમી. ઘણા રાજાઓ તેને નમતા આવ્યા. જુદા જુદા દેશના રાજાઓ તરફથી તેને ભેટો આવવા લાગી. અંગ દેશના રાજાએ શણ-ગારેલા રથ, સિંધ દેશના રાજાએ રત્નો, દેવગિરિના રાજાએ ન કરમાય એવાં કમળ, કોલાપુરના રાજાએ પદ્મરાગ મણિ, કાશ્મીરના રાજાએ કસ્તુરી, કુશ્મેત્રના રાજાએ ત્રિવિધ રંગનું છત્ર, પાંચાલના રાજાએ ગામે, અને લાટ દેશના રાજાએ એક હાથી એવી ભેટો મોકલી. મૂળરાજે પોતાના કુંવર ચામુંડને પૂછ્યું કે આ હાથી કેવી જાતનો છે ? ચામુંડ હાથી પારખવાની વિદ્યામાં કુશળ હતો તેથી તેણે કહ્યું કે, “લાંબી સંદવાળો, બેડોળ દંતુશળવાળો, બિલાડાના જેવી આંખોવાળો, પોપટનાં પીંછાં જેવા પૂછડાવાળો અને કાળા નખવાળો આ હાથી બહુ અપશુકનીઆળ છે. જેની પાસે એ હોય તેનો એ નાશ કરે.” આ ઉપરથી મૂળરાજ લાટ દેશના રાજા ઉપર ક્રોધે ભરાયો ને પોતાના કુંવર ચામુંડ સાથે તેણે તેના ઉપર ચઢાઈ કરી. તેનું લશ્કર મહી નદી ઉતરીને ભરૂચ આવી પહોંચ્યું. ચામુંડે લડાઈમાં લાટ દેશના રાજાને માર્યો, અને જીત કરી સ્વારી પાછી ફરી. પાછા આવતાં આણુ ઉપર અચળગઢના રાજાને પણ તેણે નમાવ્યો.

૨૨. રુદ્રમાળ.

પોતે કરેલાં પાપથી મુક્ત થવાને માટે અને એકાદ પવિત્ર સ્થળે બેસીને પાછલી અવસ્થામાં ઈશ્વરની ભક્તિ કરવાને માટે મૂળરાજે સિદ્ધપુરમાં સરસ્વતી નદીના કિનારા ઉપર મહાદેવનું જો બહુ મોટું દેવાલય બંધાવ્યું તેને રુદ્રમાળ અથવા રુદ્રમહાલય કહે છે. રુદ્ર એટલે મહાદેવ અને મહાલય એટલે મોટું દેવળ. એ જ્યારે બંધાવ્યું ત્યારે

તદન પત્થરનું, ઉંચી જાતની કારીગીરીવાળું, સાત માળનું હતું. તેનો સભામંડપ અષ્ટકોણાકાર ચોકવાળો હતો, ને તેમાં રહેલા સ્તંભ કાતરણી કામના નમુના હતા. ગભારામાં રહેલી મૂર્તિના ઉપર શિખરઅંધી હતી ને તેના ઉપર બહુ ઉંચે ધ્વજ ફરકતી હતી. હજારો બ્રાહ્મણો એમાં નિરંતર પાડપૂજ કરતા અને રોજ બ્રહ્મભોજન થયા કરતાં. અહીંયાં ઇ. સ. ૯૯૭માં મરણ પામ્યો ત્યાં સુધી મૂળરાજ પ્રભુ ભજનમાં મગ્ન રહેતો. હાલમાં દ્રક્ત નિશાની તરીકે એચાર થાંભલા અને એક કમાન ઉભાં રહેલાં છે; તે પણ તેના મોટા કદથી રુદ્રમાળની અસલની મોટાઈની સાક્ષી પૂરે છે. કાળની શી ગલન ગતિ છે ! કાળના ઝપાટા આગળ એક ભવ્ય ઈમારત પણ ખંડેર થઈ ગઈ છે !

૨૩. ચામુંડરાજ.

મૂળરાજના મરણ પછી તેનો પુત્ર ચામુંડ ગાદીએ બેઠો. તે પરાક્રમી અને શરવીર હતા, પણ તેની સાથે તે બહુ દુરાચારી હતો તેથી તેની બહેન વાવેણીદેવીએ તેને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકી તેના પુત્ર વલ્લભસેનને ગાદીએ બેસાડ્યો હતો. એને વલ્લભસેન, દુર્લભસેન અને નાગરાજ એવા ત્રણ દીકરા હતા. ચામુંડ પોતાના કર્મોનું પાયશ્વિત કરવા કાશી તરફ જતો હતો તે વખતે રસ્તામાં માળવાના રાજ્યએ તેને લૂટી લીધો. આથી તે પાછો ઘેર આવ્યો અને પોતાના પુત્ર વલ્લભસેનને માળવાના રાજ્યને સમ કરવાને લશ્કર લઈ મોકલ્યો. પરંતુ તે રસ્તામાંજ શીતળાના રોગથી મરણ પામ્યો, એટલે તેનું લશ્કર પાછું આવ્યું. પછી પોતાના બીજા પુત્ર દુર્લભસેનને રાજ્ય આપી ચામુંડ શુક્રતીર્થ જઈ રહ્યો અને ત્યાંજ મરણ પામ્યો.

૨૪. દુર્લભરાજ.

દુર્લભરાજે રાજ્ય સારી રીતે ચલાવ્યું. તેણે ઘણા દુશ્મનોને જીત્યા, દહેરાં બંધાવ્યાં, અને ઘણાં ધર્મનાં કામ કર્યાં. એના વખતમાં મારવાડમાં નાંદોલના રાજા મહેન્દ્રે પોતાની બહેન દુર્લભદેવીને માટે સ્વયંવર કર્યો હતો. આવેલા બધા રાજાઓમાં દુર્લભદેવીએ દુર્લભરાજને પસંદ કરી તેની કાઠમાં વરમાળ નાખી તેથી બીજા રાજાઓ તેની સાથે લડવા

ઉજ્જા. દુર્લભરાજ તે બધાને હરાવી દુર્લભદેવીને પરણ્યો. મહેન્દ્રને ખીજ એક નાની બહેન હતી. તે તેણે દુર્લભરાજના ભાઈ નાગરાજને પરણાવી. પછી દુર્લભરાજ તથા નાગરાજ બંને ભાઈ અણહીલપુર પાછા આવ્યા. ત્યાં આવીને તેણે ત્યાં દુર્લભસરોવર નામે સુંદર સરોવર બંધાવ્યું.

દુર્લભરાજને કંઈ પુત્ર નહોતો. તેના ભાઈ નાગરાજને પણ મોટી ઉમ્મરે એક પુત્ર થયો. આથી તેણે આખા શહેરમાં મોટો ઉત્સવ કરાવ્યો. એ પુત્રનું નામ ભીમ પાડું. ભીમ મોટો થયા પછી દુર્લભરાજ તથા નાગરાજ બંને ભાઈઓ તેને રાજપાટ સોંપી આત્માના કલ્યાણને માટે એક તીર્થમાં જઈને રહ્યા અને ત્યાં પરમાત્માના ધ્યાનમાં લીન થયા.

૨૫. ભીમદેવ. (પહેલો.)

ભીમ મનનો ઉદાર, શરવીર, નીતિમાન અને રાજ્ય ચલાવવામાં હોશિયાર હતો. એના કાકાએ તથા બાપે એને રાજ્ય આપવા માંડ્યું તોપણ વિવેકથી એણે તે લેવાની ના કહી, અને જ્યારે તેમનો ઘણો આગ્રહ જોયો ત્યારે તે લીધું અને સારી રીતે ચલાવ્યું. માળવાના રાજા ભોજ સાથે એને અણબનાવ ચાલતો હતો. સિંધ દેશના રાજા ઉપર સ્વારી કરીને એણે તેને હરાવ્યો હતો; તથા એટી અથવા છુદ્દખંડના રાજાને તેણે હત્યો હતો. એના મંત્રી વિમળશાહે આણના રાજા હુંડુરાજને હરાવી આણ ઉપરનું એક શિખર મેળવ્યું હતું. ભીમના વખતમાં ગીઝનીનો સુલતાન મહંમદ કાઠીઆવાડમાં આવેલા સોમનાથ મહાદેવનું પ્રખ્યાત દેવળ તોડવા અને લૂટવા ચઢી આવ્યો હતો, તેની સાથે એણે ભારે લડાઈ કરી હતી. અજમેરના ચોડાણ રાજા વિસળદેવ સાથે પણ ભીમને લડાઈ થઈ હતી.

૨૬. ભોજ સાથે લડાઈ.

ભીમના વખતમાં રાજા ભોજ રાજ્ય કરતો હતો. તે મોટો વિદ્વાન, કવિઓને આશ્રય આપનાર, અને શરવીર હતો. ભીમદેવ જ્યારે સિંધ ઉપર ચઢાઈ લઈ ગયો હતો ત્યારે ભોજે પોતાના સેનાપતિ કુલચંદ્રને ગુજરાત ઉપર સ્વારી કરવા મોકલ્યો. તેણે આવીને અણહીલવાડ હત્યું,

અને રાજમહેલના દરવાજા આગળ જયંતી નીશાની તરીકે કોડીઓ દાટી તથા ભીમના પ્રધાનો પાસેથી જયપત્ર લખાવી લઈ માળવે પાછો ગયો. ભોજને તેનો આદર સત્કાર કર્યો, પણ કહ્યું કે “કોડીઓ દાટી તે ખોટું કર્યું; એથી તો આપણને ઉલટા અપશુકન થયા; કેમકે એથી તો ઉલટું માળવાનું ધન ગુજરાત જાય એમ જણાય છે માટે મીઠું દાટવું હતું.”

એક વખત માળવામાં દુકાળ પડ્યો ત્યારે ભોજની ઇચ્છા ગુજરાતનું અનાજ લૂટી જવાની થઈ. પણ ભોજના દરબારમાં ગુજરાતના રાજાનો પ્રતિનિધિ ડામર રહેતો હતો તે બહુ બુદ્ધિશાળી હતો. તેણે ભોજને ઉંધું સમજાવી તેને તૈલંગ ઉપર સ્વારી કરવા મોકલ્યો. આ લાગ સાધી ભીમ માળવા પર ચઢી ગયો અને પોતાને મન માનતા કરાર કરાવી પાછો ફર્યો.

ત્રીજી વખત કાશીના રાજા કરણ સાથે મળી ભીમે ભોજ ઉપર ચઢી જવાનું કર્યું, પણ એ વખતે ભોજ માંદો હતો ને મરણ પથારીએ હતો, તેથી ડામરે ભીમને સમસ્યા લખી મોકલી કે,

આંખે ડેરી પાકી, ડીંટું ડોડળી ગયું છેક તેનું;

પવને ડાળી ધૂળે, શુંય છેવટ આવશે અરે તેનું.

આ સમસ્યાથી ભોજનો મરણકાળ નજીક સમજી ભીમે શાંત રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. પછી ભોજનું મૃત્યુ થયું એટલે કરણે ધારાનગરી લૂટી. ડામરે ભીમનાવતી તેમાંથી લાગ પડાવ્યો અને માળવાના દેવળોની ઉપજ ગુજરાતનો રાજા લે એવું લખાવી લીધું ભોજ પોતાની બધી દોલત દાન ધર્મમાં વાપરી દીધી હતી, તેથી મરતી વખત પોતે સાથે કંઈ લઈ જતો નથી એમ જણાવવાને પોતાના માણસોને કહ્યું હતું કે “મને શ્મશાનમાં લઈ જતી વખત મારા હાથ ઉઘાડા રાખજો.”

૨૭. સોમનાથ મહાદેવ.

હિંદુસ્તાનમાં ખાર મોટાં જ્યોતિર્લિંગ ગણાય છે તેમાં સોમનાથનું પણ એક છે. કાઠિયાવાડની દક્ષિણે નાથેરનો લીલોછમ સુંદર પ્રદેશ છે તેમાં વેરાવળનું નાનું બંદર છે. તેની પડોશમાં પ્રભાસપાટણ નામનું જીનું શહેર છે. આ શહેરમાં સોમનાથ મહાદેવનું મોટું દેવળ છે. એ દેવળનો ધણો ભાગ હાલ તો ખંડેર થઈ ગયેલો છે, અને તેના પથ્થરના કકડા ધણા ગાઉ સુધી વેરાવલા પડ્યા છે; પણ મુસલમાનો આવ્યા ત્યારે તેનો દબ્બબો કંઈ ઓર પ્રકારનોજ હતો. એ દેવળ સમુદ્ર કિનારે હોવાથી દરીઆની છોળો એના પાછલા ભાગ ઉપર અથડાયા કરતી હતી. દેવળનું ઉંચું શિખર આકાશમાં ડોકીયાં કરતું હતું, અને તેના ઉપર સોનાના કળશ ઝગઝગાટ કરી રહ્યા હતા, તથા ભગવી ધ્વજ આકાશમાં ફરકી રહી હતી દેવળની અંદર પદ ધાંભલા સીસાથી જડી લીધેલા હતા. દેવળનો મૂર્તિવાળો ગભારાનો ભાગ અંધારા ઓરડામાં હતો પણ તેમાં રત્નજ્વલિત ઝૂમ્મરો લટકાવેલાં હતાં તેમાં જ્યારે દીવા સળગતા ત્યારે આખો ઓરડો ઝળાંઝળાં થઈ રહેતો. મહાદેવની મૂર્તિ ત્રણ હાથના વેરાવાની પાંચ હાથ ઉંચી હતી, અને તેના ઉપર સોનાની જળાધારીમાંથી પાણી ટપક્યાં કરતું હતું. એ મૂર્તિ બે હાથ તો જમીનની અંદર દાટેલી હતી. મૂર્તિની પાસેના મોટા ઘંટને ૨૦૦ મણ સોનાની સાંકળ બાંધેલી હતી. એ સાંકળની સાથે બીજી નાની નાની ઘંટડીઓનો સંબંધ હતો, તેથી જ્યારે સાંકળ હલાવવામાં આવતી ત્યારે બધી ઘંટડીઓનો સામટો ધોર થઈ રહેતો. કરોડો રૂપીઆ લોકો તરફથી અહીં ભેટમાં મળતા. કિમતીમાં કિમતી રત્નોનો સંગ્રહ આ દહેરાના ખજાનામાં હતો.

૨૮. દુંડુરાજ તથા વિમળશાહ.

આખુ ઉપર અચલેશ્વર ગઢ છે ત્યાંના પરમાર રાજાઓએ ગુજરાતના રાજાઓનું ઉપરીપણું કબુલ કર્યું હતું. પણ ભીમના વખતમાં

દેલવાડાના એક દહેરાનો અંદરનો ભાગ.

ત્યાં દુંડુરાજ નામે રાજ થયો તે ગુજરાતના રાજાથી સ્વતંત્રપણે વર્તવા લાગ્યો, એટલુંજ નહિ પણ ભીમના દુશ્મન માળવાના રાજા ભોજ સાથે તેણે મિત્રતા બાંધી. આથી ભીમ ગુસ્સે થયો અને વિમળશાહ નામે પોતાના એક પ્રધાનને સેનાપતિ નીમી આખુ ઉપર ચઢાઈ કરવા મોકલ્યો. વિમળશાહે દુંડુરાજને જીતીને તામે કર્યો અને તેની પાસેથી આખુ ઉપરનું ચિત્ર-

કૂટનું શિખર દહેરાં બંધાવવા માગી લીધું. એ શિખરપર તેણે ઉત્તમ કારીગીરીવાળાં ધણાં સુંદર જૈન દહેરાં બંધાવ્યાં, જે દેલવાડાના નામે આજે પણ પ્રખ્યાત છે. વિમળશાહે કુંભારીયામાં પણ બીજાં સુંદર દહેરાં બંધાવ્યાં છે.

૨૯. વિશલદેવ ચહુઆણુ લાથે લડાઈ.

અજમેરનો રાજા વિશલદેવ ચહુઆણુ રજપુત રાજાઓમાં એ વખતે મોટો ગણાતો હતો. ધણા રાજાઓ એની તહેનાતમાં ચાકરી કરતા હતા. સોમનાથની મદદે મહમ્મદ ગીઝની સામે લડવામાં એણે આગેવાની લયો લાગ લીધો હતો. મહમ્મદ ગીઝનીના મરણ પછી મુસલમાનોને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવાને એણે જખરો પ્રયત્ન કર્યો હતો. તમામ રાજાઓને એણે પોતાની મદદે બોલાવ્યા હતા પણ ભીમ તેની પાછળ રહી લડવામાં અપમાન સમજી ગયો નહિ. વિશલદેવે મુસલમાનો સામે જય મેળવ્યો, અને ત્યાંથી પરવારી પછી તેણે ગુજરાત ઉપર સ્વારી કરી. વિશલદેવનું લશ્કર મુલકો લૂટતું અને ગામડાં બાળતું ગુજરાતમાં દાખલ થયું. પાટણની નજીક તે આવી પહોંચ્યો એટલે ભીમ પોતાનું લશ્કર લઈ સામે લડવા આવ્યો. બન્ને સૈન્ય વચ્ચે ભારે યુદ્ધ થયું. જમીન લોહીથી તરબોળ થઈ અને હજારોનાં ધડ ને માથાં જુદાં પડ્યાં. ભીમ પોતાનો ઘોડો કૂદાવી વિશલદેવના લાથી ઉપર તલપી આવ્યો. બન્ને યોદ્ધાઓ લોહીથી રંગાઈ ગયા, પણ પછી રાત પડી ને લડાઈ બંધ રહી. ગુર્જર યોદ્ધો ધવાયો હતો અને તેનું લશ્કર થાકી ગયું હતું, તેથી તેના પ્રધાનોએ એકઠા મળી વિશલને સલાહનું કહેણ મોકલ્યું. વિશલદેવે જે ઠેકાણે લડાઈ થઈ ત્યાં પોતાના નામનું નગર વસાવવા દેવાની શરતે સલાહ કરી. પછી પુષ્કળ નજરાણો લઈ તે પાછો ગયો અને એક મહીના પછી પાછા આવી ત્યાં તેણે વિશલનગર-હાલનું વિસનગર-શહેર વસાવ્યું.

૩૦. મૂળરાજ કુમાર.

ભીમદેવને ક્ષેમરાજ, કરણ ને મૂળરાજ ત્રણ કુમાર હતા. તેમાં મૂળરાજ ઘોડે બેસવામાં બહુ હોશિયાર અને દયાળુ સ્વભાવનો હતો. એક વખત ગુજરાતમાં વરસાદ પડ્યો નહિ તેથી કશું અનાજ પાક્યું નહિ. આથી કટલાંક ગામના ખેડુતોએ રાજાની વસુલાત ભરવાની ના પાડી. આ ઉપરથી રાજાનો મહેતો તેમના ધરનો સરસામાન જપ્ત કરી ખેડુતોને સાથે લઈને દરબારમાં લાવ્યો. ખેડુતોને જ્યાં બેસાડ્યા હતા.

ત્યાં તેઓ માંહોમાંહે દુઃખની વાતો કરતા હતા અને આંખમાં આંસુ લાવતા હતા. મૂળરાજ કુમાર ફરતો ફરતો ત્યાં આવ્યો. તેણે ખેડુતોને પૂછી તેમની હકીકત જાણી તો તેની આંખમાં પણ પાણી ભરાઈ આવ્યું. પછી ઘેર જઈ પોતાના આપને બહુ સારી રીતે ઘોડો ખેલાવી બતાવી રાજ કર્યા; અને જ્યારે આપે કહ્યું કે, ‘જે જોઈએ તે માગ,’ ત્યારે તેણે કહ્યું કે, ‘આ ખેડુતોની જે માલમતા ખુંચી આણી છે તે તેમને પાછી આપી દો અને તેમને છોડી મૂકા. એ બિચારી આપણી રંચતને શા માટે દુઃખ દો છો?’ પુત્રની આવી દયાળુ વૃત્તિ જાણી ભીમની આંખમાં હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં, અને ખેડુતોને તેમની માલમિલકત પાછી આપી છોડી મૂક્યા. આથી ખેડુતો રાજ થતા થતા કુમારનાં વખાણ કરતા ઘેર ગયા અને કેટલાક તો ત્યાંજ રાજની નોકરીમાં રહી ગયા. ત્યાર પછી થોડા વખતમાં મૂળરાજ મરણ પામ્યો. આથી આખી પ્રજામાં બહુ દીલગીરી ફેલાઈ રહી. બીજે વરસે વરસાદ વધારે થયો અને દેશમાં પુષ્કળ અનાજ પાક્યું ત્યારે ખેડુતો પાછલા વરસની પણ વસુલાત લઈને દરબારમાં ભરવા આવ્યા; પણ પોતાના કુંવરે દાણ માફ કરાવેલી હોવાથી રાજાએ પાછલી લેવાની ના પાડી, પરંતુ ખેડુતોએ કહ્યું કે અમે તો આપ્યા વગર નહિ જઈએ. તે વખતના ખેડુતો પણ કેવા કદરદાન અને રાજ્યભક્ત! છેવટે રાજાએ પંચ મારફતે તેનો નિકાલ કરાવ્યો. તેમાં એવો દરાવ થયો કે રાજાએ બધા પૈસા લેવા અને તેનાવડે મૂળરાજ કુમારના પુણ્ય અર્થે તેના નામનું ત્રિપુરુષ ગ્રાસાદ નામનું દેવાલય બંધાવવું. એ પ્રમાણે તે રકમમાંથી દેવાલય બંધાવી તેના નિભાવને માટે રાજાએ કેટલીક ઉપજ કાઢી આપી.

૩૧. કરણરાજ.

રાજા ભીમદેવને ત્રણ રાણીઓ હતી તેમાં ઉદયામતી માનીતી હતી. તેને પેટે કુમાર કરણનો જન્મ થયો હતો. એ કરણ ભીમ પછી ગાદીએ બેઠો. ઉદયામતી બહુ ધર્મશીલ હતી તેથી તેના છોકરા કરણનામાં તેના જેવા સારા ગુણો ઉતર્યા હતા. એ રાણીએ અણહીલવાડમાં એક મોટી પથરની વાવ બંધાવી હતી તે હજુ પણ રાણીની વાવ

કહેવાય છે; તે ખંડેર હાલતમાં છતાં હજી જોવા લાયક છે. કરણનું રાજ્ય શાંતિમાં પસાર થયું છે. એના વખતમાં કોઈ મોટી લડાઈઓ થઈ નથી, પણ એણે મહેવાસી લૂટારા લોકોને વશ કરી દેશમાં શાંતિ વધારી હતી. એ વખતે ગુજરાતમાં ઝાઝી વસ્તી નહતી; ઘણો ભાગ જંગલવાળો અને ઉજ્જડ હતો. જંગલમાં કાળી, બીલ વગેરે જખરા લૂટારા રહેતા હતા. ધંધુકામાં ધનમેર નામે કાળી રાજા હતો તેણે ધંધુકા વસાવ્યું હતું. અમદાવાદ પાસે હાલ અસાવળા ગામ છે, ત્યાં પૂર્વે આશાપદ્મી નામે ગામ હતું તેનો માલીક આશો બીલ હતો તેની પાસે પણ તીરકામઠા-વાળાની મોટી ફોજ હતી. એ અને લૂટારાના સરદાર હતા અને વસ્તીને ત્રાસ આપતા. કરણે તેમના ઉપર ચઢાઈઓ કરી તેમને હરાવ્યા. આશા બીલને લડાઈમાં માર્યો અને દેશને નિર્ભય કર્યો. આશાવળ આગળ કરણને સારા શુકન થયા તેથી તેણે ત્યાં કોચરખ માતાનું દહેરું અને જયવંતી દેવીનું દહેરું બંધાવ્યું, તથા કરણાવતી નામે નગર વસાવી પોતે ત્યાં રહેવાનું કર્યું. કરણાવતી વસાવવાની આયતમાં કહે છે કે, કરણ રાજા નગર વસાવવાની જગ્યા જોવા નીકળ્યો ત્યારે તેનો જે શિકારી કુતરો હતો તેની પાછળ સસલાં પડ્યાં તેથી કુતરો નદીમાં પડીને નાહો. રાજાએ સસલાં ઉપર પોતાની તરવાર મારી તે પાણીમાં વાગી અને તેનું પાનું ઓગળી ગયું. તે ઉપરથી ભોમીયાએ કહ્યું કે આ જગ્યાનું પાણી એવું છે કે લોહું પણ હજમ થઈ જાય, અને જગ્યા એવી બળવાન છે કે સસલાં કુતરાને હંકાવે. આ ઉપરથી કરણે ત્યાં શહેર વસાવ્યું ને તેનું નામ કરણાવતી પાડ્યું. આ ઉપરાંત કરણે કરણસાગર નામે તળાવ બંધાવ્યું છે. કરણસાગરમાં પાણી લેવાને રૂપેણ નદીને તેમાં વાળી લીધી હતી. સોએક વર્ષ ઉપર ભારે રેલ આવી ત્યારે પાણીના જોરથી તે તળાવની પાળો તૂટી ગઈ અને આજે તેનું નામ નિશાન પણ નથી.

૩૨. મયણુદલદેવી.

રાજા કરણ એક વખત સભા ભરીને બેઠો હતો તે વખતે એક પરદેશી ચિતારો દરબારમાં આવ્યો. તેણે રાજાના મોં આગળ અનેક સ્ત્રીપુરુષોની સુંદર છબીઓ મૂકી. તેમાં એક સ્ત્રીની છબી બહુજ સુંદર

હતી તે જોઈને રાજા ધણા ખુશી થયો અને ચિતારાને પૂછવા લાગ્યો કે આ કયા દેશની રાજકન્યાની છત્રી છે. ચિતારાએ કહ્યું કે, “દક્ષિણ દેશમાં ચંદ્રપુર નામે નગર છે, ત્યાંના રાજા જયકેશીની એ કન્યા છે. એના રૂપ આગળ દેવકન્યાઓ પણ કંઈ હિસાબમાં નથી. સોનાના જેવો એના શરીરનો રંગ છે અને કમળ જેવી કામળ એની કાયા છે. ઘણા ઘણા રાજકુમારો એને વરવા આવે છે, પણ એ કોઈને પસંદ કરતી નથી. છેવટે ચિતારાઓ પાસે દેશ દેશના રાજાઓનાં ચિત્ર એની આગળ કાઢી બતાવ્યાં, તેમાં તેણે તમારું ચિત્ર જોઈને તમને પસંદ કર્યા છે, અને તમનેજ પરણવાનું પણ લઈને બેઠી છે. તેનાં માતપિતા પણ તમારી સાથે તેનાં લગ્ન કરવાને ખુશી છે; માટે તમે તેનું પાણિ-ગ્રહણ કરો.” રાજાએ એ વાત કબુલ કરી તેથી મયણલ્લદેવીને અણુલીલપુર લાવવામાં આવી, ત્યાં કરણે ધામધુમથી તેની સાથે લક્ષ કર્યું. આ રાણીએ ગુજરાતને દીપાવનાર સિદ્ધરાજ કુમારને જન્મ આપ્યો હતો.

૩૩. સિદ્ધરાજ જયસિંહ.

રાજા કરણ મરણ પામ્યો ત્યારે સિદ્ધરાજ નાની ઉંમરનો હતો. તેથી તે મોટો થતાં સુધી રાજ્યનો સર્વ કારભાર તેની મા મયણલ્લદેવી અથવા મીનલદેવી ચલાવતી. સિદ્ધરાજની પાસે તેના અંગ-રક્ષક તરીકે તેના કાકા ક્ષેમરાજનો દીકરો ત્રિભુવનપાળ રહેતો હતો અને યુદ્ધમાં પણ તે તેની આગળજ રહેતો. રાજા કરણના મરણના સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે એ ક્ષેમરાજ જે સરસ્વતીને કાંઈ તપ કરતો હતો તે શોકને લીધે ચિતા ખડકાવીને બળી મુવો હતો.

કરણના જીવતાં એક દિવસ રમતાં રમતાં સિદ્ધરાજ ગાદી ઉપર ચઢી બેઠો. કરણે જોષીઓને પૂછ્યું કે આ મુહૂર્ત કેવું છે? જોષીઓએ ‘આ મુહૂર્તમાં જે રાજા ગાદી ઉપર બેસે તે ચક્રવર્તી થાય એવું ઉત્તમ મુહૂર્ત છે’ એમ કહ્યું, તે ઉપરથી કરણે તેજ વખતે સિદ્ધરાજનો રાજ્યાભિષેક કર્યો, અને પોતે તપ કરવા સરસ્વતીને કિનારે જઈને રહ્યો. સિદ્ધરાજ જ્યારે ગર્ભમાં હતો ત્યારે તેની મા મીનજલદેવીને સમજું આવ્યું કે જાણે તેના મોંમાં સિંહ પ્રવેશ કર્યો. તે ઉપરથી જ્યારે

સિદ્ધરાજનો જન્મ થયો ત્યારે તેનું નામ જયસિંહ પાડ્યું. તેમજ શ્મશાનમાં બાપરા રાક્ષસને જીતીને વશ કર્યો તેથી તેનું નામ સિદ્ધરાજ લોકમાં બોલાવા લાગ્યું.

૩૪. સિદ્ધરાજ જયસિંહ. (ચાલુ)

સિદ્ધરાજ શરવીર અને સ્વભાવે ઉદાર તથા માયાળુ હતો, ધર્મ ઉપર એને ઘણી આસ્થા હતી, તેથી ઘણાં નવાણો તથા દેવાલયો એણે બંધાવ્યાં છે. રોજ છુપા વેશે લોક ચર્ચા બેવા તે નીકળતો ને ઘણાનાં દુઃખ ભાગતો. એ વિદ્વાનો શોખી હતો અને પોતાની સલામાં પંડિતોના વાદવિવાદ કરાવતો, તથા વિદ્વાનોને પુષ્કળ ઇનામે આપતો. સિદ્ધરાજ, જયસિંહ નામથી પ્રખ્યાત થએલો હોવાથી એનાં બળ અને પરાક્રમ તેને અનુસરતાં હતાં. એણે વિજયયાત્રા કરીને ઘણા દેશો જીતી તાબે કર્યા હતા. દક્ષિણમાં રામેશ્વર સુધી પગે ચાલીને એણે જત્રા કરી હતી. એણે પોતાના રાજ્યની હદ ઘણી વધારી હતી. આશુની પેલીપાર ઝાંઝોદ અને પશ્ચિમમાં કચ્છ સુધી તેના રાજ્યનો વિસ્તાર હતો. સોરઠ અને માગવા તેના તાબામાં હતાં, અને દક્ષિણમાં કોલ્હાપુર સુધી તેની આણ વર્તાતી હતી. કનોજના રાજાઓ સાથે તેને લડાઈ થઈ હતી અને તે વખત ગંગાનદીના જળમાં તેણે પોતાની લોહીથી ખરડાયલી તરવાર ધોઈ હતી તેના રાજ્યની હદમાં તેણે કિલ્લાઓની દાર લગાડી દીધી હતી, અને તે કિલ્લાઓ સાધારણ નહિ પણ ઘણા મજબુત હતા. મોઢેરા, ઝીંઝવાડા, ચાંપાનેર અને ડભોઇના કિલ્લાઓ ઉપર તેની ધમ્મો ફરકતી હતી. આશુ ઉપર અચલેશ્વરના કિલ્લેદારો તેના તાબામાં હતા. તે શરીરે પાતળો છતાં દેખાવડો ને ધારીયો હતો. કાંડા સુધી તેના હાથનાં પ્હોંચ્યાં કાળાં હતાં. સિદ્ધરાજના નામનો સિંહ મંવત્સર ચાલુ થયો હતો તે ૧૫૦ વર્ષ ચાલ્યો હતો. ગુજરાતના રાજાઓમાં સિદ્ધરાજ સિંહ સમાન અને ગુજરાતના શણગારરૂપ હતો.

૩૫. મીનજદેવીનો કારભાર.

સિદ્ધરાજ લાયક ઉમ્મરનો થયો ત્યાં સુધી તેની મા મીનજદેવીએ રાજ્યના જુના ત્રણ પ્રધાનોની સલાહથી રાજકારભાર સારી રીતે

ચલાવ્યો હતો. મીનળદેવીએ પોતાના કારભારના સમયમાં વીરમગામનું મીલનસર અથવા માનસર અને ધોળકાનું મલાવ તળાવ એ એ મોટાં તળાવો અંધાવ્યાં હતાં. મલાવ તળાવના સંબંધમાં એમ કહેવાય છે કે જે ઠેકાણે તળાવ અંધાવવાનું હતું તે ઠેકાણે તળાવના પૂર્વ ભાગમાં એક ગુણકાનું ઘર આવેલું હતું. તળાવનો સારો આકાર બનાવવામાં એ ઘર નડતું હતું; તેથી મીનળદેવીએ તે ગુણકા પાસેથી તે માગે એટલી રકમ આપવાની કરીને તે ઘર વેચાતું માગ્યું, પણ ગુણકાએ તે આપવાની ના પાડી બીજા લોકોએ તેને ઘણી સમજાવી, પરંતુ તેણે જણાવ્યું કે તળાવ અંધાવવાથી રાણીની જેટલી નામના થશે તેટલીજ મારી નામના ઘર આપવાની ના પાડવાથી થશે. પછી તેના ઉપર જીલમ ન ગુજરતાં મીનળદેવીએ ખાંચો પાડીને તળાવ અંધાવ્યું અને ગુણકાનું ઘર કાયમ રાખ્યું. આથી મીનળદેવીની કીર્તિ ઉલટી વધી અને તેની વાહવાહ કહેવાવા લાગી. ત્યારથી લોકોમાં કહેવત ચાલુ થઈ છે કે, “ન્યાય જોવો હોય તો ધોળકાનું મલાવ તળાવ જુઓ.”

૩૬. જીનાગઢનો રાહ ખેંગાર.

જીનાગઢનો રાજા રાહ નવધણ મહીકાંઠામાં આવેલા ઉમેટ ના રાજા ઉપર ચઢી આવ્યો હતો, ત્યારે તે રાજા નવધણને શરણે થયો હતો, અને પોતાની દીકરી પરણાવવાની શરતે તેને સન્નાહ કરવી પડી હતી; પણ આ વાત કન્યાના ભાઈ હુંસરાજ મહીકાંઠે રૂચી નહિ. તેણે કહ્યું કે મારા પિતા ડરી જઈને મારી બહેનને પરણાવે છે પણ હું એક દિવસ નવધણને મારી નાખીશ. આ વાત નવધણને કાને આવી ત્યારે તેણે સોગન લીધા કે હુંસરાજ મહીકાંઠે માફ તોજ હું ખરો. ઉમેટેથી કન્યા પરણી નવધણ જીનાગઢ જતો હતો ત્યારે રસ્તામાં જસદણ પાસે ભોંયરા ગામ આગળ થઈને જન જતી હતી. તે વખત ભોંયરાના રાજાએ જાણ્યું કે નવધણ કન્યા પરણી ઘેર જાય છે. પછી તેણે મશ્કરી કરીને કહ્યું કે, મારા ગામનો કોટ જો પૂરો થયો હોત તો હું એ કન્યા ભાઈ જવા દેત નહિ. આ વાત જાણી ત્યારે નવધણે સોગન લીધા કે મારે

એ કાટ તોડી નાખવો તથા રાજને મારી નાખવો. વળી એક વખત સિદ્ધરાજે નવઘણને પાંચાલની હદમાં હરાવીને દાંતે તંત્રણું લેવડાવવાની ફરજ પાડી હતી તે ઉપરથી નવઘણે પણ લીધું કે મારે પાટણનો દરવાજો તોડી પાડવો. આ વખતે સિદ્ધરાજના ભાટે નવઘણની મશ્કરીની કવિતા બનાવી તે ઉપરથી એ ભાટના ગાલ ફાડી નાખવા એવી નવઘણે પ્રતિજ્ઞા લીધી. આ પ્રમાણે નવઘણે ચાર પ્રતિજ્ઞા લીધી પણ મરતાં સુધી તેનાથી એક પૂરી અમલમાં મૂકાઈ નહિ; તેથી મરતી વખત તેણે પોતાના ચાર છોકરાઓને બોલાવીને કહ્યું કે મારાં આ ચાર કામ કરવાનાં બાકી છે, તે કરવાની કાંઈ કબુલત આપો તો મારો જીવ ગતે જાય. ત્રણ છોકરાઓએ એક એક કામ કરવાનું માથે લીધું. પણ સૌથી નાનો છોકરો જે ખેંગાર હતો તેણે એકલાએ એ ચારે કામ કરવાનું વચન આપ્યું અને આપના હાથમાં પાણી મૂક્યું, એટલે તેને જીનાગઢનું રાજ્ય સોંપીને નવઘણ મરણ પામ્યો. આ ખેંગાર મહા શરવીર અને સાહસિક હતો. ગાદીએ બેઠા પછી તુરત તેણે ભોંયરે આવી તેનો કિલ્લો તોડી પાડ્યો તથા તેના રાજને મારી નાખ્યો, અને ત્યાંથી ઉમેટે જઈ હુંસરાજ મહીંગને કતલ કર્યો. પછી જ્યારે સિદ્ધરાજ માળવા ઉપર ચઢાઈ લઈ ગયો હતો ત્યારે તેણે પાટણ ઉપર ચઢી આવી પાટણની પૂર્વ બાજુનો દરવાજો તોડી પાડ્યો અને પાછા જતાં સિદ્ધરાજ સાથે વિવાહ કરેલી રાણક દેવીને હરી જઈને પરણ્યો. તેનાં આ બહાદુરી ભરેલાં કામથી તેની મશ્કરીની કવિતા કરનાર પેલા ભાટે તેનાં બહુ વખાણ કર્યાં ને તેને માટે કવિતાઓ બનાવી તે ઉપરથી ખેંગારે તેને બોલાવી તેના મોંમાં એટલાં બધાં હીરા મોતી ભર્યાં કે પાસે બેઠેલા લોકોએ કહ્યું કે, ‘અરે એના ગાલ ફાટી ગયા!’ ત્યારે ખેંગારે કહ્યું કે, ‘ભાટના ગાલ તો એમજ ફડાય, કાંઈ કટારવતી ફડાય નહિ.’ આ પ્રમાણે તેના બાપને વચન આપ્યા પ્રમાણે ખેંગારે ચાર કામ પૂરાં કર્યાં.

સિદ્ધરાજ માળવેથી પાછો આવ્યો, ત્યાર પછી તેણે જીનાગઢ ઉપર ચઢાઈ કરી. બાર વરસ સુધી લડાઈ ચાલી પણ ખેંગાર જીતાયો નહિ. છેવટે ખેંગારના ભાણેજેએ દગો કર્યો અને સિદ્ધરાજના લશ્કરને

શહેરમાં જવાનો માર્ગ કરી આપ્યો ત્યારે કિલ્લો લેવાયો; આમ છત્તે ખેંગાર બહુ બહાદુરીથી લડ્યો અને લડતાં લડતાં મરાયો તથા તેની રાણી રાણક દેવી તેની પાછળ સતી થઈ.

૩૭. રાણક દેવી.

સિંધ દેશના શેરપરા રાજાને ત્યાં એક કન્યા અવતરી. એના જન્મભક્ષર જોઈને જોડીઓએ કહ્યું કે એ કન્યાને જે વરશે તેનું રાજ્ય મૂળમાંથી ઉપડી જશે. આ ઉપરથી રાજાએ તે કન્યાને જંગલમાં મૂકી દીધી. તે મજેવડી ગામના એક કુંભારના જોવામાં આવી. તેણે તેને ઘેર લઈ જઈને ઉછેરીને મોટી કરી. એ કન્યા તે રાણક દેવી. એ એવી રૂપાળી હતી કે દુનિયાની કાંઈપણ સ્ત્રી તેની આગળ કંઈ હિસાબમાં નહિ. તે પદ્મણીજ ગણાતી. એક વખત સિદ્ધરાજના ભાટો ત્યાં ફરતા ફરતા આવ્યા તેમણે એ કન્યાને જોઈ, અને સિદ્ધરાજ પાસે તેના રૂપનાં વખાણુ કર્યાં, તેથી સિદ્ધરાજે તે કન્યાનું માગું કર્યું અને કુંભારે તે કબુલ રાખ્યું. પણ ત્યાર પછી થોડા વખતમાં જુનાગઢનો રાજા રાહ ખેંગાર તે કન્યાને જામરજસ્તીથી પરણીને લઈ ગયો.

આ પછી થોડી મુદતે સિદ્ધરાજને ખચર પડી કે પોતાની સાથે વિવાહ કરેલી કન્યા જુનાગઢનો રાજા ખેંગાર પરણી ગયો. તેથી તે મોટું લશ્કર લઈને જુનાગઢ ઉપર ચઢ્યો ને કિલ્લાને ઘેરા લીધો. બાર વરસ સુધી ઘેરા રહ્યો પણ કિલ્લો લેવાયો નહિ. છેવટે ખેંગારના ભાણેજને જેમને મામા સાથે અણુખનાવ થયો હતો તેમણે કપટ કરીને દરવાજા ઉઘાડી આપ્યા, તેથી કિલ્લો સર થયો ને ખેંગાર લડતાં મરાયો. રાણક દેવીને ઊવતી પકડી લીધી, ને તેને પોતાની સાથે પરણવાનું કહ્યું, પણ તે તેણે માન્યું નહિ, ત્યારે તેના બે છોકરા હતા તેમને સિદ્ધરાજે તેની માના દેખતાં મારી નાખ્યા. જીત કરીને પાછા જતાં તેણે તેને પોતાની સાથે લીધી અને પોતાની રાણી થવાને ઘણું સમજાવી તથા ધાક દેખાડી, પણ તે એકની બે થઈ નહિ. તેણે તો ખેંગારની પાછળ સતી થવાનું જણાવ્યું, તેથી તેને પાછી મોકલવામાં આવી. રસ્તે જતાં વઢવાણ આગળ તે સતી થઈ. મરતી વખત તેણે સિદ્ધરાજને શાપ દીધો કે “તેં મારા છોકરા મારી નાખ્યા છે માટે તને પુત્ર નહિ થાય.”

૩૮. સોમનાથનો જત્રાવેરો માફ કર્યો.

સિદ્ધરાજની મા મીનળદેવી એક વખત શુકલતીર્થની જત્રાએ ગઈ હતી. ત્યાં પૂજારીઓએ તેને કહ્યું કે અહીં સોમનાથની જત્રાએ આવનાર માણસો પાસેથી ભાલોદ ગામ આગળ રાજ્ય તરફથી જત્રા-વેરો લેવામાં આવે છે, તેથી ઘણાક ગરીબ જત્રાળુને જત્રા કર્યા વગર પાછા જવું પડે છે, માટે એ વેરો માફ થાય તો સાહે. આથી તે તુરત પાછી પાટણ ગઈ અને સિદ્ધરાજને ત્યાં તેડી લાવી, અને જત્રાળુઓને પડતી બધી અડચણો તેણે સિદ્ધરાજને બતાવી. પછી કહ્યું કે મારા તરફ જ તને ખરેખર હેત હોય તો તું આ જત્રાવેરો માફ કરી લોકોને વગર હરકતે જત્રા કરવા જવા દે. સિદ્ધરાજે એ વેરાથી થતી ઉપજની તપાસ કરાવી તો તે ૭૨ લાખની માલમ પડી. રાજ્યને એટલી મોટી ઉપજ આવતી હતી છતાં સિદ્ધરાજે પોતાની માના વચનની ખાતર તે જગ્યાનો જત્રાવેરો માફ કર્યો.

૩૯. સિદ્ધરાજ અને ગામડીઆ લોક.

સિદ્ધરાજ માગવાની છૂત કરીને આવ્યો ત્યાર પછી ઘણીવાર તે માળવે જતો હતો. એમ એક વખત જતાં પોતાનો એક રાજ-રથ તે સાથે લઈ જતો હતો. એ રથ એટલો મોટો હતો કે ત્યાંના પહાડી રસ્તામાં સાથે લઈ જવાય એમ નહોતું; તેથી રસ્તામાં વારાહી ગામ આવ્યું ત્યાં તેને પડતો મૂક્યો અને ગામના લોકોને બોલાવીને તેમને તે સોંપીને કહ્યું કે, પાછા જતી વખત અમે આ રથ લેતા જઈશું, માટે ત્યાંસુધી તમે એને સાચવી રાખજો. એ રથ કોઈ એક માણસને નહિ પણ આખા ગામને સોંપ્યો હતો; તે મોટો હોવાથી કોઈના ઘરમાં રહે એમ નહોતું. તેમજ બહાર રાખી મૂકે તો વખતે કોઈ ચોરી જાય ત્યારે રાજને શું જવાબ દઈશું, એમ વિચારી લોકોએ તે રથના કકડા કર્યા અને પછી ઘર દીઠ એક એક કકડો સાચવી રાખ-વાને વહેંચી લીધો. પછી સિદ્ધરાજ પાછો વળતાં જ્યારે એ રથ લેવા તે

ગામ આવ્યો, ત્યારે લોકોએ તેની આગળ અકબંધ સાચવી રાખેલા રથના કકડા લાવીને રજુ કર્યા. લોકોએ પોતાના ઉમદા રથના આમ બાંગીને કકડા કર્યા તે જોઈ સિદ્ધરાજને ઘણો ગુસ્સો ચઢ્યો. પણ નિર્દોષ ભાવે મૂર્ખતાથી ગામડાના લોકોએ પોતાનું એ નુકસાન કર્યું છે એમ સમજી “ વારાહીના બબુચક ” એટલું કહીનેજ તેણે પોતાનો ગુસ્સો શાન્ત કર્યો.

એક પ્રસંગે ઉંઝા ગામના પટેલીઆઓ રાજને તંબુએ મળવા આવ્યા. તે લોકો તો એક ખીજને ત્યાં જાય ત્યારે ગમે ત્યાં બેસી જાય છે, તેમ રાજની ગાદીની જોડે પાથરેલી સુંવાળી કીમતી બેડક ઉપર સિપાઈએ મના કર્યા છતાં ગમે તેમ બેસી ગયા, અને વળી રાજ કચેરીમાં આવ્યો તો પણ ઉઠ્યા નહિ. પછી સિદ્ધરાજે તેમને ઉઠાડતાં સિપાઈને અટકાવ્યો અને જેમ બેડા હતા તેમ બેસી રહેવા દીધા. સિદ્ધરાજની આ સાદાઈ જોઈ સૌ નવાઈ પામ્યા.

૪૦. મદનવર્મા અને સિદ્ધરાજ.

બુદ્ધેલખંડમાં મોહોબકપુર નામનું એક શહેર હતું. ત્યાંનો રાજા મદનવર્મા ઘણો શરો તેમ વિલાસી અને મોજીલો હતો. તે ઈંદ્રના જેવા વૈભવ ભોગવતો હતો. તેની સભાનો દાઢમાઠ સ્વર્ગના જેવો હતો. સિદ્ધરાજથી પણ તે જીતી શકાયો ન હતો. માળવા સર કરીને સિદ્ધરાજે જંગલમાં એક ઠેકાણે મુકામ કર્યો હતો ત્યાં કોઈ પરદેશી ભાટ આવી ચઢ્યો. તેણે સિદ્ધરાજની સભા જોઈને કહ્યું કે, “ ઓ હો! આ ગુર્જરરાજની સભા પણ મદનવર્માની સભા જેવી વિરમય પમાડે તેવી છે!” એ મદનવર્મા સંબંધી હકીકત સિદ્ધરાજે પૂછી ત્યારે ભાટે કહ્યું કે, ‘તે મોહોબકપુરનો રાજા છે અને મહા દાનેશ્વરી, ઉદાર, ન્યાયી તથા ભારે વૈભવી છે અને કોઈથી ન જીતાય એવો જબરો થોદ્દો છે.’ આ ઉપરથી સિદ્ધરાજે તપાસ કરવાને પોતાના એક મંત્રીને ત્યાં મોકલ્યો. તેણે ૭ મહીના સુધી ત્યાં રહી બધી ચર્ચા જોઈ સિદ્ધરાજને આવીને કહ્યું કે ભાટે કહેલી બધી વાત ખરી છે. તેથી સિદ્ધરાજે તેના ઉપર ચઢાઈ કરી. મોહોબકપુરથી થોડે દૂર સિદ્ધરાજનો મુકામ પડ્યો.

મદનવર્માને તે વાતના સમાચાર મળ્યા ત્યારે તેણે સિદ્ધરાજને કહે-
વડાવ્યું કે, 'હે કબાડી રાજા ? જો તું દ્રવ્યના લોભથી આવ્યો હોય
તો મારા ખજાનામાંથી જોઈએ એટલો પૈસો લઈ જ; અને જો જમીન
કે ગામ જોઈતું હોય તો માફ લઈ લેવાને તૈયાર છે.' પણ સિદ્ધરાજે
તેને પોતાને મળવાની ઈચ્છા દેખાડી, તેથી મદનવર્મા ઘણા માન સાથે
ભારે સામૈયું કરીને સિદ્ધરાજને પોતાના દરબારમાં તેડી ગયો. તેણે સિદ્ધ-
રાજની એવી સારી મેમાનગીરી કરી અને પોતાના પૈસાઓ દેખાડ્યા કે તે
જોઈને સિદ્ધરાજ તો અંતરમાં ગયો. સોનાના સિક્કાનો એક મોટો ઢગલો
કરી તેના પર ગાદી પથરાવી તે ઉપર સિદ્ધરાજને બેસાડ્યો અને તે
બધું તેને અર્પણ કરી દીધું. સિદ્ધરાજે પોતાને કબાડી કેમ કહ્યો એ
બાબત તેને પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે, 'આખો જન્મારો મુસાફરની
માફક રખડ્યા કરવું અને લડાઈઓ લડવામાં આયુષ્ય ગુમાવવું, પણ
છંદગીની કશી મજા લેવી નહિ એવે કબાડીનો ધંધો નહિ તો બીજું
શું ?' સિદ્ધરાજે આ વાત ખરી માની અને તેને પોતાનો મિત્ર ગણ્યો.

૪૧. જસમા ઓડણ.

સિદ્ધરાજે પાટણમાં એક મોટું તળાવ બંધાવ્યું હતું. એ તળાવની
પાળે ફરતી મહાદેવની હજાર ડેરીઓ હતી, તેથી એનું નામ સહસ્રલિંગ
તળાવ પાડ્યું હતું. એમાં એક મુખ્ય દેવાલય હતું તેના ઘંટને સાંકળ
બાંધી બધી ડેરીઓના ઘંટ સાથે તેનો સંબંધ જોડો હતો, તેથી જ્યારે
મુખ્ય ડેરાનો ઘંટ વગાડવામાં આવતો ત્યારે બધી ડેરીઓમાં સાથે
ઘંટ વાગતા. એ દેવળોમાં પૂજા કરવાને સંકડો બ્રહ્મણોની યોજના કરી
હતી. સાગરની માફક એ તળાવનું પાણી ભરેલું રહેતું અને રાજા તેમાં
હવા ખાવા જતો. એ તળાવ ખોદાતું હતું ત્યારે તે ખોદવાને માટે માળવેથી
ઘણા ઓડ બોલાવ્યા હતા. તેમાં જસમા નામે એક ઓડણ તેના ઘણી
સાથે આવી હતી. એ બહુ રૂપાળી હતી તેથી તેને પરણવાની રાજાને
ઈચ્છા થઈ. રાજાએ તેને પોતાની સ્ત્રી કરીને પટરાણી બનાવવાનું કહ્યું પણ
તે વાત તેણે કબુલ કરી નહિ. રાજા રોજ તળાવ ઉપર આવીને બેસતો
અને જસમાની સાથે વાતચીત કરતો; તેને તે ઘણી લાલચો આપતો,

પણ જસમા સતી-પતિવ્રતા-હતી તેથી તે રાજનું કલું માનતી નહિ, અને ઉલટું રાજને શિખામણના બોલ કહેતી. જ્યારે તેણે કશી વાત ધ્યાન પર ન લીધી ત્યારે રાજએ બળાત્કાર કરીને તેને કબજે લેવાનો વિચાર કર્યો. જસમાને એ વાતની ખબર પડી, એટલે રાતો રાત બધા એડો ત્યાંથી માળવા તરફ નાદા. સિદ્ધરાજ તેમની પાછળ પડ્યો અને એડોને પકડી પાડ્યા. એડો સામા થયા, લજ્જા અને કપાઈ મુવા. જસમા પણ સતી થઈ અને સિદ્ધરાજના હાથમાં આવી નહિ. મરતાં મરતાં તેણે સિદ્ધરાજને શાપ દીધો કે “ જ તારા તળાવમાં પાણી રહેશે નહિ. ”

૪૨. જગદેવ પરમાર.

ધારાનગરીના રાજ ઉદ્યાદિત્યને એ રાણીઓ હતી-વાઘેલી અને સોલંકી: વાઘેલી માનીતી હતી અને સોલંકીણી અણુમાનીતી હતી. બન્નેને એક એક છોકરો થયો હતો. માનીતીના છોકરાનું નામ રણુધવળ ને અણુમાનીતીના છોકરાનું નામ જગદેવ. જગદેવ બહુ બહાદુર, શૂરો અને પરાક્રમી હતો; દેશ દેશાવર તેની કીર્તિ ગાળ રહી હતી; અને રણુધવળમાં દશા માલ ન હતા; છતાં રણુધવળને રાજએ રાજ્યનો માલિક ઠરાવ્યો હતો અને તેથી તે સર્વ પ્રકારના વૈભવ ભોગવતો હતો. જગદેવની માને એક નાનું સરખું ગામ જીવાઈમાં આપ્યું હતું તેથી માદીકરાને ખાવાને પુરતું અન્ન કે પહેરવાને પુરતાં લુગડાં પણ નહોતાં મળતાં. એક દિવસ રાજએ જગદેવને કચેરીમાં મળવા બોલાવ્યો ત્યારે તેનાં જાડા તથા મેલાં લુગડાં જોઈને રાજને ઘણી લાગણી થઈ આવી. આ ઉપરથી રાજએ તેને ખજાનામાંથી કીમતી લુગડાં તથા દાગીના કાઢી આપ્યાં અને હાથ ખરચીને માટે એક હમ્મર રૂપીઆની થેલી આપી તથા બેસવાને ઘોડો આપ્યો. આ વાત તેની ઓરમાન માને ગમી નહિ. એક વખત રાજ બહાર ગામ ગયો હતો તે વખત ગૌડ દેશના રાજએ જગદેવની સાથે વિવાહ કરવા પોતાની કન્યાનું માગું મોકલ્યું, પણ માનીતી રાણીએ ખટપટ કરી પોતાના છોકરા રણુધવળ સાથે તેના વિવાહ કરાવ્યા. ગૌડ રાજના આગ્રહથી

જગદેવને જનમાં લેવો પડ્યો. રસ્તામાં દુકટોડા ગામ આવ્યું તેના આવડા રાજા બીજે પોતાની કુંવરી વીરમતી જગદેવ સાથે પરણાવી. એ મહા સતી અને શરવીર રજપુતાણી હતી. રણધવળને પરણાવી જન પાછી આવી ત્યાર પછી જગદેવ આપથી રીસાઈને કોઈ રાજા રજવાડામાં નોકરી રહેવા નીકળી પડ્યો. રસ્તે આવતાં સાસરેથી પોતાની સ્ત્રી વીરમતીને જોડે લીધી. તે વખતે પાટણમાં પરાક્રમી રાજા સિદ્ધરાજ રાજ્ય કરતો હતો, તેથી તેઓ પાટણ તરફ વળ્યાં. રસ્તામાં જંગલમાં વાઘ અને વાઘણ મળ્યાં. વાઘને જગદેવે માર્યો, પણ વાઘણનું નિશાન છટકી ગયું તેથી તે વિકરાળ થઈને ઉપર ધસી આવી, તેને વીરમતીએ એકે ઝટકે પૂરી કરી.

૪૩. જગદેવ પરમાર (આહુ)

પાટણ આવ્યા પછી રાજા સિદ્ધરાજે જગદેવની બહાદુરી વગેરે ગુણોને લીધે તેને રાજાનો ૧૦૦૦ રૂપીઆ પગર કરી આપી પોતાનો અંગરક્ષક નીમ્યો.

એક દિવસ મધ્ય રાત્રે રાજા સિદ્ધરાજ પોતાના મહેલમાં સૂતો હતો ત્યાં ગામ બહાર શ્મશાન તરફથી કોઈ રડતું હોય અને વળી હસતું હોય એવો અવાજ તેને સંભળાયો. આ અવાજ શેનો આવે છે તે જાણવાની તેને ઇચ્છા થઈ, તેથી તેણે નીચે પહેરાવાળાને જૂમ પાડી. પહેરા ઉપર જગદેવ ખડેપગે ઉભેલો હતો તે આવીને હાજર થયો. રાજાએ તેને તપાસ કરવા મોકલ્યો. એ તપસ ખરી કરે છે કે ખોટી તે જાણવાને સિદ્ધરાજ પણ તેની પાછળ પાછળ છૂપા વેશે ગયો. શ્મશાનમાં જઈને તેણે જોયું તો કેટલીક સ્ત્રીઓ રડતી હતી, અને કેટલીક હસતી હતી. જે રડતી હતી તેમને જગદેવે રડવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, “અમે આ ગામની જોગણીઓ છીએ, આવતી કાલે સવા પહોર દહાડે ચઢતાં સિદ્ધરાજનું મૃત્યુ થવાનું છે, અને એના જેવો પ્રતાપી રાજા બીજો કોઈ નથી માટે અમે રડીએ છીએ.” પછી હસનારી સ્ત્રીઓને પૂછ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, “અમે દિલ્હીની ઇશ્ટ દેવીઓ છીએ, વિમાન લઈને સિદ્ધરાજને લેવા

આવીઓ છીએ, તેથી રાજ થઈએ છીએ.” જગદેવે પૂછ્યું કે સિદ્ધરાજને બચવાનો કંઈ ઉપાય ! ત્યારે દેવીઓએ કહ્યું કે, ‘રાજની બરોબરીનો કોઈ સરદાર પોતાનો ભોગ આપે તો રાજને ૧૨ વરસનું આયુષ્ય મળે.’ જગદેવે કહ્યું કે હું મારો ભોગ આપું તો કેમ ? ત્યારે દેવીઓએ હા કહી. પછી ઘેર પાછા આવીને પોતાની સ્ત્રીને જગદેવે વાત કરી ત્યારે તે બોલી કે પોતાના અન્નદાતાને માટે પ્રાણ આપવા એતો ધણા અનંદની વાત. રાજનું આયુષ્ય જો વધતું હોય તો આપણુ બધાના ભોગ આપીએ. તે વખત જગદેવને એ કુંવર મોટા થએલા હતા તેમણે પણ પોતાનાં માથાં આપવા આગ્રહ કર્યો, તેથી એ કુંવર, વીરમતી અને જગદેવ બધાં રમશાનમાં ગયાં. જગદેવે દેવીઓને પૂછ્યું કે અમે ત્યારે જણુ ભોગ આપીએ તો રાજને કેટલા વર્ષનું આયુષ્ય મળે ? દેવીઓએ જણાવ્યું કે ૪૮ વર્ષનું. પછી જગદેવે પહેલાં પોતાના મોટા છોકરાનું માથું તરવારથી ઉડાવી દઈને દેવીઓને ભોગ આપ્યો; એટલે દેવીઓ પ્રસન્ન થઈને બોલી કે, “બસ જગદેવ, તારી સ્વામી ભક્તિને ધન્ય છે. અમે તારી પરીક્ષા જોવા આવીઓ હતી, તારું ધૈર્ય જોઈને અમે રાજને ૪૮ વર્ષનું આયુષ્ય આપીએ છીએ.” વળી જગદેવના કુંવરને દેવીઓએ જીવતો કરી આપ્યો, અને પછી બધાંને લઈને જગદેવ ઘેર ગયો ને દેવીઓ અલોપ થઈ ગઈ. રાજ આ બધું જોયા કરતો હતો. રાજએ જે બીજા સામંતોને પણ જોવા મોકલ્યા હતા, તેમને બીજે દિવસે દરબારમાં પૂછ્યું ત્યારે તેમણે ખોટાં ખોટાં ગપ્પાં માર્યાં. જગદેવને પૂછ્યું ત્યારે તેણે પોતાની બનેલી વાત કહી નહિ, પણ બીજા સામંતોનું માન સાચવવા કહ્યું કે એઓ કહે છે તેમજ હશે; પણ રાજ બધી વાત જાણતો હતો, તેથી તે ઉડીને જગદેવને બેઠ્યો ને તેને પોતાની સાથે ગાદી ઉપર બેસાડ્યો; અને સામંતોને બનેલી વાત કહી ને કહ્યું કે એના પ્રતાપેજ હું ૪૮ વર્ષ સુધી જીવતો રહેવા પામ્યો છું. પછી સિદ્ધરાજે પોતાની દીકરીને જગદેવ સાથે પરણાવી, ને તેને મોટી જગીર આપી.

વખત જતાં જગદેવની ખ્યાતિ ઘણી વધી તેથી સિદ્ધરાજને તેની ઈર્ષ્યા થવા લાગી. જગદેવે જાણ્યું કે સિદ્ધરાજ માળવા ઉપર ચઢાઈ

કરશે; અને તે વખતે હું તેનો નોકર હોવાથી મારાથી તેની સાથે લડાશે નહિ; તેથી તે સિદ્ધરાજની નોકરી છોડીને પોતાને દેશ ચાલ્યો ગયો. તેના પિતા રાજા ઉદયાદિત્યે તેનાં પ્રારાધનોથી પ્રસન્ન થઈ તેને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો.

૪૪. દંડપતિ સજ્જન.

વનરાજનો પ્રધાન ચાંપો નામે વાણીઓ હતો, તેના વંશનો સજ્જન નામે પુરુષ સિદ્ધરાજના દરબારમાં દંડપતિના હોદ્દા ઉપર હતો. તેને સિદ્ધરાજે સોરઠ જીત્યા પછી સોરઠનો સુબેદાર બનાવ્યો હતો. એ સજ્જને સોરઠની ત્રણ વર્ષની ત્રણ કરોડ રૂપીઆ ઉપજ આવી તે ગીરનાર ઉપર નેમિનાથનું સુંદર અને લવ્ય દેવાલય બંધાવવામાં સિદ્ધરાજને પૂછ્યા વિનાજ ખરચી નાખી. ત્રણ વર્ષ પછી જ્યારે સિદ્ધરાજ સોરઠ ગયો તે વખતે એ સજ્જન તો ગુજરી ગયેલો હતો અને તેની જગ્યાએ તેનો પુત્ર પરશુરામ કામ કરતો હતો. તેને વિચાર થયો કે, મારા બાપે રાજ્યની ત્રણ વર્ષની ઉપજ તો આ દેવળ બંધાવવામાં ખરચી નાખી છે, તેથી રાજા હિસાબ માગશે ત્યારે શું જવાબ દઈશ ! આ પરથી આસપાસનાં ગામોના શેડીઆઓને તેણે વાત કરી ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, રાજા પૈસા માગશે તો અમે આપીશું. પછી જ્યારે રાજાએ ત્રણ વર્ષનો હિસાબ માગ્યો ત્યારે તેણે તેને ગીરનાર ઉપર લઈ જઈ તે લવ્ય દેવાલય બતાવીને કહ્યું કે, “મારા બાપે એ ઉપજ આવું સુંદર અને લવ્ય દેવાલય આપના નામથી બંધાવવામાં ખરચી આપની કીર્તિ ચોતરફ ફેલાવી છે; તેની કિંમત એ ઉપજ કરતાં વધારે છે. હવે આપને એ દેવાલય બંધાવવાનું પુણ્ય જોઈએ છીએ કે પૈસા જોઈએ છે ? જો પૈસા જોઈતા હોય તો લાવી આપું.” રાજા દેવાલય જોઈને બહુ ખુશ થઈ ગયો, તેથી તેણે કહ્યું કે “મારે પૈસા નથી જોઈતા, પુણ્ય જોઈએ છે.” એમ કહીને તેનું કરેલું કામ બહાલ રાખી પરશુરામને, તેના પ્રમાણિકપણાથી રાજા થઈ, તેજ જગ્યા ઉપર કાયમ રાખી, સિદ્ધરાજ પાછો પાટણ આવ્યો.

૪૫. રૂદ્રમાળનો જીર્ણોદ્ધાર.

સિદ્ધપુરમાં મૂળરાજે બંધાવેલા રૂદ્રમાળનો ઘણો ભાગ પડી ગયો હતો, તેથી સોમનાથની જગ્યાએ જઈ આવ્યા પછી સિદ્ધપુર આવીને સિદ્ધરાજે એ દેવાલયને સમરાવીને પાછું નવા જેવું બનાવ્યું; વળી તેમાં બીજી પણ કેટલીક મૂર્તિઓ પધરાવી દેવની સામે પોતાની પણ એ હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરતી હોય એવી મૂર્તિ કરાવીને બેસાડી. મહામદ ગીઝનીએ સોમનાથનું દહેરું તોડ્યું હતું, તેથી આની પણ કાઈ દિવસ તેની દશા થાય, એવા ડરથી દેવાલયમાં તેણે એક લેખ કાતરાવ્યો. તેમાં ચટ્ટી આવનાર રાજાને વિનંતી રૂપે લખ્યું કે, “ કદાપિ જો દેશનો નાશ કરવામાં આવે તોપણ આ દેવળનો નાશ કરવો નહિ. ” ત્યાર પછી તેણે રૂદ્રમાળના લવ્ય દેવાલય ઉપર મહાદેવની ધ્વજન ચઢાવવાનો મહોત્સવ કર્યો અને જૈનોનાં દહેરાં ઉપર પણ ધ્વજનઓ ચઢાવવાની પરવાનગી આપી.

સિદ્ધપુરનું મૂળ નામ શ્રીસ્થળ હતું; પણ આ પ્રમાણે પોતાના રાજાએ તેની શોભામાં વૃદ્ધિ કરી તેથી તેની યાદગીરી કાયમ રાખવાને લોકોએ તે દિવસથી તેનું નામ, સિદ્ધરાજના નામ ઉપરથી, સિદ્ધપુર પાડ્યું.

૪૬. કુમારપાળ.

સિદ્ધરાજને પુત્ર નહોતો. તેથી તેના પછી ગુજરાતની ગાદી તેના પિતરાઈ કુમારપાળને મળી. કુમારપાળની મા હલકા કુળની હતી તેથી પોતાના પછી કુમારપાળ ગાદીપર બેસે એ વાત સિદ્ધરાજને ગમતી નહોતી. એટલા માટે તેણે કુમારપાળને મારી નાંખવાની તજ્જ કરી. પરંતુ કુમારપાળને તે વાતની ખબર પડી જવાથી તે છાનોમાનો નાશી છૂટ્યો, અને સાધુનો વેશ લઈને ફરતો ફર્યો. કેટલેક દિવસે તે પાટણ પાછો આવ્યો ને આદિનાથના અપાસરામાં ઉતર્યો. એ દિવસે સિદ્ધરાજના આપ કરણરાજનું શ્રાદ્ધ હતું તેથી સિદ્ધરાજ બધા સાધુઓને બોલાવી તેમના પગ પખાળી તેમની સેવા કરતો હતો. બધા સાધુઓ ભેગો કુમારપાળ પણ ત્યાં ગયો. તેના પગ પખાળતાં

સિદ્ધરાજને બહુ કામળ જણાયા, તથા ઉર્ધ્વરેખા વગેરે રાજચિહ્ન તેના પગના તળીઆમાં માલમ પડ્યાં; તે પરથી સિદ્ધરાજને વહેમ પડ્યો કે, આ કોઈ સાધુ નથી પણ રાજપુરુષ છે, ને તેથી તેના સામું જોઈ રહ્યો. આ ઉપરથી કુમારપાળ ચેતી ગયો કે સિદ્ધરાજે મને ઓળખ્યો, અને તેથી તે લાગ જોઈને છાનો માનો પોતાના આપને ગામ દેથળી નાશી ગયો. એ ગામ ફરણ રાજ્યએ તેના દાદા દેવપ્રસાદને ઈનામમાં આપ્યું હતું. સિદ્ધરાજને વહેમ આવેલો કે એ કુમારપાળજલશે, તેથી તેને પકડી લાવવાને તેની પાછળ તેણે માણસો છોડ્યાં, અને તેઓ ગામમાં આવીને તેને પકડી પાડત; પણ એક કુંભારે વાસણ પકવવાના નિભામાં તેને સંતાડી દીધો. ત્યાંથી પછી તે લાગ જોઈને નાહો. તે રસ્તામાં પકડાઈ જત પણ એક ખેડૂતે ખેતરને વાટ કરવાના કાંટાના ઢગલામાં તેને સંતાડી દીધો તેથી બચી ગયો. તેને પકડવા આવનાર માણસો પગલાં જોતાં તે ખેતરમાં આવ્યા પણ કોઈ જણાયું નહિ. કાંટાનો ઢગલો પણ તેમણે લાલા ખોસી તપાસી જોયો છતાં કંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ, તેથી પકડનારા ચાલ્યા ગયા, એટલે કુમારપાળ ત્યાંથી નાહો. આગળ જતાં એક જાડની છાયા નીચે થાક ખાવા બેઠો; ત્યાં એક ઉંદર દરમાંથી સોના મહોરો એક પછી એક કહાડીને બહાર મૂકતો તેના જોવામાં આવ્યો. તે ઉંદર મહોરો કાઢી રહ્યો એટલે કુમારપાળે તે બધી એકદમ જઈને લઈ લીધી. ગામ ચમત્કારિક રીતે તેને વાટ ખરચી સાંઈ દ્રવ્ય મળ્યું તેથી તેણે શુકન થયા એમ જાણ્યું. પછી ત્યાંથી આગળ ચાલતાં એક શ્રીમંત વાણીઆની સ્ત્રી પોતાને સાસરેથી પિયેર જતી હતી તેની સાથે કેટલાંક માણસ તથા ગાડી ઘોડાં હતાં. તે બધાં રસ્તાની એક બાજુએ બેસી ગાળવા અને ખાવાનું ખાવા બેઠાં હતાં. તેમની પાસે જઈ કુમારપાળે પોતે ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો હોવાથી ખાવાનું માગ્યું. એ કોઈ સાંઈ માણસ છે એમ જાણી તે લોકોએ પોતાની પાસે બેસાડી તેને ખવડાવ્યું. એ બાઈનો ઉપકાર માની કુમારપાળ આગળ ચાલ્યો તે કેટલેક દિવસે રખડતો રખડતો ખંભાત આવી પહોંચ્યો. ત્યાં ઉદયન મંત્રીને ત્યાં ખાવા સાંઈ તે ગયો, પણ મંત્રી તે વખતે

અપાસરામાં ગયા હતા તેથી કુમારપાળ પણ ત્યાં ગયો. અપાસરામાં હેમાચાર્ય અને ઉદયન સાથે બેઠા હતા. હેમાચાર્યે કુમારપાળને બોધીને કહ્યું કે, “ આવો ગુજરાત દેશના ભવિષ્યના મહારાજા. ” કુમારપાળ આ વખતે બીખારી જેવો હતો તેથી તેને હેમાચાર્યનું આ ભવિષ્ય સત્ય લાગ્યું નહિ; પરંતુ હેમાચાર્યે એ વાતની ખાત્રી આપી ત્યારે કુમારપાળે વચન આપ્યું કે મને ગુજરાતનું રાજ્ય મળશે તો હું જૈન ધર્મ પાળીશ.

કુમારપાળ ખંભાતમાં હતો તે વખતે સિદ્ધરાજના માણસો તેને શોધતા શોધતા આવેલા, પણ હેમાચાર્યે તેને બોંયરામાં સંતાડી દીધો અને ઉપર ખજુરીનાં પાંદડાં ઢાંકી દીધાં તેથી બધો અપાસરો શોધી વળ્યા છતાં કંઈ માલમ ન પડવાથી તે માણસો પાછાં ગયાં. પછી ઉદયન મંત્રીએ માણસો તથા પૈસા ટકાની કેટલીક મદદ આપી તે લઈને કુમારપાળ ઉજ્જન ગયો, અને ત્યાંથી પછી દક્ષિણમાં ગયો. ત્યાં એને સિદ્ધરાજના મરણના સમાચાર મળ્યા એટલે તે અટ પાટણ આવ્યો, અને પોતાના બનેલી કૃષ્ણદેવની મદદથી ગાદી પર બેઠો. એ રીતે રખડી રવડીને ઘણું દુઃખ વેઠવા છતાં છેવટે તે ગુજરાતના રાજ્યનો માલિક થયો. રાજ્ય મળ્યા પછી, સંકટના સમયમાં જેણે જેણે એના ઉપર ઉપકાર કરેલા તે બધાને સંભારી સંભારીને તે સૌના ઉપકારનો બદલો વાળવાને તે ચૂક્યો નહોતો એવો તે ગુણી અને કૃતજ્ઞ હતો.

૪૭. કુમારપાળને રાજ્ય પ્રાપ્તિ.

સિદ્ધરાજના મરણ પછી ગાદી ઉપર બેસાડવાને દરબારીઓએ ત્રણ કુંવરોને તૈયાર કર્યા હતા. તેમાંના પહેલાને વેશ ઉપરથીજ દરબારીઓએ પસંદ કર્યો નહિ. પછી બીજાને બધાએ પૂછ્યું કે, તમે શી રીતે રાજ્ય ચલાવશો ? ત્યારે તેણે ઉત્તર આપ્યો કે જેમ તમે કહેશો તેમ ચલાવીશ. આ ઉપરથી દરબારીઓને લાગ્યું કે એનામાં કંઈ પાણી નથી; એવો રાજા ગુજરાતની ગાદીને શું શોભાવે ? તેથી

તેને પણ નાપસંદ કર્યો. ત્યાર પછી કુમારપાળનો વારો આવ્યો. કુમારપાળને પણ બધાએ મળીને એજ સવાલ પૂછ્યો કે, તમે શી રીતે રાજ્ય ચલાવશો ? આ સાંભળતાંજ કુમારપાળની આંખો ચમકી ઉઠી, ને એકદમ ઘુંટણ ઉપર ઉભો થઈ ગયો, અને તરવાર મ્યાન-માંથી ખેંચી કાઢી બોલી ઉઠ્યો કે, “ આ રીતે રાજ્ય ચલાવીશ. ” આથી બધા દરબારીઓ રાજી થઈ ગયા અને ‘ધન્ય છે ધન્ય છે’, કહેવા લાગ્યા. પછી તેને પસંદ કરી સંવત ૧૧૯૬માં ગાદી પર બેસાડ્યો.

કુમારપાળ ૫૦ વર્ષની મોટી ઉંમરનો થઈને ગાદીએ બેઠો હતો, અને પરદેશમાં રખડવાથી તેને ઘણો અનુભવ મળ્યો હતો, તેથી તે પોતાની મરજી પ્રમાણે રાજ્ય ચલાવતો હતો. આથી એના કેટલાક ઘરડા સરદારો નારાજ થયા ને તેમણે તેને મારી નાખવાનો પ્રયત્ન રચ્યો; પરંતુ કુમારપાળને તે વાતની ખબર પડી ગઈ તેથી તે બચી ગયો અને જે સરદારો એની સત્તાની સામે થયા હતા તે બધાને એણે મારી નાખ્યા. એનો બનેલી કૃષ્ણદેવ એને હલકા કુળનો ગણી એનું હમેશાં અપમાન કર્યા કરતો હતા. કુમારપાળે એને બેચાર વખત સમજાવ્યો, પણ તેના માન્યામાં કંઈ આવ્યું નહિ, તેથી છેવટે તેને પણ મારી નાખ્યો. આ બનાવથી રાજ્યમાં એની ધાક સારી બેસી ગઈ. પછી કોઈ એનું નામ લઈ શકતું નહિ.

૪૮. મલ્લિકાર્જુન સાથે લડાઈ.

એક વખત કુમારપાળ દરબાર ભરીને બેઠો હતો તે વખતે દક્ષિણના કેટલાક ભાટ લોકો આવ્યા હતા. તે કોંકણના રાજા મલ્લિકાર્જુનની સ્તુતિ ગાવા લાગ્યા. તેમાં તેમણે તેને ‘રાજપિતામહ’ એટલે રાજા-ઓનો દાદો કહીને વખાણ્યો. આથી કુમારપાળને ઘણો ગુસ્સો ચઢ્યો અને તેના ઉપર ચઢાઈ કરી તેને હલકો પાડવાનો વિચાર કર્યો. એ ચઢાઈ લઈ જવાનું બીડું ઉદયન મંત્રીના પુત્ર આત્રલદે જડપી લીધું. રાજાએ તેને જોઈતું લશ્કર આપ્યું તે લઈને તે કોંકણ ગયો; પણ ત્યાં તેની હાર થઈ તેથી તે નિરાશ થઈને પાછો આવ્યો અને પાટણને

પાદરે આવી પોતાની હારથી થએલી દીલગીરી દેખાડવા કાળા તંબુ ડોકાવી મુકામ નાખી પડ્યો તથા પોતે કાળો પોશાક પહેર્યો. આ વાતની કુમારપાળને ખબર થઈ એટલે તેણે તેને બોલાવી આશ્વાસન આપ્યું અને ફરીથી બીજું તાળું લશ્કર લઈને પાછો મોકલ્યો. આ વખતે તે કોંકણનું રાજ્ય જીતીને ત્યાંથી વણી લૂટ તથા મલ્લિકાર્જુનને મારી તેનું મથું લઈ પાટણ આવ્યો અને કુમારપાળને તે બધું અર્પણ કર્યું. આથી કુમારપાળે રાજ થઈને મલ્લિકાર્જુનનો 'રાજપિતામહ' નો ઈલકાવ તેને આપ્યો.

૪૯. કુમારપાળની બીજી લડાઈઓ.

સોરઠનો રાજા સમરરાય સ્વતંત્રપણે વર્તતો હતો તેથી તેને સમ્મ કરવાને કુમારપાળે ઉદયન મંત્રીને લશ્કર આપીને મોકલ્યો. તેણે ત્યાં જઈ સમરરાયને હરાવીને માર્યો, પણ એ લડાઈમાં તે ધાયત્ર થયો અને પાછા આવતાં રસ્તામાં મરણ પામ્યો. એણે કેટલાંક ધર્મકાર્યો કરાવવાનાં ધાર્યો હતાં તે તેના પુત્રાએ પૂરાં કરાવ્યાં. કુમારપાળ સોમનાથની જાત્રાએ જવાને તૈયાર થયો હતો, તે વખતે તેને ખબર પડી કે ચેદી દેશનો રાજા ગુજરાત ઉપર ચઢી આવે છે. આથી તેણે જવાનું બંધ રાખ્યું અને તેની તપાસ કરવાને સેવકો મોકલ્યા. તેઓ ખબર લઈ આવ્યા કે એ રાજા હાથી ઉપર બેસીને જંગલમાં થઈને આવતો હતો, તેવામાં તેને ઉંઘનું ઝાડું આવ્યું તેથી તેના ગળાનો કંઠો ઝાડની ડાળીમાં ભરાયો, પણ તેની તેને ખબર પડી નહિ, ને હાથી ચાલી ગયો. આમ થવાથી તે ઝાડે લટકી રહ્યો અને ગળે ટુંપો આવવાથી મરણ પામ્યો, એટલે તેનું લશ્કર પાછું જતું રહ્યું. આ ખબરથી કુમારપાળને નિરાંત થઈ અને આનંદ પામી તે જાત્રા કરવા ગયો.

સપાદલક્ષ અથવા સાંભર (શાકંભરી) ના રાજા પાસેથી કુમારપાળે દેવસેવા વખતે ઓઢવાનું રેશમી વસ્ત્ર મંગાવ્યું હતું તે તેણે મોકલ્યું નહિ, તેથી ઉદયનના ત્રીજા પુત્ર ચાહડને લશ્કર લઈ તેને સજ્જ કરવા મોકલ્યો. તે સાંભર ગયો તે દિવસે ગામમાં ૭૦૦ કન્યાઓનાં લગ્ન

થતાં હતાં, તેમાં હરકત ન આવે માટે તેણે રાત્રે ગામને ઘેરો ઘાલ્યો, અને પછી બીજે દિવસે સવારે લડાઈ કરી રાજને મારી તેનો ખજાનો લૂંટી લીધો. પછી વસ્ત્રના બદલામાં તે ગામમાંથી ૭૦૦ વણકરો લાવી પાટણમાં વસાવ્યા અને નવાં વસ્ત્રો તૈયાર કરાવ્યાં. આ આહડ બહુ દાનેશ્વરી હોવાથી તેણે માગણોને પુષ્કળ ધન આપી દીધું હતું, તેથી કુમારપાલે તેને દપકો આપ્યો; અને તેના શૌર્યના બદલામાં તેને “રાજ ધરદ” એટલે રાજ્યોને દળી નાખનાર એવો ઇતિહાસ આપ્યો.

૫૦. હેમાચાર્ય.

ધંધુકામાં ચાર્યિંગ નામે એક વાણીઓ રહેતો હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ પાહિણી દેવી હતું. તેને એક છોકરો થયો, તેનું નામ ચંગદેવ પાડ્યું. દેવચંદ્રસુરી નામે એક જૈન સાધુ તે ગામમાં આવ્યા હશે, ત્યારે બીજી સ્ત્રીઓની સાથે પાહિણી દેવી પણ સાધુનાં દર્શન કરવા ગઈ તે વખતે ચંગદેવ રમતાં રમતાં દેવ ચંદ્રનીગાદી ઉપર ચઢી બેઠો. તેની ચાલાકી અને તેના કપાળનું તેજ જોઈને દેવચંદ્રને લાગ્યું કે આ છોકરો કોઈ નામાંકિત પુરુષ થશે, તેથી તેની મા પાસેથી પોતાનો શિષ્ય બનાવવાને તે છોકરો માગ્યો. માએ પ્રથમ તો ના કહી પણ પછી બીજા લોકોના સમજાવવાથી તેણે તે છોકરો સાધુને આપી દીધો. તેને લઈને તે સાધુ કર્ણાવતી ચાલ્યા ગયા. ચાર્યિંગ ઘેર આવ્યો ત્યારે તેને ખબર પડી કે બૈરીએ છોકરો સાધુને આપી દીધો છે. તે ઉપરથી પોતે છોકરાને જોયા વગર કંઈ અન્ન લેવું નહિ એવું પણ લીધું, અને ભૂખ્યો તરસ્યો સાધુની પાછળ કર્ણાવતી ગયો. ત્યાં સાધુની પાસે જઈને પોતાનો છોકરો તેણે પાછો માગ્યો. આ વખતે ત્યાં દેવચંદ્ર પાસે ઉદયનમંત્રી બેઠો હતા તેમણે તેને ઘણું સમજાવ્યો, અને પુષ્કળ ધન આપ્યું. તથા બીજા લોકોએ પણ સમજાવ્યો; તેથી છોકરાને સાધુને સોંપીને તે પાછો ગયો. પછી એ છોકરાને સાધુએ દીક્ષા આપી અને તેનું નામ સોમદેવસુરી પાડ્યું. ૨૦ વર્ષની ઉંમરમાં તો સોમદેવ ઘણી વિદ્યા ભણ્યો અને એક મહા સમર્થ વિદ્વાન થયો, તેથી તેને આચાર્યની પદવી આપી અને તેનું નામ હેમચંદ્ર એટલે સોનાના ચંદ્ર જેવો

એવું પાડ્યું. પોતાની વિદ્વત્તાથી સિદ્ધરાજના દરબારમાં તે માનીતો થઈ પડ્યો હતો, અને કુમારપાળ એને પોતાનો ગુરુ ગણતો હતો.

૫૧. કુમારપાળનાં ધર્મકૃત્યો.

બ્રહ્મસપાટણમાં સોમનાથ મહાદેવનું દેવાલય દરીઆનાં મોજાંથી ભૂટી ગયું હતું, તેનો જીર્ણોદ્ધાર હેમાચાર્યની સલાહથી કુમારપાળે કરાવ્યો. વળી તે કામ પૂરું થતાં સુધી હિંસા ન કરવાની અને બ્રહ્મચર્ય પાળવાની તેણે બાધા લીધી હતી. પોતાના રાજ્યમાં તેણે જીવહિંસા બંધ કરાવી હતી. કોઈ ધનવાન માણસ અપુત્ર મરણ પામે તો તેની મિલકત રાજ્યના ખજાનામાં લઈ લેવી એવો તે વખત રિવાજ હતો, તેથી એક ધનવાન શેઠ અપુત્ર મરણ પામ્યો તેની સ્ત્રી ધણું રડતી હતી; તે જોઈને કુમારપાળે તેને અભયવચન આપ્યું તથા હવે પછી કોઈની પણ મિલકત લઈ લેવી નહિ એવો નિયમ કર્યો. વળી પોતાના ખાનગી ખર્ચને માટે રાજ્યના ખજાનામાંથી પૈસો લેવો નહિ, પણ પોતાની જાત મહેનતથી કમાઈને ખર્ચ કરવો, એવી તેણે બાધા લીધી હતી. મહાદેવનાં તથા જૈનનાં ઘણાં દેવાલયો એણે બંધાવેલાં છે. આવાં અનેક ધર્મકાર્યો એણે કરેલાં હતાં.

૫૨. અજયપાળ.

કુમારપાળને એકે પુત્ર નહોતો તેથી તેની પછી તેનો ભત્રીજો અજયપાળ ગાદીએ બેઠો. તે શિવમાર્ગી હતો અને ધાતકી તથા જીલ્મી હતો, તેથી ગાદીએ બેઠા પછી તુરતજ તેણે જૈન ધર્મીઓ ઉપર જીલ્મ ગુજારવા માંડ્યો. કુમારપાળે બંધાવેલાં ઘણાં જૈન દેવાલયો તેણે તોડી પાડ્યાં. કપર્દી નામે એક વિદ્વાન કવિ કુમારપાળનો માનીતો હતો તેને પ્રથમ મુખ્ય પ્રધાનની જગ્યા આપી, પણ થોડા દિવસ પછી ‘એ તો મારી બરોબરી કરવા જાય છે’ એમ કહીને એને તેલની કડા ગરમ કરાવી તેમાં નાખીને મારી નાખ્યો. રામચંદ્ર નામના બીજા એક જૈન વિદ્વાનને ખૂબ તપાવેલા તાંબાના પતરા ઉપર બેસાડીને મારી નાખવાનો તેણે હુકમ કર્યો હતો. પણ એવી રીતે દુઃખ પામી મરવાના

કરતાં તેણે તે પહેલાંજ જીલ કરડીને મરવાનું વધારે પસંદ કર્યું. કુમાર-
પાળનો મુખ્ય પ્રધાન આમ્રલદ્, જે ઉદયનમંત્રીનો પુત્ર થતો હતો અને
જળરો યોદ્ધો હતો, તે તો ખુદ્દી રીતે કહેતો કે, “ મારા દેવ તો
વીતરાગ છે, ગુરુ હિંમાચાર્ય છે, અને રાજા કુમારપાળજ છે. ” તેથી
તેને પોતાની હજુરમાં અજયપાળે બોલાવ્યો; પણ તે એમ આવે એવો
નહોતો. પોતાના હથિયારબંધ માણસોને સજ્જ કરીને તેણે ગઢ ઉપર
ચઢાઈ કરી અને ગઢના પહેરેગીરેને મારી નાખી પછી દરબારમાં પેઠો.
ત્યાં અજયપાળનાં માણસો સાથે લડાઈ થઈ તેમાં છેવટે તે મરાયો,
પણ જીવતો હાથમાં આવ્યો નહિ. આમ્રલદ્ મરાયાર્થી ગામના લોકોએ
બહુ શોક કર્યો. અજયપાળનું આવું જીલમી રાજ્ય ઝાઝો વખત
ટક્યું નહિ. તેને રાજ્ય કરતાં ત્રણ વર્ષ થયાં એટલામાં એના કોઈ
દરવાને એના પેટમાં કટાર મારી એને મારી નાખ્યો.

૫૩. મૂળરાજ બીજો.

અજયપાળ પછી તેનો પુત્ર મૂળરાજ ગાદીએ બેઠો. એ વખતે
એની ઉંમર ઘણી નાની હતી, તેથી લોકો એને બાળ મૂળરાજ કહેતા.
એના વખતમાં મુસલમાનો ગુજરાત ઉપર ચઢી આવ્યા હતા, તેમને
એ નાનો હતો છતાં એણે હરાવીને કાઢી મૂક્યા હતા. આ લડાઈ
ચાલતી હતી તે વખતે એની મા નાયકીદેવી કિલ્લા ઉપર બેસી પુત્રનાં
પરાક્રમ જોતી હતી, અને પોતાના લશ્કરને ઉશ્કેરતી હતી. મૂળરાજના
વતી રાજ્ય કારભાર તેનો કાકો ભીમદેવ ચલાવતો હતો. મુસલમાનોને
હરાવી કાઢી મૂકવામાં તેણે જળરી મદદ કરી હતી. મૂળરાજ ફક્ત
બેજ વર્ષ રાજ્ય કરી નાની ઉંમરમાંજ મરણ પામ્યો.

૫૪. ભીમદેવ બીજો (ભોળો ભીમ).

મૂળરાજ પછી તેનો કાકો ભીમદેવ ગાદીએ બેઠો. એ ઉતાવ-
ળીઓ અને ભોળો હતો તેથી લોકો એને ભોળો ભીમ કહેતા. એના
સમયમાં હિંદુસ્તાનના રજપુતોમાં ઘણો કુસંપ ચાલતો હતો, અને નજીવાં
કારણોથી તેઓ માંહોમાંહે લડી મરતા હતા; તેથી મુસલમાનોએ એ

વખતે હિંદુસ્તાન ઉપર સ્વારીઓ કરી હતી. તેમની સામે તેઓ એકત્ર બળથી લઢી શક્યા નહિ. આથી તેમની પાયમાલી થઈ અને મુસલમાની રાજ્યનાં ખીજ હિંદુસ્તાનમાં રોપાયાં. આબુના પરમાર અને અજમેરના ચહુઆણુ રાજ્યો સાથે ભીમને દુશ્મનાવટ થઈ હતી. આબુમાં એ વખતે જેતસી પરમાર રાજ્ય કરતો હતો. તેને ઇચ્છનકુમારી નામે એક સ્વરૂપવાન પુત્રી હતી. તેનો વિવાહ અજમેરના રાજા સોમેશ્વરના પુત્ર શૂરા પૃથુરાજ સાથે કર્યો હતો; છતાં ભીમદેવે તેનું માગું કરવાને અમરસિંહ શેવડો નામના જૈન સાધુને આબુ મોકલ્યો. જેતસી પરમારને ભીમ સાથે વિરોધ કરવો હીક લાગ્યો નહિ. પરંતુ તેના પુત્રે તે માગું સ્વીકારવાની સાફ ના પાડી અને કહ્યું કે, “ગમે તેમ થશે તોપણ જૈનધર્મી રાજા સાથે હું મારી બહેનને પરણાવવાનો નથી” આ જવાબથી અમરસિંહ શેવડાએ પોતાનું અપમાન થયેલું ગણી પાટણ જઈ ભીમને ખૂબ લંભેર્યો, એટલે ભીમ આબુના રાજાને સજા કરવાને લક્કર લઈને ચઢ્યો. જેતસી પરમારે પોતાની છોકરીને અજમેર મોકલી દીધી અને પૃથ્વીરાજ (પૃથુરાજ) સાથે પરણાવી દીધી. પછી ભીમ સાથે તેને લડાઈ થઈ તેમાં તે હાર્યો ને માર્યો ગયો. ભીમ આબુનું રાજ્ય જીતીને પાછો ફર્યો. આ વખતથી ભીમને અને અજમેરના ચહુઆણુને વેર બંધાયું.

ત્યાર પછી ભીમ એક વખત અજમેર ઉપર ચઢ્યો. અજમેર પાસે શાહબુદ્દીન ઘોરી પણ ધસકરતો પડાવ નાખીને પડ્યો હતો, તેથી કેટલાક સારા માણસોએ ભીમને સમજાવ્યો કે આ વખતે જ્યારે મુસલમાન દુશ્મનો હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢી આવ્યા છે, ત્યારે અંદર અંદર લઢી મરવાનો આ વખત નથી; પરંતુ બધાએ એકઠા મળી જઈ મુસલમાનોની સામા થવું જોઈએ. પણ ભીમ ભોજો હતો, અને અમરસિંહ શેવડાની શિખવણી પ્રમાણે ચાલતો હતો, તેથી તેણે ભીમને સમજાવ્યું કે ગમે તેમ હોય તોપણ ચહુઆણુએ ગુજરાતનું જે અપમાન કર્યું છે તેનું વેર તો લેવું જ જોઈએ. આથી તે લડાઈમાં ઉતર્યો. આ લાગ જોઈ મુસલમાનો પણ અજમેર ઉપર તૂટી પડ્યા. ચહુઆણુ તરફથી

ચંદ બારોટે ભીમના લશ્કરને હરાવીને ગુજરાત તરફ પાછું નસાડી મૂક્યું અને પછી મુસલમાનોને પૃથ્વીરાજે હરાવીને નસાડી મૂક્યા. આ હારથી ભીમને ધણું લાગ્યું.

અજમેરના રાજા સાથે વળી એક ખીજું વેરનું કારણ ઉત્પન્ન થયું. ભીમના સાત પિતરાઈ ભાઈઓ કંઈ કારણથી ભીમના ઉપર બહારવટે નીકળેલા હતા; તેમને પકડવા ભીમ જાતે નીકળ્યો, એટલે તેઓ અજમેરના ચહુઆણુ રાજાને શરણે જઈને રહ્યા. એક દિવસ તેમાંના એક ભાઈએ દરબારમાં સહજ મૂજબર હાથ નાખ્યો, તે ઉપરથી ચહુઆણુ સરદારોને અપમાન લાગ્યું, અને એક સરદારે તેનું માથું ઉડાવી દીધું. આથી મારંમારા થઈ અને બધા ભાઈઓ કપાઈ મુવા. આ બબ્બર ભીમને થઈ ત્યારે તેણે પોતાના ભાઈઓનું વેર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને એક જળદ્ લશ્કર લઈને તે અજમેર ઉપર ચઢ્યો. પૃથ્વીરાજ આ વખતે દિલ્હીમાં તેની માના બાપની ગાદીએ રાજ્ય કરતો હતો, તેથી સોમેશ્વર એકલો ભીમની સામે થયો. પણ તે લડતાં મરાયો, અને ભીમ જય મેળવીને ગુજરાત પાછો આવ્યો.

૫૫. પૃથ્વીરાજ ચહુઆણુ.

પૃથ્વીરાજ આ વખતે હિંદુસ્તાનમાં એક જળદ્ ગોઠાવે ગણાતો હતો. તે શબ્દવેધી હતો, એટલે આવતો શબ્દ સાંભળી તે તરફ બરાબર બાણ મારી શકતો હતો અને નિશાનને વિંધી નાખતો હતો. એની પાસે એના જેવાજ શૂરા સામંતો હતા તે કોઈથી જીતી ન શકાય એવા જળદ્ હતા. શાહબુદ્દીન ધોરીને સાત વખત એણે હરાવ્યો હતો. જ્યારે એણે પોતાના બાપ સોમેશ્વરના મરણની વાત સાંભળી ત્યારે તેને પગથી માથા સુધી ઝાળ લાગી, અને બાપની ઉત્તરક્રિયા કર્યા પછી ગુજરાત ઉપર ચઢાઈ કરી. બાપનું વેર લીધા વગર પલંગપર સુવું નહિ અને પાઘડી પહેરવી નહિ એવી એણે બાધા લીધી હતી. પૃથ્વીરાજની ફ્રેજ ગુજરાતની હદમાં આવીને દાખલ થઈ ત્યારે તેણે પોતાના ચંદ બારોટને મસાલ, નિસરણી, કોદાણી, જાળ, અંકુશ અને ત્રિશૂળ લઈને ભીમના દરબારમાં બબ્બર કહેવા મોકલ્યો, કે પૃથ્વીરાજ ચહુઆણુ બાપનું વેર લેવા ચઢી આવ્યો છે,

માટે લડવા તૈયાર થા. ચંદ બારોટે સભામાં જઈ લીમને સમાચાર કહ્યા ત્યારે લીમે પૂછ્યું કે એતો ઠીક, પણ આ વિચિત્ર વસ્તુઓ સાથે શી આણી છે? ચંદે કહ્યું કે, “ પૃથ્વીરાજે કહેવડાવ્યું છે કે જો તું અંધારામાં સંતાઈ જઈશ તો આ દીવો લઈને તને શોધી કાઢીશું; જો તું આકાશમાં ચઢી જઈશ તો નિસરણી ઉપર ચઢી તને ખેંચી લાવીશું; પાતાળમાં પેસી જઈશ તો કાદાળાથી ખોદી કાઢીશું; અને સમુદ્રમાં સંતાઈ જઈશ તો જળ નાખી પકડી લઈશું; આ અંકુશથી તને વશ કરીશું અને ત્રિશૂળથી મારી નાખીશું. માટે દાંતે તરણાં લઈ શરણે આવો કે મરણ માર્ગ લો. ” આ સાંભળી લીમ હસ્યો અને કહ્યું કે લીમ જેવો ગુજરાતનો રાજા લીમ કાઠનાથી ડરતો નથી. પછી બન્નેનાં લશ્કર સામસામા થયાં; જખરે યુદ્ધ ચાલ્યું; પણ આખરે પૃથ્વીરાજના હલ્લા આગળ લીમના લશ્કરથી ટકી શકાયું નહિ. લીમની હાર થઈ. તેને રણમાંથી નાશી જવું પડ્યું અને જ્ય મેળવી ગુજરાત લૂટી પૃથ્વીરાજ પાછો ફર્યો.

૫૬. શાહબુદ્દીન ઘોરી.

મુસલમાન પાદશાહ મહંમદ ગીઝની પહેલા લીમદેવના વખતમાં ગુજરાતપર ચઢી આવ્યો હતો, અને તેણે પ્રભાસપાટણનું સોમનાથનું દહેરું તોડ્યું હતું તથા મૂર્તિને ભાંગી નાખી હતી. એના પછી ૧૦૦-૧૨૫ વર્ષે ગીઝનીમાં ઘોરી વંશના પાદશાહો થયા તેમાં આસુદીન નામે પાદશાહ થયો હતો. તેણે ભોળા લીમના વખતમાં હિંદુસ્તાનમાં સ્વારીઓ કરી હતી, અને તે ગુજરાત ઉપર પણ ચઢી આવ્યો હતો. પૃથ્વીરાજે એ ઘોરી પાદશાહને ચાર પાંચ વખત હરાવીને કેદ પકડ્યો હતો અને છોડી મૂક્યો હતો. પણ સન ૧૧૯૭માં એણે છેલ્લી સ્વારી કરી તેમાં પૃથ્વીરાજ હાર્યો, કેદ પકડાયો અને મુસલમાનોને હાથે માર્યો ગયો. પૃથ્વીરાજને હરાવી ઘોરી પાદશાહ બીજે વર્ષે ગુજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો. મુસલમાનોને ઉલટી આવેલા જોઈ લીમ રાજ્ય છોડી નાશી ગયો. મુસલમાનો ગુજરાત લૂટી ચાલ્યા ગયા એટલે લીમ પાછો આવી પોતાની ગાદી ઉપર બેઠો, અને પછી ચાર વર્ષ રાજ્ય કરી તે મરણ પામ્યો.

ભાગ પમેા.

વાઘેલા વંશ.

૫૭. વાઘેલા વંશની સ્થાપના.

ધવળપ્રસાદ નામના એક સોલંકી સરદારે ધવળપુર અથવા ઘોળકા વસાવી ત્યાં પોતાની સત્તા જમાવી હતી. એ ધવળપ્રસાદનો પુત્ર અર્જુરાજ તે કુમારપાળની માસીનો છોકરો થતો હતો. તેણે કુમારપાળની સારી સેવા બળવી હતી, તથા ઘણી વાર કુમારપાળનું જીવ સાટે રક્ષણ કર્યું હતું, તેથી કુમારપાળે રાજ થઈ તેને વાઘેલ ગામની જગીર આપી હતી. એના વંશના રજપુતો વાઘેલા કહેવાયા. એના વંશને આગળ જતાં ગુજરાતના રાજ થઈ પડ્યા હતા. એક વખત કુમારપાળ પોતાના મહેલમાં મેડા ઉપર ઓરડામાં સૂતો હતો અને અર્જુરાજ બારણા આગળ ચોકી કરતો હતો. તે વખત કોઈ માણસ ઓચિંતો આવીને ઓરડામાં પેઠો પહોંચે તેને કોઈ રોકી શક્યું નહિ; પરંતુ અર્જુરાજે જ્યારે તે કોણ છે એમ પૂછ્યું અને તેને બહાર બોલાવ્યો ત્યારે તે પોતાનો જ નોકર હોવાનું માલમ પડ્યું. તેને આમ એકદમ આવવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે તમારે ત્યાં પુત્ર અવતર્યો છે માટે વધામણી આપો. પછી અર્જુરાજે તેને ખુશી કરવાનું કહી વિદાય કર્યો. આ ખબર સાંભળી અર્જુરાજનું મોટું હસતું થયું. કુમારપાળે આ બધું જોઈ અર્જુરાજને પૂછ્યું કે એ શું હતું, ત્યારે તેણે પોતાને ત્યાં પુત્ર જન્મ થયાની વાત કહી. તે સાંભળીને કુમારપાળ રાજ થયો. પણ તેણે લવિષ્ય ભાખ્યું કે, “વધામણી લઈને જે ચાકર આવ્યો તેને કોઈએ અટકાવ્યો નહિ તેથી એ પુત્ર મહા પરાક્રમી અને ગુજરાતનો રાજ થશે; પરંતુ વધામણી આપીને નોકર આ જગ્યાએથી નીચે ઉતર્યો, તેથી એ આ શહેરમાં અને આ મહેલમાં રાજ્ય નહિ કરે, પણ ખીજે કોઈ સ્થળે રહીને કરશે.” અર્જુરાજનો આ પુત્ર તે લવણપ્રસાદ. એ મોટો થયો ત્યારે તેણે ઘોળકામાં રહીને ગુજરાત પર રાજસત્તા ચલાવી.

૫૮. લવણપ્રસાદ.

ભોળા ભીમના વખતમાં ગુજરાતના રાજાઓની સત્તા નરમ પડી ગઈ હતી. ઘણા સામંતો ભીમદેવથી સ્વતંત્રપણે વર્તતા હતા અને મુલક પચાવી પડતા હતા. અર્જુનરાજનો પુત્ર લવણપ્રસાદ તે વખતે મહા બળીઓ હતો અને ધોળકાની આબુઆબુનો મુલક તેના તાબામાં હતો. તે ભીમના પક્ષમાં હતો. તેને બોલાવીને ભીમે કહ્યું કે, “તમારા આપે મને ઘણી મદદ કરી છે તેથી તમારે પણ કરવી જોઈએ. તેના બદલામાં હું તમારા પુત્ર વીરધવળને મારો યુવરાજ બનાવું છું.” આ પછી ભીમદેવે વીરધવળને યુવરાજ તરીકે સ્વીકાર્યો હતો.

લવણપ્રસાદના વખતમાં દક્ષિણમાંથી દેવગીરીનો રાજા ચઢી આવ્યો હતો, તેને ભરૂચ આગળ તેણે હરાવ્યો હતો. આ લડાઈમાં વીરધવળે ઘણી બહાદુરી બતાવી હતી. તે ઘણી વખત ધવાયો હતો જતાં લવણપ્રસાદે તેને બચાવી લીધો હતો. લવણપ્રસાદે મારવાડમાં આવેલા નાંદોલના રાજાને પણ હરાવીને માર્યો હતો. એણે પ્રભાસપાટણના સોમનાથ મહાદેવને એક ગામ ધર્માદા આપ્યું હતું. રાજ્યમાંથી ગામની જગીરો ઇનામમાં આપી શકે એટલી એની સત્તા હતી, તોપણ એણે પોતાને ગુજરાતનો રાજા કહેવડાવ્યો નથી. એણે પોતાની હયાતીમાંજ વીરધવળને રાજ્યનો કારભાર સોંપી દીધો હતો.

૫૯. વીરધવળ.

લવણપ્રસાદ અને વીરધવળ ધોળકામાં રહીને ગુજરાતનો રાજકારભાર ચલાવતા હતા. વીરધવળને વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામે બે વાણીઆ ભાઈઓ મંત્રી મળ્યા હતા. તે બન્ને બહુ બુદ્ધિશાળી અને શરવીર હતા, તેથી તેમની મદદથી એણે પોતાનું રાજ્ય ધણું વધાર્યું. રાજ્યકારભાર એણે હાથમાં લીધો ત્યારે ખજાનામાં બહુ પૈસો નહોતો; તેથી એક જુનો અધિકારી જે ઘણો દુરાચારી હતો તેનો એણે ૨૧ લાખ રૂપીઆ દંડ કર્યો. એ રકમમાંથી એણે ધણું ભસ્કર જમાવ્યું. પછી ધોળકાની આસપાસના પાંચસે ગામના પટેલો

બહેકી ગયા હતા તેમને વશ કર્યા, ને તેમની પાસેથી પુષ્કળ દંડ લીધો. ત્યારપછી પોતાના પિતા લવણપ્રસાદને ઘોળકામાં રાખી, તેજપાળને પોતાની સાથે લઈ, વીરધવળ ગુજરાતમાં ખંડણી ઉધરાવવા નીકળ્યો; પરંતુ તેજપાળે કહ્યું કે સોરઠમાં ઘણા ધનવાન લોકો વસે છે તેથી તેઓ કાઠિઆવાડમાં ગયા. રસ્તામાં વામનસ્થળી (વંથળી) ગામ આગળ આવ્યા. ત્યાં વીરધવળના સાળા સાંગણુ અને આમુંડ રાજ્ય કરતા હતા, તેમની પાસે તેણે ખંડણી માગી. પણ તેમણે તે આપવાની ના પાડી અને લડવા તૈયાર થયા. વીરધવળની રાણીએ પોતાના ભાઈઓને સમજાવ્યા પણ તેમણે માન્યું નહિ. આથી લડાઈ થઈ, અને છેવટે તેમાં તે અને ભાઈઓ મરાયા. પછી ત્યાંથી પુષ્કળ લૂટ લઈ પોતાના સાળાના છોકરાઓને ગાદીએ બેસાડી દ્વારકા સુધી વિજય ડંકો વગાડી વીરધવળ ધામધુમથી ઘોળકે પાછો આવ્યો.

વીરધવળના મનની મોટાઈની એક વાત નોંધવા જેવી છે. એક દિવસ રાત્રે વીરધવળ પલંગમાં સૂતો હતો ને તેનો સેવક તેની પગ-ચંપી કરતો હતો. વીરધવળના પગની આંગળાએ હીરાની કીમતી વીંટી હતી તે જોઈને પેલા ચાકરની દાનત બગડી, તેથી તેણે તે કાઢી લીધી. તેણે વિચાર્યું કે રાજા ઉઘે છે એટલે કાણુ જોવાનું છે ? પણ રાજા તો અર્ધો ઉઘતો હતો તેથી તેણે જાણ્યું તોપણ તે બોલ્યો નહિ. પછી બીજે દિવસે વીરધવળે પાછી એવીજ વીંટી મંગાવીને પહેરી લીધી રાત્રે જ્યારે તેજ સેવક પાછો ચાકરી કરવા આવ્યો ત્યારે તેવીજ વીંટી પગે જોઈને તે આભો બની ગયો. વીરધવળે તેને કહ્યું કે જોજો ભાઈ કાલની પેઠે આજે પણ વીંટી કાઢી ન લેતો. આથી તે ખૂબ ગલરાયો. પણ વીરધવળે તેને ધીરજ આપીને કહ્યું કે એમાં તારો દોષ નથી, તને પગાર બહુ થોડો મળે છે તેથી એવું કામ સૂજે. પણ હવેથી એમ ન કરતો. એમ કહીને તેને એક મોટી જગીર આપી.

લવણપ્રસાદ તથા વીરધવળે ભોળા ભીમદેવના સમયમાંજ આખો ગુજરાત, કાઠિઆવાડ અને કચ્છ જીતીને તાબે કર્યા હતાં, છતાં તેઓએ અણહિલપુરના રાજ્યના માલીક થવાની ઇચ્છા કરી નહોતી.

તેમણે ભીમદેવના સામંત રહેવાનું જ યોગ્ય ધાર્યું હતું. એક વખત વીરધવળને વસ્તુપાળે કહ્યું કે, આટલો બધો દેશ તમારી સત્તા નીચે આવી ગયો છે તો હવે તમે મહારાજનું પદ ધારણ કરો. ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, એ પદને લાયક અમે હજી કંઈ ભારે કામ કર્યો નથી, તેથી અમારું “રાણા”નું પદ સારૂં છે. આટલી બધી સત્તા જમાવ્યા છતાં તેઓ ધોળકાના “રાણા”જ કહેવાતા હતા.

૬૦. વસ્તુપાળ તેજપાળ.

પાટણમાં આશારાજ નામે એક પોરવાડ વાણીઓ રહેતો હતો. એના બાપદાદા ગુજરાતના રાજાનું કારભારું કરતા હતા તેથી એ ગર્ભ-શ્રીમંત હતા. એક વખત હરિભદ્રસૂરી કથા કરતા હતા ત્યાં આશા શેઠ કથા સાંભળવા બેઠા હતા. કુમારદેવી નામે વાણીએણુ પણ ત્યાં કથા સાંભળવા બેઠી હતી. કથા કહેતા કહેતા સાધુ કુમારદેવી તરફ વારંવાર જોતા હતા, તેથી કથા પૂરી થઈ ને બધા લોક વેરાઈ ગયા, ત્યારે આશા શેઠે સૂરીને પૂછ્યું, કે એ સ્ત્રીમાં એવું શું હતું કે તમે તેના તરફ વારંવાર જોયા કરતા હતા. સૂરીએ જવાબ આપ્યો કે એના શરીર ઉપર એવાં શુભ ચિહ્નો જણાય છે કે એને પેટે ધર્મધુરંધર અને મહા પરાક્રમી પુત્રો ઉત્પન્ન થાય. આ ઉપરથી પછી આશા શેઠે તે સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યું. એનાથી તેને ચાર પુત્રો-હુલિંગ, માલદેવ, વસ્તુપાળ ને તેજપાળ-થયા અને સાત પુત્રીઓ થઈ. એ ચારે પુત્રો બહુ પરાક્રમી નીકળ્યા હતા અને મંત્રીપદને પામ્યા હતા.

એક વખત વસ્તુપાળ અને તેજપાળ જત્રા કરવા નીકળેલા તે ધોળકાને પાદરે મુકામ નાખીને પડ્યા હતા. પોતાના કુળગૌર સોમેશ્વર-દેવના કહેવાથી વીરધવળે તેમને માન સાથે બોલાવી પોતાના રાજ્યનું મંત્રી પદ આપ્યું એ બંને ભાઈઓએ મંત્રીપદ સ્વીકારતી વખતે રાજાની પાસે એવી કબુલાત કરાવી લીધી હતી કે, “કોઈની ભંભેરણીથી અમારા ઉપર તમારી કોઈ વખત ઇતરાજી થાય, અને અમેને દંડવામાં આવે, ત્યારે અમારી પાસે હાલ જે અમારી ૩ લાખની મિલકત છે તે લઈને અમને જવા દેવા.” વીરધવળે આ વાત કબુલ કરી તેથી તેઓ

મંત્રી પદે કાયમ થયા. ત્યાર પછી વીરધવળે વસ્તુપાળને ઘોળકા ને ખંભાતનો અંદોજસ્ત રાખવાનો અધિકાર સોંપ્યો; અને તેજપાળને પોતાનો મંત્રી નીમી લડાઈના કામે પોતાની સાથે રાખ્યો.

વસ્તુપાળ તેજપાળે ઘણાં ધર્મનાં કામ કરાવેલાં છે. એમની સમૃદ્ધિને પાર નહોતો. એમની પાસે હજારો દાસ દાસીઓ, અને સેંકડો ઘોડાઓ હતાં, તથા મોટામોટા હાથીઓ એમને ઘેર ઝુલતા હતા. એમ કહેવાય છે કે, ત્રણ અબજ ચૌદ લાખ ને અરાઢ હજાર રૂપીઆ એમણે ધર્માદામાં ખર્ચ્યાં છે. આણુ ઉપર, ગિરનાર ઉપર, અને શેત્રુંજય ઉપર એમણે સુંદરમાં સુંદર દહેરાં બંધાવ્યાં છે. એના વિષે એવી કથા છે કે, વસ્તુપાળ તેજપાળ જ્યારે જત્રાએ ગયા ત્યારે કાઠિઆવાડમાં આવતાં તેમને ભૂટારાઓનો ભય લાગ્યો, તેથી એક ઝાડ નીચે પોતાની ત્રણ લાખની મિલકત દાટવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ ખાડો ખોદતાં તો જમીનમાંથી ઉલટો સોનાની મહોરોનો ચર નીકળ્યો; એટલે તેમને વિચાર આવ્યો કે આપણે તો જમીનમાં દાટવાનું કરીએ છીએ, પણ ભૂમિ માતાએ તો આપણને ઉલટું દ્રવ્ય આપ્યું, તો હવે શું કરવું? ત્યારે વસ્તુપાળની સ્ત્રી અનુપમા દેવીએ કહ્યું કે હવે એને જમીનમાં નહિ પણ પર્વતની ટોચપર એવી રીતે મૂકા કે લોકો દેખે પણ લઈ શકે નહિ. આ સલાહથી આણુ ઉપર એમણે દહેરાં બંધાવ્યાં. (જુઓ પૃષ્ઠ ૨૮.)

૬૧. ગોધરાનો ધૂધુલ.

ગોધરાનો માંડલિક રાજા ધૂધુલ હતો તે જત્રાણુઓને હેરાન કરતો તથા માલ લઈ જનારા વણુઝારાઓને ભૂટતો હતો. વીરધવળે તેને ઠપકો દેવડાવ્યો, પણ તે ન માનતાં ઉલટું તેણે એક ભાટની સાથે એક પહેરવાની સાડી અને આંખમાં આંજવાની મેંશની દાખડી વીરધવળની પાસે મોકલીને તેની મશ્કરી કરી. વીરધવળને આથી ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો, અને ભાટને વિદાય કરી દરબારમાં પાનનું બીડું ફેરવ્યું કે ધૂધુલને જીતવાને કાણુ બીડું ઝડપે છે? તેજપાળે એ બીડું ઝડપી લીધું. પછી લશ્કર લઈને તેજપાળ ગોધરા ઉપર ચઢ્યો. ગોધરા થોડું

છેતું રહ્યું ત્યારે ત્યાંજ પડાવ નાખી પોતાના માણસો મોકલી તેણે ગોધરાની ભાગેળેથી ગાયો હંકાવી મંગાવી. ગાયો પાછી વાળવા ધૂધુલ લશ્કર લઈને પાછળ પડ્યો. તેઓ લડતાં લડતાં તેજપાળની છાવણી સુધી આવી પહોંચ્યા એટલે તેજપાળ એકદમ લશ્કર સાથે તેના ઉપર તૂટી પડ્યો. ત્યાં ઘણી ભારે લડાઈ થઈ. છેવટે તેજપાળે ધૂધુલને જીવતો પ્રકડી લીધો, અને ગોધરાનો મુલ્લક જીતી લઈ તેના વંશના રજપુતને માદીએ ખેસાડી ખંડીઓ બનાવ્યો. પછી ધૂધુલને લાકડાના પાંજરામાં પૂરી ઘોજકે આણ્યો. ત્યાં દરબારમાં તેણે મોકલેલી સાડી તેને પહેરાવી તથા મેંશની દાખડી તેની કાંટે બાંધી. આ અપમાન સહન ન થવાથી તે જીલ કરડીને મરણ પામ્યો.

૬૨. ખંભાતનો વહાણુવટી સદીક.

વસ્તુપાળ ખંભાત ગયો ત્યારે તેને ગામ લોકો તરફથી બહુ માન મળ્યું. ધ્વજ અને તોરણો બાંધીને લોકોએ ગામને શણગાર્યું, અને ભપકાબંધ સામૈયું કરીને વાજતે ગાજતે તેની ગામમાં પધરામણી કરી. ઉતારે ગયા પછી ગામના નમામ સારા સારા લોકો વસ્તુપાળને મળવા આવ્યા. પણ સદીક નામે એક વહાણુવટી જે ઘણો ધનાઢ્ય હતો, જેને ઘેર ૧૪૦૦ ઉમદા ઘોડા, ૩૦૦ મોટા હાથીઓ, અને ૧૪૦૦ પાળાઓ હતા; તથા હીરા, માણેક, મોતી, સોનું વગેરેનો જેને ત્યાં પાર નહોતો; જેનાં વહાણુ આખી દુનિયાના સમુદ્રોમાં ફરતાં; તે અભિમાનથી મળવા ન આવ્યો. વસ્તુપાળે તેને કહાવ્યું કે તમે અમારા રાજની રૈયત છો, તેથી વિનયની ખાતર તમારે અમને મળવા આવવું જોઈએ. તેના જવાબમાં ઉદ્ભટું તેણે એવું કહાવી મોકલ્યું કે, તમારા જેવા તો અહીં ઘણા આવી ગયા છે, માટે તમારે મને મળવા આવવું જોઈએ. આથી વસ્તુપાળને ઘણો ગુસ્સો ચઢ્યો. એવામાં વળી દેવો નામે એક વાણીઓ વસ્તુપાળ પાસે આવીને ફરીયાદ કરવા લાગ્યો કે, “ હું તમારી ન્યાતનો પોરવાડ વાણીઓ છું. મારો આપ સદીકને ત્યાં ગુમાસ્તો હતો, તે તેનાં વહાણુ સાથે એડન બંદરે

ગયો હતો. ત્યાંથી સોનાની ધૂળ આણી હતી તેમાંથી થોડીક સંતાડીને તે ઘેર લાવ્યો. પણ સદીકને તે વાતની ખબર પડી, સારે તેણે અમારું ઘર લૂટી લીધું અને મારા બાપને મારી નાખ્યો. હવે હું જીવ મારતો થઈ ગયો છું, અને અમારા ઘરમાં કશું ખાવાનું નથી.” વસ્તુપાળને આ વાણીઆની દયા આવી તેથી તેણે તેના કુટુંબના ગુજરાનનો ખંદોબસ્ત કરી આપ્યો. પછી તેણે સદીકને સગ્ન કરવાનો કરાવ કર્યો. સદીકને આ વાતની ખબર પડી એટલે તેણે પોતાનો મિત્ર શંખ નામે એક નાનો રાજા હતો તેની મદદ માગી. તેથી શંખ વસ્તુપાળ ઉપર ચઢી આવ્યો. વસ્તુપાળ પણ તેની સામે થયો. બન્નેની જબરી લડાઈ થઈ અને તેમાં શંખ મરાયો અને પછી વસ્તુપાળે સદીકને મારી તેનું ઘરખાર લૂટી લીધું. આ સમાચાર વસ્તુપાળે વીરધવળને કહેવડાવ્યા, અને સદીકની મોટાઈનું વર્ણન કરીને કહેવડાવ્યું કે એના ઘરની ધૂળ પણ કીમતી છે. વીરધવળ આ વાત જાણી ઘણો પ્રસન્ન થયો, અને તેણે જવાબ મોકલ્યો કે લૂટનો માત્ર દરખારમાં મોકલી દેવો, અને ધૂળ વસ્તુપાળે રાખવી. એટલામાં એવું બન્યું કે, સદીકનાં વહાણ, જેમાં નયાં સોનાના દાગીના ભરેલા હતા, તે બળી ગયાં. વસ્તુપાળે આ વાતની ખબર વીરધવળને કરી સારે તેણે એ વહાણોમાંના સોનાના ગટ્ટા કે ધૂળ નીકળે તે બધું તેને લઈ લેવાનું કહ્યું.

૬૩. મોજદીનની મા.

આ વખતે દિલ્હીમાં મોજદીન નામે બાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો, તેણે ગુજરાત ઉપર સ્વારી કરી. આશુને રસ્તે તેનું લશ્કર આવતું તેથી આશુ પર્વતની સાંકડી નેળમાં લશ્કર દાખલ થયું એટલે વસ્તુપાળે આશુના રાજાને કહીને લશ્કરને પાછા જવાનો માર્ગ પત્થરો અને લાકડાં નાખીને પૂરી નંખાવ્યો; અને પોતે આગળથી એવો જખરો હલ્લો કર્યો કે મુસલમાની ફોજ નેળમાંને નેળમાંજ પાછી નાસવા જતાં સપડાઈ અને નાશ પામી. આ બતાવ પછી વસ્તુપાળને મુસલમાનોની સવારીનો બહુ ડર હતો. પરંતુ એક વખત એવું બન્યું

કે, એ મોજદીન પાદશાહની મા મઝાની હજ કરવા જતી હશે, તે રસ્તામાં ખંભાત આવીને કોઈ મુસલમાન ખલાસીને ત્યાં ઉતરી હતી. વસ્તુપાળને એ વાતની ખબર પડી એટલે તેણે પોતાના માણસો પાસે એ ડોસીને લૂટી લેવડાવી. પછી બીજે દિવસે પેલો ખલાસી વસ્તુપાળ પાસે આવ્યો અને કહ્યું કે, આપણા ગામમાં મોજદીન પાદશાહની મા મહેમાન આવી છે તેને ચોરોએ લૂટી લીધી, એ બહુ અનર્થ થયો છે. આ સાંભળીને વસ્તુપાળે ખોટી ધામધુમ કરવા માંડી અને ડોસીની પાસે જઈને કહ્યું કે, હમણાંજ હું ચોરોનો પત્તો મેળવું છું ને તમારો તમામ માલ પાછો મંગાવી આપું છું. પછી થોડી વારે લૂટાએલો સધળો માલ ડોસી આગળ રજુ કર્યો. આથી ડોસી બહુ રાજ થઈ. પછી મઝે લઈ જવાને માટે એક કીમતી આરસપહાણનું તોરણ વસ્તુપાળે કરાવી આપ્યું અને તે મઝાના દરવાજા ઉપર બરાબર બેસતું કરવાને સાથે કારીગર પણ મોકલ્યા. પછી પુષ્કળ પૈસો તથા માણસો આપીને ડોસીને મઝે જત્રા કરવા મોકલી. ડોસી જત્રા કરીને પાછી આવી ત્યારે તેનું હાથથી સામૈયું કર્યું તથા ગામમાં ઉત્સવ પળાવ્યો, અને તેને ઘણા દિવસ રાખીને તેની સારી ચાકરી કરી. પછી ડોસી દિલ્હી પાછી ગઈ ત્યારે વસ્તુપાળ પોતાના રાજાની રજા લઈને દિલ્હી સુધી તેને વળાવવા ગયો. દિલ્હી પહોંચ્યા પછી પાદશાહે ડોસીને પૂછ્યું કે, “માણ, જત્રા બરાબર થઈ?” ત્યારે ડોસીએ જવાબ આપ્યો કે, “દિલ્હીમાં તું મારો દીકરો છે, અને ગુજરાતમાં વસ્તુપાળ જેવો દીકરો છે, તો પછી મારી જત્રા સુખરૂપ કેમ ન થાય?” પાદશાહે પૂછ્યું કે, “વસ્તુપાળ કોણ છે?” ડોસીએ કહ્યું કે, “તે ગુજરાતના રાજાનો પ્રધાન છે.” પછી પોતાની જે સારી બરદાસ્ત તેણે કરી હતી તે બધું કહી બતાવ્યું. એ સાંભળીને પાદશાહે કહ્યું કે, “તેને સાથે કેમ ન લાવ્યા?” એટલે ડોસીએ જણાવ્યું કે લાવી છું. પછી પાદશાહના કહેવાથી ડોસીએ વસ્તુપાળની મુલાકાત કરાવી. આ વખતે વસ્તુપાળે ૩૦૦ ઉત્તમ ઘોડા તથા બીજી વસ્તુ-ઓની પાદશાહને ભેટ કરી. આ બધી વાતથી પાદશાહે બહુ ખુશ થઈને વસ્તુપાળને કહ્યું કે, “જે જોઈએ તે માગી લે.” વસ્તુપાળે કહ્યું કે, “મારે કશાની ખોટ નથી, ફક્ત એટલુંજ માગું છું

કે તમારે કોઈ દિવસ ગુજરાત ઉપર સ્વારી કરવી નહિ.” પાદશાહે તે વાત કબુલ કરી, અને પછી વસ્તુપાળને કેટલાક દિવસ સુધી મહેમાન રાખીને માન સાથે વિદાય કર્યો.

૬૪. વીરમનું તોફાન અને વિશલદેવ રાજા.

વીરધવળને એ પુત્રો હતા, વિશલદેવ ને વીરમદેવ. વીરમદેવ મોટો હતો, પણ તોફાની અને અવિચારી હતો, તેથી વીરધવળની તેના પર પ્રીતિ નહોતી. ઘોળકાના વૈષ્ણવોમાં એવો રિવાજ હતો કે મોટી અગિયારસને દિવસે એક ઝાડ નીચે પોતાની નજરમાં આવે તે વસ્તુનાં ૧૦૮ નંગ મૂક્યાં અને તે ધર્માદા કરી દેવાં. એક એકાદશીને દિવસે વીરમદેવે ૧૦૮ રૂપીઆ મૂક્યા. ત્યાર પછી એક વાણીઓ આવ્યો તેણે ૧૦૮ સાચાં મોતી મૂક્યાં. આથી વીરમને ગુસ્સો ચઢ્યો કે વાણીઓ મારા કરતાં ચઢી ગયો? પછી તરવાર ખેંચીને તે તેને મારવા દોડ્યો. વાણીઓ નાહો તે વીરધવળના દરબારમાં જઈને ભરાઈ ગયો. વીરમ પણ તેની પાછળ દોડતો ગયો. આગળ વાણીઓ ને પાછળ વીરમ. બન્ને દરબારમાં પેઠા, તેથી દરબારમાં કાલાહલ થઈ રહ્યો. વીરધવળે એ વાત જાણી એટલે તેણે વીરમને અટકાવ્યો, અને ધમકાવીને કહ્યું, “અરે મૂર્ખ ઉદ્ધત છોકરા! ખબરદાર જો વાણીઆને હાથ અડકાડ્યો તો. એણે તારા કરતાં વધારે મૂક્યું તેમાં તારું શું જતું રહ્યું? વાણીઆઓ તો મારી જંગમ મિલકત છે, માટે જા, તારું કાળું કર. આજથી મારા દરબારમાં આવીશ નહિ.” એમ કહીને તેને એક ગામ ગિરાસમાં આપ્યું ને ત્યાંજ રાખ્યો. એ રહેવા ગયો ત્યારથી એ ગામનું નામ વીરમગામ પડ્યું.

વીરમ ગયા પછી વીરધવળે રાજ્યનો વારસ વિશલદેવને બનાવ્યો. વિશલદેવ ડાહ્યો અને સમજી હતો તેથી બધાને પ્રિય થઈ પડ્યો હતો. વસ્તુપાળ જાણતો હતો કે વીરમ તોફાની છે તેથી તે કોઈ વખત આક્રમણાવશે, ને તે માટે પહેલેથીજ તેણે શહેરનો સારો બંદોબસ્ત રાખ્યો હતો, અને મુદ્દાની જગ્યાઓ ઉપર લશ્કરી પહેરા મૂકી દીધા હતા.

વીરધવળ માંદો પડ્યો ત્યારે તેને જોવાને બહાને વીરમદેવ પોતાનાં માણસોને લઈને આવ્યો અને પોતાના ધરમાં રહ્યો. રાજની મુક્તાકાત તેને થઈ નહિ. ત્રણ દિવસ મંદવાડ ભોગવીને રાજ વીરધવળ મરણ પામ્યો, ત્યારે વીરમદેવ સજ્જ થઈને ગાદીએ બેસવા આવ્યો. પરંતુ વસ્તુપાળે તે પહેલાંજ વિશલદેવને ગાદીએ બેસાડી દીધો અને તેની આજુ ગામમાં ફેરવી દીધી. પછી વિશલદેવ તથા વસ્તુપાળ લશ્કર લઈને વીરમની સામા ગયા. લડાઈ થઈ તેમાં વીરમ હાર્યો ને પોતને સાસરે જમલપુર નાસી ગયો. ત્યાં જઈને પોતાના સસરાની મદદ માગી. પણ વિશલદેવ અને વસ્તુપાળ તેની પાછળ પડેલા તે જમલપુર આવ્યા. જમલપુરના રાજથી ગુજરાતના રાજનો તાપ જેરવાયો નહિ તેથી તેણે મદદ આપી નહિ અને ગુજરાતના લશ્કરે ઓચિંતો વીરમના ઉપર ધસારો કરી તેને મારી નાખ્યો.

૬૫. ‘ હોમોઈ મળતું તેન તલાવ ’.

હોમોઈની પાસે પાંચેક માઈલ દૂર ચાંડોદ જવાના રસ્તા ઉપર તેન નામે એક ગામ છે. તે ગામમાં એક મોટું પથરથી બાંધેલું સુંદર તળાવ છે, તેને તેન તલાવ કહે છે. એ તલાવ વિશલદેવની માની દાસી તેનાં અથવા તેનાં નામે હતી તેણે બંધાવેલું છે. વિશલદેવે હોમોઈનો કિલ્લો જે કડીઆ પાસે બંધાવ્યો તે હીરો કડીઆ એક પ્રસિદ્ધ કારીગર હતો. એ હીરો કડીઆને તેલાંએ કહ્યું કે, હોમોઈના કિલ્લા સાથે માંડે નામ પણ અમર રહે તેવું કંઈ થવું જોઈએ, અને તેને માટે તેણે પોતાના નામથી તલાવ બંધાવવાની ઈચ્છા જણાવી, એમ કહેવાય છે. આ ઉપરથી હોમોઈનો કિલ્લો બંધાવવાને જે પથરો આવતા તેમાંથી સારા સારા પથરો જ્યાં તલાવ બંધાવવાની જગ્યા ઠરાવી હતી ત્યાં તે મોકલી આપતો; અને તેનો તલાવ બાંધવાના કામમાં ઉપયોગ થતો. એક તરફ કિલ્લો બંધાવવા માંજો અને બીજી તરફ ખાસ કારીગરો રોકીને તેણે તલાવ બંધાવવાનું કામ ચલાવ્યું. બંને સાથે પૂર્ણ થયાં; પરંતુ તલાવ પૂરું થતાં સુધી તે કાણ બંધાવે છે અને શી

રીતે બંધાય છે તેની કોઈને ખબર પડી નહિ. તલાવમાં વપરાતા પથ્થરની ખોટ પૂરી કરવાને માટે હીરા કડીઆએ ડબોઈના કોટની વચ્ચે ઇંટોના કકડા અને માટી ભરાવી અને આસપાસ સારાસારા પથ્થર બેસડાવ્યા. હીરા કડીઆ ઉપર રાગ્નનો ઘણો પ્યાર હતો, તેથી કોઈથી આ વાત રાગ્નને કહી શકાતી નહિ. પરંતુ રાગ્નની માને જ્યારે આ કપટની ખબર પડી ત્યારે તેણે રાગ્નને એ વાત જણાવવાને એક યુક્તિ કરી. એક દિવસ જમણમાં રાગ્નને માટે વેડમી બનાવી. વેડમી કોઈ દિવસ રાગ્નએ ખાધેલી નહિ તેથી તેણે પોતાની માને પૂછ્યું કે, “ માતાજી, આ પદાર્થનું નામ શું ? ” માએ કહ્યું, “એ તો તારો ડબોઈનો કોટ”. આમ કહેવાનો અર્થ રાગ્ન સમજી શક્યો નહિ તેથી તેણે ખુલાસો પૂછ્યો, ત્યારે માએ કહ્યું કે, જેમ આ વેડમીમાં બે તરફ ઘઉંના લોટની રોટલીનાં પડ છે, અને વચમાં ગોળદાળનો માવો ભરેલો છે; તેમ તારા કોટમાં પણ બે તરફ દેખાઈતા પથ્થરો ગોઠવેલા છે, અને વચ્ચે ધૂળ ને માટીજ ભરેલી છે. આ સાંભળીને રાગ્ન બહુ વિસ્મય પામ્યો. તપાસ કરતાં તેને તે વાત ખરી લાગી. પછી આટલા બધા પથ્થર આવ્યા છતાં આમ કરવાનું કારણ શું તેની તપાસ કરતાં જણાયું કે, એ રીતે બચાવેલા પથ્થરનું તો મોટું તલાવ બંધાયું છે. તે બંધાવામાં હીરા કડીઆની યુચ્ચાર્ધ માત્રમ પડી, તેથી તેને કોટમાં જીવતો ચણાવી લેવાનો રાગ્નએ હુકમ કર્યો; પરંતુ કારભારીઓએ સલાહ આપી કે એવો સારો કારીગર કોઈ દિવસ કામનો છે. તે ઉપરથી તેને હીરા ભાગોળના દરવાજા આગળના કોટમાં ચડ્યો ખરો, પણ ડોકાની ઉપરનો ભાગ ખુલ્લો રહેવા દીધો. છ મહીના સુધી તેની ઐરીએ તેને ફક્ત ઘી પાઈને જીવતો રાખ્યો. પછી એક દરવાજાની કમાન બેસાડવાની બાકી હતી, તે બેસાડવાને ઘણા કારીગર મધ્યા પછુ કોઈથી તે બેડી નહિ, ત્યારે છેવટે હીરા કડીઆને છ માસે બહાર કઢાવ્યો; પરંતુ કમાન બેસાડવાની યુક્તિ બતાવીને તરતજ બહારનો પવન લાગવાથી તે મરણ પામ્યો. જે દરવાજા આગળ એને ચણી લીધેલો તે ડબોઈનો પૂર્વ તરફનો દરવાજો હીરા દરવાજો અને તે ભાગોળ હીરા ભાગોળ કહેવાય છે. એણે

અંધાવેલું તલાવ ઘણું સુંદર લાગવાથી રાજ્યએ તે અખંડ રહેવા દીધું, અને તે દાસીના નામથી તે તેનતલાવ કહેવાયું. પાછળથી ત્યાં ગામ વસેલું તે પણ તેનતલાવ કહેવાય છે. ડભોઈના કિલ્લા ભેગું તલાવ અંધાયું, તેથી એ તરફ “ડભોઈ મળતું તેનતલાવ” એવી કહેવત પડી ગઈ છે; અને તે એક કામની સાથે સાથે બીજું કામ વિશેષ પ્રયત્ન વગર કરી લેવાનું હોય ત્યારે વપરાય છે.

ડભોઈનો કિલ્લો તથા તેનતલાવ બેવાં લાયક છે.

૬૬. વિશલદેવ પછીના રાજ્યો.

વાઘેલા વંશમાં વિશલદેવજી ખરેખરો પ્રતાપી રાજા થયો છે. એના પછીના રાજ્યો દમ વગરના હતા અને તેથી થોડા વખતમાં જ રજપુત રાજ્યની ગુજરાતમાં આખર આવી છે. વિશલદેવ પછી તેનો ભત્રીજો અર્જુનદેવ ગાદી ઉપર બેઠો. એના વખતમાં બહુ જાણવા જેવા બનાવ બન્યા નથી; પણ એ બહુ શૂરો અને પરાક્રમી હતો. એ “શ્રી પરમેશ્વર ભટ્ટાર્ક, ચાલુક્ય ચક્રવર્તી” કહેવાઈ ગયો છે. દેડલાક મુસલમાનો એની નોકરીમાં હતા, તેમાં નાખુદા નુરુદ્દીન ફિરોજનો છોકરો ઈબ્રાહિમ પણ હતો. એ નાખુદા ઉપરથી જણાય છે કે તેની પાસે દરીઆઈ લશ્કર પણ હશે.

અર્જુનદેવ પછી તેનો છોકરો સારંગદેવ રાજા થયો. એણે પણ પોતાનું રાજ્ય સાચવી રાખ્યું હતું. એના માંડલિક રાજ્યો એની આજ્ઞામાં રહેતા હતા અને એનું લશ્કર અંદોળસ્તને માટે દેશમાં ફરતું. એ મહારાજાધિરાજ કહેવાતો હતો.

એના પછી ગુજરાતનો છેલ્લો રજપુત રાજા કરણ ઘેઝો થયો. એ શૂરો પણ અવિચારી, જીલ્મી અને અનીતિમાન હતો. પોતાનાં કર્મથી એણે ગુજરાતનું રાજ્ય ખોયું, અને પોતે રખડી રવડીને મરણ પામ્યો.

૬૭. માધવ પ્રધાન.

માધવ નામે નાગર બ્રાહ્મણ કરણ વાઘેલાનો પ્રધાન હતો. માધવની સ્ત્રી ધણી રૂપાળી હતી, તેથી એક દિવસ માધવ ગામ ગયો હશે ત્યારે કરણે તેને જખરજસ્તીથી પકડી મંગાવીને પોતાના મહેલમાં પૂરી દીધી. એ વખતે માધવનો ભાઈ કેશવ રાજના માણસોની સામે થયો ને લડતાં મરાયો, અને તેની સ્ત્રી સતી થઈ. માધવ આવ્યો ત્યારે ધર

ઉજ્જડ દીઠું. પછી તેને બધી વાતની ખબર પડી સારે તેના ક્રોધનો
 પાર રહ્યો નહિ. પરંતુ એ એકલો રાજની સામે શું કરી શકે? તેથી
 તે આરોઆર દિલ્હી ગયો ને દિલ્હીના મુસલમાન આદશાહને જઈને
 મળ્યો. એ વખતે દિલ્હીમાં ખીલજી વંશનો અલ્લાઉદ્દીન આદશાહ
 રાજ્ય કરતો હતો. કરણ ઉપર પોતાનું વેર વાળવાને માધવે તેને ગુજરાત
 ઉપર સ્વારી કરવાને સમજાવ્યો તથા ગુજરાત ઘણો ધનવાન મુલક છે
 તેથી પુષ્કળ લૂટ મળશે એવી લાલચ આપી. વળી પોતે ભોમીયા તરીકે
 બધો રસ્તો ખતાવી દેવાનું વચન આપ્યું. અલ્લાઉદ્દીન નામના સરદારને
 જાણે લશ્કર આપીને અલ્લાઉદ્દીને માધવની સાથે ગુજરાત જતવા
 મોકલ્યો. ગામડાં લૂટતું અને દેશ ઉજ્જડ કરતું મુસલમાનોનું લશ્કર
 ઓચિંતુ ગુજરાતમાં ફરી વળ્યું કરણ એશઆરામમાં પડેલો હોવાથી
 તેની સામા થવાની કશી તૈયારી કરી શક્યો નહિ. માધવે કપટથી શહે-
 રના દરવાજા ઉઘડાવી નંખાવ્યા. મુસલમાની લશ્કર શહેરમાં પેહું. કરણ
 જ્ય લઈને પોતાની છોકરી દેવળદેવીને સાથે લઈને નાઠો તે દક્ષિણમાં
 દેવગીરીના રાજા રામદેવને આસરે રહ્યો. તેની રાણી કમળાદેવી કેદ
 પકડાઈ તેને મુસલમાનોએ દિલ્હી મોકલી દીધી, ત્યાં આદશાહે તેની
 સાથે લગ્ન કર્યું કમળાદેવીએ પોતાની છોકરી કરણ પાસે હતી તેને
 તેણી લેવાનું આદશાહને કહ્યું તે પરથી તેણે તેની શોધમાં લશ્કર
 મોકલ્યું. લશ્કર શોધતું શોધતું દેવગીરી તરફ આવ્યું. દેવગીરીના સવારો
 દેવળદેવીને લઈને જતા હતા તે પકડાઈ ગયા. મુસલમાનોની સાથે
 લડતાં તે મરાયા અને દેવળદેવી મુસલમાન સરદારના હાથમાં આવી, ને
 તેને દિલ્હી મોકલવામાં આવી. આદશાહના શાહજાદાએ તેની સાથે
 લગ્ન કરીધું. કરણ પણ આગલાણના ડુંગરમાં મુસલમાનોના સપાટામાં
 આવી ગયો અને એકલો પડી ગયા છતાં તે જુસ્સાથી લડીને મરણ
 પામ્યો. આ પ્રમાણે ગુજરાતના રજપુત રાજ્યની આખર આવી.
 અલ્લાઉદ્દીને ગુજરાત ખાલસા કર્યું અને પાટણમાં પોતાનો સુબો નીમ્યો.
 આ તોફાન અને લૂટફાટના સમયમાં ગુજરાતની તથા પાટણની વસ્તી
 વેરણ ખેરણ થઈ ગઈ, ને ગમે ત્યાં જઈને વસી. હાલની ગુજરાતની
 વાણીઆ ખાલસાની ન્યાતો તે વખતની બંધાયેલી છે.

ભાગ ૬ઠો.

મુસલમાની રાજ્ય કાળ.

૬૮. દિલ્હીના સુલતાનોનો અમલ.

કરણ ધેન્ના જેવા નબળા રાજની ખરાબ ચાલથી અને માધવ જેવા દેશદ્રોહી પ્રધાનથી ૧૩૦૪માં ગુજરાતના રજપુત રાજ્યનો અંત આવ્યો, અને પ્રગમાં જીતમ, ત્રાસ અને અંધેરનું રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું. અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીએ ગુજરાત છૂટ્યા પછી ગુજરાતમાં રહીને રાજ્ય કરનાર કોઈ રાજ સ્થિર રહ્યો નહિ. દિલ્હીના પાદશાહો તરફથી ગુજરાત ઉપર અમલ ચલાવવાને સુબાઓ આવતા, પરંતુ તે તરતનું છૂટાયલું હોવાથી લોકના મનમાં હજી સ્વતંત્રતાનો પવન ભરાયલો હતો, અને નાના કાંકારો તથા ગરાસીયાઓ મુસલમાન સત્તાની સામે થતા, તેથી વારંવાર બળવા થતા. આથી રૈયતમાં બહુ અશાંતિ રહેતી. વળી એ સુબાઓની બદલીઓ પણ વારંવાર થતી, ને કેટલાક તો થોડાક મહીનામાંજ બદલાઈ જતા. આથી કોઈનો અમલ બનતો નહિ. કેટલીક વાર નવા આવનાર સુબાઓની સામે જીતો સુબો થતો ને એમ લગાઈ ટંટા થયા કરતા. આવો અંધાધુંધીનો કારભાર નારીરૂદ્ધિ તત્તલખ નામના દિલ્હીના પાદશાહ સુધી એટલે ઈ. સ. ૧૪૦૩ સુધી લગભગ સો વર્ષ ચાલ્યો. છેવટના ભાગમાં દિલ્હીના પાદશાહો નબળા થયા અને તેમનામાં કુટુંબકલહો પેડા, તે તકનો લાભ લઈ ગુજરાતના મુસલમાન સુબાઓએ સ્વતંત્ર થવા પ્રયત્ન કર્યો.

ઈ. સ. ૧૩૯૧માં જફરખાન ગુજરાતનો સુબો થઈ આવ્યો. જફરખાને સ્વતંત્ર પાદશાહ થવાનો વિચાર કર્યો; પરંતુ ઈ. સ. ૧૪૦૩ સુધી એણે દિલ્હીના પાદશાહની નામની તાબેદારી સ્વીકારી રાખી હતી. પછી દિલ્હી ઉપર તૈમુર ચઢી આવેલો તે લાગ જોઈ એણે પોતાના દીકરા તાતારખાનને મહમદશાહ નામ આપી ગુજરાતનો પાદશાહ બનાવ્યો ને તેના નામની દુવાઈ ફેરવી.

૬૯. દીકરાની ગાદીપર આપ-પાદશાહ.

મહંમદશાહે ગાદીએ બેઠા પછી દિલ્હીની ગાદી લેવાની ઇચ્છા કરી. પણ તે પહેલાં તેણે નાંદોદના રાજાને વશ કર્યો. પછી તે દિલ્હી જવા નીકળ્યો. ત્યાં જતાં તે રસ્તામાંજ માંદો પડ્યો ને મરણ પામ્યો. પછી જફરખાને પોતાના ભાઈ ને ગાદીએ બેસવાનું કહ્યું, પણ તેણે ના પાડ્યાથી પોતેજ મુજફરશાહ નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો. ઇ. સ. ૧૪૮૭. આ વખતે માળવાના દિલાવરખાન પાસેથી અલ્પખાને રાજ્ય ખુંચી લીધું, ને પોતે હુસંગ નામ ધારણ કરી પાદશાહ થઈ બેઠો; તેથી મુજફરશાહે તેના પરસ્વારી કરી તેને પકડી કેદ કરી આણ્યો. પરંતુ પાછળથી મુસેખાન નામે કોઈ તેનો સગો ગાદીપર ચઢી બેઠો, તેથી પોતાનું રાજ્ય પાછું અપાવવા હુસંગે વિનંતિ કરી. તે વિનંતિ બહાનુ રાખી પોતાના દીકરા મહંમદના પુત્ર અહમદશાહને ફોજ આપી તેણે માળવે મોકલ્યો. તે મુસેખાનને દરાવી હુસંગને ગાદીએ બેસાડી પાછો આવ્યો.

આ પછી બીજે વર્ષે આશાવળની આસપાસના બીલ કોળી લોકોએ બંડ કર્યું તે સમાવવા તેણે અહમદશાહને મોકલ્યો; પણ તેણે તો પાટણની બહાર પડાવ નાંખી વિદ્વાનોને બોલાવીને પૂછ્યું કે, માણસે પોતાના આપને મારી નાખ્યાનું વેર શી રીતે લેવું. તેના જવાબમાં તેઓએ કહ્યું કે, તે માણસને મારી નાંખવો. આ ઉપરથી અહમદશાહે પાટણમાં પાછા આવી મુજફરશાહને ઝેરનો પ્યાલો પીવા આપ્યો. મુજફરશાહે તેને કહ્યું કે, 'દીકરા ? શા માટે ઉતાવળ કરે છે ? છેવટે રાજ્ય તારું જ છે'. છતાં તેણે માન્યું નહિ, તેથી પોતે પ્યાલો પી ગયો, ને મરતાં મરતાં કહ્યું કે, જેણે તને આવી સલાહ આપી તેને મારી નાંખજે, કદી દારૂ પીશ નહિ, અને નેકીથી ચાલજે. આ વાતને માટે એમ કહેવાય છે કે, તાતારખાને રાજ્ય લેવાના લોકથી મુજફરને કેદમાં નાંખ્યો હતો, ને પછી પોતે દિલ્હી જતો હતો તે વખતે મુજફરના કોઈ મળતીયાએ તેને રસ્તામાં મારી નાંખેલો, તે ઉપરથી અહમદે તેનું વેર લીધું. ઝેર દીધા પછી અહમદ એટલો પરતાયો કે પછી કોઈ દિવસ તે હત્યો નથી.

૭૦. અહમદશાહ.

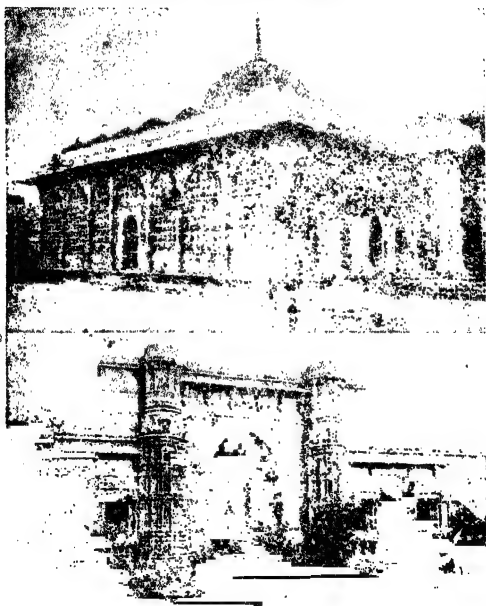
અહમદશાહ ગાદીએ બેઠો તે વખતે એની ઉંમર ૨૧ વર્ષની હતી. આ વખતે વડોદરાનો સુબેદાર મોઈદુદ્દીન જે તેના કાકાનો દીકરો થતો હતો તેણે કેટલાક ઠાકોરાને મેળવી લઈ ખંડ કર્યું અને પોતે રાજ્ય પડાવી લેવાનું ધાર્યું. તેની ટોળીમાં કોઈ જીવણદાસ કરીને હતો, તેણે નડીયાદ આગળ અહમદશાહની ફેજને હરાવી. જીવણદાસનો મત એકદમ અહીંથી પાટણ ચઢી જવાનો થયો અને બીજાઓનો ન થયો. તેથી તેઓ અંદર અંદર લડી પજા ને તેમાં જીવણદાસ કપાઈ મુક્યો. આથી બીજાઓએ અહમદશાહ પાસે જઈ માફી માગી. મોઈદુદ્દીન ખંભાત નાશી ગયો ને લાંચી ભર્ય ગયો. પણ અહમદશાહે તેમની પાછળ પડી તેને પકડી લીધો, અને પોતાની પાસે તેડાવી મંગાવી માફી આપી. બીજે વર્ષે વળી તેણે ઈડરના રાજા રણુમલ સાથે મળી બળવો ઉઠાવ્યો, ને તેમાં પણ બીજા કેટલાક મળ્યા. આખરે મોડાસા આગળ અહમદશાહે તેમને હરાવ્યા. મોઈદુદ્દીન નાશી ગયો ને રસ્તામાં મરાયો અને રણુમલ ખંડણી આપવાની કબુલ કરી તાબે થયો. વળી કેટલાક સરદારોએ એકઠા મળી બળવો કરવાનો વિચાર કર્યો, ને માળવાના સુલતાન હોસંગને ગુજરાત ઉપર ચઢી આવવા ઉશ્કેર્યો. તે બળવો પણ અહમદશાહે બેસાડી દીધો અને માળવા પર ચઢાઈ કરી તે લૂટ્યું. આ ઉપરાંત જુનાગઢ ઉપર ચઢાઈ કરી ત્યાંના રાજાને તેણે હરાવ્યો તથા સિદ્ધપુર ઉપર ચઢાઈ કરી ત્યાંના હિંદુ દેવળને ઠેકાણે મસીદ ચણાવી. એને મુસલમાની ધર્મ માટે બહુ લાગણી હતી. એ ધર્મનો ફેલાવો એણે ધણો કર્યો. ચાંપાનેર, નાંદોદ અને ઝાલાવાડના રાજાઓને પણ એણે તાબે કર્યા હતા, અને દક્ષિણમાં દેહ સુંઘઈ, સાઈ, માહિમ અને કોંકણ સુધીનો પ્રદેશ એણે જીત્યો હતો. માહિમના રાજાએ પોતાની દીકરી એને આપી હતી. એણે રાજ્યનો સારો બંદોબસ્ત કર્યો હતો, પોતાના રાજ્યમાં ધણા કિલ્લા બંધાવ્યા અને દુશ્મનોના કિલ્લા તોડી પાડ્યા હતા. એણે અમદાવાદ શહેર પોતાના નામથી વસાવી ત્યાં સારી સારી ઈમારતો બંધાવી હતી.

૭૧. અમદાવાદ શહેર.

આ શહેર અહમદશાહ બાદશાહે વસાવ્યું માટે એનું નામ અમદાવાદ પડ્યું છે. એ શહેર સાબરમતી નદીના કાંઠા ઉપર આવેલું છે. એને ફરતો કાંટ છે, અને તેમાં ભદ્ર નામે એક કિલ્લો છે. જુમ્મા મસીદ, શાહ આલમનો રોજો, કાકરિયું તળાવ, ત્રણ દરવાજા, બાદશાહ તથા ખેગમના રોજા, સરખેજનો રોજો વગેરે એમાં જોવા લાયક છે.

શાહ આલમનો રોજો.

અમદાવાદમાં ત્રણ દરવાજા.

અમદાવાદમાં હાલ સુતર કાંતવાનાં અને કાપડ વણવાનાં ધણું કારખાનાં (મીલો) ચાલે છે, ને તેથી તે વેપારનું મુખ્ય મથક થઈ પડ્યું છે. તેમજ બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વેનું * મેટ્રો સ્ટેશન તથા બીજી શાખા રેલ્વેઓનું જંકશન હોવાથી દિવસે દિવસે એનો વેપાર તથા વસ્તી વધતાં જાય છે.

હાલ જ્યાં અમદાવાદ છે ત્યાં પહેલાં આશાવળ નામે નાનું ગામ હતું અને આશો બીલ નામે એક જંગલી-બીલ રાજ્ય ત્યાં રહેતો હતો. આસપાસ ઘણે દૂર સુધી ધાતું જંગલ હતું, તેમાં જતા આવતા લોકોને લૂટવાનો તે ધંધો કરતો હતો. અહમદશાહ તથા તેનો પાપ મહમદશાહ ધણુંખરું આશાવળમાંજ રહેતા; પરંતુ છેવટે અહમદશાહને એ જગ્યા નદીને કાંઠે આવેલી હોવાથી પસંદ પડી, અને ત્યાંનાં હવાપાણી સારાં લાગવાથી તેણે ત્યાંજ શહેર વસાવી પોતાની રાજ્યધાની કરી, અને પોતાના નામ ઉપરથી શહેરનું નામ અહમદાબાદ પાડ્યું. અહમદે આબાદ કર્યું માટે અહમદાબાદ. એ શબ્દ ઉપરથી હાલ તે અમદાવાદ કહેવાય છે.

અમદાવાદ વસાવ્યા સંખંધી એવી વાત ચાલે છે કે, પાદશાહ એક વખત એ ઠેકાણે શિકારે આવ્યો હતો, ત્યારે એની સાથેના શિકારી કુતરા ઉપર એક સસલો ધસી આવ્યો. તે ઉપરથી પાદશાહે જાણ્યું કે જ્યાં સસલાં કુતરાને મારવાને આવે તે જગ્યા કોઈ અત્યાધિક હોવી જોઈએ. પછી પોતે વિચાર્યું કે અહીં રહેનારાં માણસો પણ આવાંજ બહાદુર થાય ખરાં, માટે અહીંજ શહેર વસાવવું, એમ ધારીને તેણે ત્યાં શહેર વસાવ્યું. એ વિષે એક કહેવત ચાલે છે કે,

જ્યા કુત્તેપર સરસા આયા;

ત્યા પાદશાહને શહેર બસાયા.

* (બી. બી. એન્ડ-મુંબઈ; બી. બી. એન્ડ-વડોદરા; એન્ડ-બને; સી. આઈ. સેન્ટ્રલ ઇન્ડિયા-મધ્ય હિંદુસ્તાન)

૭૨. વાઘેલા બહારવટીયા વરહો જોતો.

કરણ્યેલો નાશી છૂટ્યા પછી એના વંશના કેટલાક રજપુતો પાટણની આસપાસ ભરાઈ રહ્યા હતા, અને બહારવટું કરતા હતા. તેમાં વરહો ને જોતો નામે એ ભાઈઓ પણ હતા. એ વરહા જોતાએ એક વખત એક ગામને પાદરે રાત્રે મુકામ કર્યો હશે, તે વખત એક ખેડુત ગાડું લઈને ત્યાં થઈને જતો હતો. તેને તેના ચાકરે કહ્યું કે, અહીં બહારવટીયા જણાય છે, માટે આપણે પાછા જઈએ તો સાહે; પણ ખેડુતે કહ્યું કે એમનાથી ડરવાનું કારણ નથી, કેમકે એમની પાસે મારા જેવો કાંઈ માણસ નથી. આ વાત તે એ ભાઈઓએ સાંભળી, તેથી તેને પોતાની પાસે બોલાવીને તેમ કહેવાનું કારણ પૂછ્યું; ત્યારે તે ખેડુતે કહ્યું કે, ‘હાકાર ! મારા જેવો માણસ તમારી સાથે હોત તો ક્યારનોએ ગરાસ પાછો વાળ્યો હોત. આમ રખડવાથી કાંઈ દિવસ વળવાનો છે ?’ આ ઉપરાંત વળી તેણે કહ્યું કે, “બે પાદશાહની બેગમનો રથ જતોઆવતો અટકાવો તો તમારો ગરાસ પાછો વળે.” આ ઉપરથી તેમણે એક દિવસ અહમદશાહની બેગમ રથમાં બેસીને સાંજે કંઈથી આવતી હશે, તે વખતે તેનો રથ અટકાવીને વાળી જવા માંડ્યો; ત્યારે બેગમે તેમને કહ્યું કે, મને સુખરૂપ જવા દેશો તો હું તમારો ગરાસ તમને છોડાવી આપીશ. પછી તેમણે તેને જવા દીધી એટલે તેણે ઘેર જઈ બાદશાહને કહ્યું કે, તમે વરહા જોતાનો ગરાસ છોડી આપો; એમણે મારી લાજ રાખી છે, ને એમને મેં વચન આપ્યું છે. એ ઉપરથી તે એ ભાઈઓનું બાદશાહે મનામણું કર્યું અને તેમનો ગરાસ બધો પાછો સોંપી દીધો. પછી બન્ને ભાઈઓને બાદશાહે પોતાની પાસે રાખ્યા, અને તે બાદશાહના બહુ માનીતા થઈ પડ્યા.

એક વખત એ વરહો જોતો બાદશાહના મહેલમાં ઝરખે બેઠા હશે. એ પ્રસંગે બિહોલનો હાકાર સામંતસિંહ બિહોલો ત્યાં થઈને નીચેથી બપોરને સમયે જતો હતો. રાજકુટુંબના માણસ સિવાય એ કાળમાં કોઈને છત્રી આઢવાનો હુકમ નહોતો, તેથી બિહોલો હાકાર તાપમાં માથે લુગડું ઢાંકીને જતો હતો. તેને જોઈને વરહા જોતાએ

મશ્કરીમાં કહ્યું કે, આ માથાઢંકો કોણ નીચેથી જાય છે ? આ સાં-
ભળી બિહોલાને રીસ ચઢી, તેથી તેણે ગુસ્સામાં જવાબ આપ્યો કે,
જેણે પોતાની બહેન દીકરી મુસલમાનોને આપી હોય તે મોઢું ઢાંકે,
હું શું કામ ઢાંકું ? આટલું બોલી તે ચાલતો થયો. પરંતુ આથી વરહા
જેતાને બહુ માઠું લાગ્યું, તેથી તેમણે બાદશાહને તેની વિરૂદ્ધ બહુજ
લંભેર્યો. એ બિહોલાને એક છોકરી હતી તેની સાથે લગ્ન કરવાને
તેમણે બાદશાહને ઉશ્કેર્યો. બાદશાહે બિહોલાને બોલાવીને તેની છોક-
રીની માગણી કરી. તેણે પ્રથમ તો માન્યું નહિ; પરંતુ બાદશાહે જ્યારે
બહુજ આગ્રહ કર્યો ત્યારે ઉપર ઉપરથી કબુલ કર્યું. પછી તે ફરી ન
જાય તેથી બાદશાહે તેની સાથે ઊંટપર લાદીને પુષ્કળ પૈસા તેને ઘેર
મોકલ્યા. બિહોલાએ એજ પૈસાથી કિલ્લો બંધાવ્યો અને લસ્કર તથા
દાડગોળો ભેગો કર્યો, અને લડવાની તૈયારી કરી. પછી લગ્નનો દિવસ
દરાવી બાદશાહને પરણવા આવવા કહ્યું. પહેલાં બાદશાહના માણસો
આવ્યા તેમના ઉપર બંદુકો ચલાવી. બાદશાહે જાણ્યું કે, દાડગોળો
ફૂટતું હશે, પણ પછી દગો માલમ પડવાથી લડાઈ શરૂ થઈ. છ માસ
સુધી બિહોલાએ લડાઈ ચલાવી; પણ પછી હાર્યા ને નાશી છૂટ્યા.
તેણે પોતાની દીકરી ઈસ્મના રાવ સાથે પરણાવી દીધી, અને ઘણાં વર્ષ
સુધી બહારવટું કર્યું. છેવટે બાદશાહે યજ્ઞને તેનું સમાધાન કર્યું અને
તેનો વાંટો પાછો આપ્યો.

૭૩. અહમદશાહનો અદલ ઈનસાફ.

અહમદશાહ પોતાની રૈયતનું રક્ષણ કરવામાં ઘણી કાળજી રાખતો.
કોઈને અન્યાય થવા દેતો નહિ, અને જ્યાં અન્યાય માલમ પડતો
ત્યાં જાતે તપાસ કરી યરાયર ન્યાય કરતો. તેમાં પોતાના સગાની
પણ શરમ રાખતો નહિ. એનો અદલ ઈનસાફ બહુ વખણાય છે.

એક વખત એના જમાઈએ જુવાનીના તોરમાં અને રાજ્ય-
સત્તાના અભિમાનમાં એક નિર્દોષ માણસનું ખૂન કર્યું. બાદશાહે તેનો
ઈનસાફ કરવાનું કાળને સોંપ્યું. કાળએ મરનારના વારસને ૨૦૦ ઊંટ

અપાવી રાજી કર્યો; પણ બાદશાહને એથી સંતોષ થયો નહિ. ખૂન કરનારનો જીવસાટે જીવજ લેવો જોઈએ, એમ કહી તેણે પોતાના જમાઈને શળી પર લટકાવ્યો; અને ફરી કાઈ એવું કરે નહિ માટે ત્રણ દિવસ સુધી લોકને જોવા તેને શળી ઉપરજ રાખી મૂક્યો.

ખીજ એક વાત એવી છે કે, એક વખત બાદશાહ પોતાના મહેલમાં ઝરખામાં બેઠા હશે, તે વખત નીચે નદીમાં નજર કરતાં કાઈ વસ્તુ તણાતી તે ડૂબકાં ખાતી તેના જોવામાં આવી. તેને બહાર કઢાવીને જોયું તો તે એક માટીની કોડી હતી, અને તેમાં કાઈનું મુઠ્ઠું ભરી મોઢું બંધ કરી કાઈએ તે નદીમાં નાખી દીધેલી હતી. બાદશાહે ગામના બધા કુંભારોને બેગા કરી કોડી બનાવનારને શોધી કાઢ્યો, અને પછી તેની મારફત કોડી લઈ જનાર માણસને શોધી કાઢ્યો. તે એક જુવાન માણસ હતો. તપાસ કરતાં અને કામ ચલાવતાં માલમ પડ્યું કે તેણે એક વાણીઆને મારી નાખીને કોડીમાં ઘાલી દેડી દીધી હતો. આ ખૂનના બદલામાં બાદશાહે એ માણસને દેહાંતદંડની સજા કરી.

૭૪. મહંમદશાહ ૨ જો, કુતબશાહ ને દાઉદશાહ.

અહમદશાહ પછી તેનો પુત્ર મહંમદશાહ રજ્જે ગાદીએ બેઠો. એણે ઈડર ઉપર સ્વારી કરી તે જતી લીધું હતું; પણ ઈડરના રાવે પોતાની કુંવરી તેને પરણાવવાથી તેનું રાજ્ય પાછું સોંપ્યું. ત્યારપછી તેણે ચાંપાનેર ઉપર ચઢાઈ કરીને તેને ઘેરો ઘાલ્યો; પણ ચાંપાનેરના રાજાએ માળવાના સુલતાન મહંમદ ખીલજની મદદ માગી તેથી તે મોઢું લશ્કર લઈ ગુજરાત ઉપર ચઢી આવવા નીકળ્યો. આ વાત જાણીને મહંમદ અમદાવાદ પાછો આવતો રહ્યો, અને પછી માલ ખળનો લઈ માછલીના શિકારને બહાને દરીઆની સફરે જવાનો વિચાર કર્યો. તેના આ હિયકારાપણાથી સૈયદ નામના તેના એક સરદારે તેને મારી નાખ્યો; અને પછી બધા સરદારોએ મળીને તેના પુત્ર કુતબશાહને ગાદીએ બેસાડ્યો. આ વખતે માળવાનો સુલતાન સુલતાનપુર જતી ભરૂચ અને વડોદરા થઈ નડીયાદ તરફ ધસી

આવ્યો. નડીયાદના બ્રાહ્મણોએ, તેનો એક ગાંડો હાથી નાશીને ગામમાં આવ્યો તેને એક રાતમાં મારીને તેના દુકડા કરી નાખ્યા તે જોઈને તે નવાઈ પામ્યો; અને ગુજરાતના બ્રાહ્મણો આવા બહાદુર છે, તો ખીજા લોકો કેવા હશે એમ વિચાર કરી સાંથી કપડવણુજ લણી આવ્યો ગયો. કુતબશાહ લશ્કર લઈ કપડવણુજ સુધી સામે આવ્યો. અહીં આગળ બન્ને વચ્ચે લડાઈ થઈ તેમાં માળવાનો સુલતાન હાર્યો ને તેનું લશ્કર વિખરાઈ ગયું; તોપણ ગુજરાતના લશ્કરમાં પેસી કુતબશાહનો તાજ તથા કીમતી કમરબંધ તે લઈ જઈ શક્યો હતો.

આ પછી માળવાના સુલતાન મહંમદ ખીલજીએ કુતબશાહ સાથે એવી રીતે સલાહ કરી કે બન્નેએ સાથે મળી હિંદુઓનો મુલક જીતવો, પણ કોઈએ મુસલમાનોનો મુલક લૂટવો નહિ. કુતબશાહે પછી નાગોર તથા ચિતોડ ઉપર સ્વારીઓ કરી હતી. ચિતોડમાં આવ્યો રાણો કુંભો હતો. તે મહા બળવાન હતો, તથા પોતાના રાજ્યમાં તેણે ૮૪ મજબુત કિલ્લા બંધાવ્યા હતા. મુસલમાનો સાથે એ વારંવાર ટક્કર લેતો. પ્રખ્યાત સ્ત્રી કવિ મીરાંબાઈ એ કુંભા રાણાની સ્ત્રી થાય. એવું કહેવાય છે કે એક ગાંડું જિંટ સામું આવ્યું તેને કુતબશાહ તલવાર મારવા જતો હતો, તેવામાં તે છટકી ને તેની જંગમમાં વાગી, તેની પીડાથી તે મરણ પામ્યો. એણે અમદાવાદમાં પ્રખ્યાત કાકરિયું તલાવ બંધાવ્યું છે.

કુતબશાહને છોકરો નહોતો, તેથી તેની પછી તેનો કાકો દાઉદશાહ ગાદીએ બેઠો; પરંતુ તે નાલાયક માલમ પડવાથી ઉમરાવોએ તેને તુરતજ ઉઠાડી મૂક્યો; અને તેની પછી કુતબશાહના એરમાન નાના ભાઈ ફતેહખાનને ગાદીએ બેસાડ્યો, જે મહંમદશાહ ત્રીજો નામ ધારણ કરી પાદશાહ થયો.

૭૫. મહંમદ બેગડો.

આ મહંમદશાહ (૩ જો) મહંમદ બેગડાના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો છે. કોઈ માણસ ખીજને ભેટવા જતી વખત બે હાથ પહોળ કરે તેનાં જોવાં મોટાં ને સામસામાં વળેલાં જે બળદનાં શિંગડાં હોય તેને હિંદીમાં બેગડો કહે છે. મહંમદશાહની મૂઝો મોટી ભરાવદાર અને એવી રીતે વળેલી રહેતી તેથી તેનું નામ બેગડો પડ્યું હતું. ખીજું કારણ એ અપાય છે કે એણે જુનાગઢ અને ચાંપાનેર એ બે જગ્યા ગઢ જીતી લીધા તેથી એનું નામ (બે ગઢો) બેગડો પડ્યું હતું. એને રાજ્ય ન મળે એવી કુતખશાહની ઈચ્છા હતી, તેથી એને મારી નાંખવાને તે લાગ શોધ્યા કરતો હતો. આથી મહંમદને સ્ત્રીના વેશમાં છપાઈ રહેવું પડ્યું. એની મા એને લઈને શાહ આલમ નામના ઓલિયાના રક્ષણમાં રહી હતી, અને ત્યાં એનું રક્ષણ થયું હતું. એ ગાદીએ બેઠો ત્યારે છેક ૧૩-૧૪ વર્ષની નાની ઉમ્મરનો હતો, તો પણ પોતાની બહાદુરી અને હોશિયારીથી એણે પોતાની સત્તા સારી જમાવી હતી. શરૂઆતમાં કેટલાક અમીરોએ એના નિમકહલાલ પ્રધાનને કેદમાં નખાવી એની સામે બળવો કર્યો; પરંતુ પોતેલાથી ઉપર બેસી ૧૪૦૦ હાથીના રસાલા આથે સામે ધસ્યો, એટલે કેટલાક સારા સરદારો હતા તે એને જોઈને એને મળી ગયા, અને ખીજ કેટલાક નાશી ગયા તથા કેટલાકને એણે મારી નાખ્યા.

એણે રાજ્યનો અંદોજસ્ત બહુ સારો કર્યો હતો. ચોર, લૂટારા અને ચાંચિયાઓનો નાશ કરી રાયતને નિર્ભય કરી હતી. એના રાજ્યમાં એક છેડેથી ખીજે છેડે સોનું ઉછાળતા જતાં પણ કોઈનો ડર નહોતો લાગતો. એના વખતમાં ગુજરાત ઘણું આઘાદ થયું છે. સારાં સારાં કૂલઝાડો એણે આખા રાજ્યમાં પુષ્કળ રોપાવ્યાં હતાં. બાગ બગીચાનો એને બહુ શોખ હતો. તે વખતે ગુજરાતમાં દ્રાક્ષ પણ બહુ થતી અને ચાંપાનેરની દ્રાક્ષ ઘણી વખણાતી તેથી ઐરાં આજે પણ “દ્રાક્ષ મીઠીરે ચાંપાનેરની” એમ ગાય છે. વાત્રક કાંઠાના લૂટારાઓના અંદોજસ્તને માટે એણે વાત્રક નદીને કાંઠે મહેમદવાદ શહેર વસાવી કિલ્લો બંધાવ્યો હતો.

મહંમદ ખાનારો બહુ જખરો હતો. રોજનું બે મણ અનાજ એને ખાવા જોઈતું, ને તેના પ્રમાણમાં જ ઘી દૂધ. રાતના પણ એને ખાવાનું જોઈતું, તેથી પોતાના પલંગની બેઠે બાજુએ ખાવાના ટાટ ભરાવી મૂકતો કે જેથી જે તરફ પાસુ ફરે તે તરફથી લઈને ખવાય.

૭૬. જુનાગઢ અને ચાંપાનેર ઉપર ચઢાઈ.

સૌરાષ્ટ્ર દેશ ધણો સુંદર અને સંપત્તિવાન હોવાથી અમદાવાદના સુલતાનોનું લક્ષ ધણા વખતથી તે જીતી લેવા તરફ લાગેલું હતું. મહંમદ બેગડાના વખતમાં એ દેશના મુખ્ય શહેર જુનાગઢમાં રાહમંડલિક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો, તેણે પુષ્કળ નજરાણો તથા ખંડણી આપીને મહંમદ બેગડા સાથે સલાહ કરી હતી; પરંતુ મહંમદને તેનું રાજ્ય જ લેવું હતું, તેથી લડાઈ કરવાનાં તે કંઈ કંઈ બહાનાં શોધતો હતો. એક દિવસ તે રાજ્યચિહ્ન ધારણ કરીને દાદબેર બહાર નીકળ્યો હશે એટલાજ કારણથી મહંમદે તેના ઉપર ચઢાઈ કરી, તેને હરાવી પકડી લઈને મુસલમાન કર્યા અને તેનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું.

વળી એના વખતમાં ગુજરાતમાં દુકાળ પડ્યો હતો, અને ચાંપાનેરના રાજ્યમાં સુકાળ હતો, તેથી ગુજરાતની રૈયત ચાંપાનેરના મુલકમાં લૂટફાટ કરતી. આથી ચાંપાનેરના રાજાએ ખીજવાઈ ગુજરાતનો કેટલોક મુલક લૂટીને ઉજ્જડ કર્યો. મહંમદ બેગડાને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેણે મોટી ફોજ લઈ ચાંપાનેર ઉપર ચઢાઈ કરી. ચાંપાનેરમાં એ વખતે પતાઈ રાવળ રાજ્ય કરતો હતો. તેણે સલાહ કરવાને અને જે માગે તે દંડ આપવાને કહેડાવ્યું; પણ મહંમદે તે માન્યું નહિ. ત્યારે પતાઈ રાવળે માળવાના સુલતાનની મદદ માગી. પણ મહંમદે માળવાના લશ્કરની સામે જઈ તેને આવતુંજ હરાવીને પાછું વાળ્યું, અને ચાંપાનેર ઉપર જઈરો હલ્લો કર્યો. પછી ભારે લડાઈ થઈ તેમાં રજપુતો કેસરીયાં કરી તૂટી પડ્યા અને રજપુત સ્ત્રીઓ ચિતા ખડકી બળી મુઈ. પતાઈ તથા તેનો છોકરો જીવતા પકડાયા ને ખીજા રજપુતો કપાઈ મુઆ. મહંમદે ચાંપાનેર જીતીને સર કર્યું, અને તેનું નામ બદલીને મહંમદાબાદ પાડ્યું તથા આસપાસ બાગ બગીચા બંધાવી શહેરને બહુ શોભાવમાન બનાવ્યું. પતાઈને તેણે મારી નાખ્યો ને તેના છોકરાને મુસલમાન બનાવ્યો. બાદશાહની સાથે એક ખોરાસાની માળી હતો તેણે ચાંપાનેરમાં એક સુંદર બાગ બનાવ્યો હતો, તે જોઈને તેના જેવોજ સરસ ખીજો બાગ હાલુ નામના સુતારે બનાવ્યો. એ ખીજો બાગ જોઈને બાદશાહ બહુ ખુશ થયો, તેથી તે જગ્યાનું નામ તેણે હાલુર પાડ્યું, જે હાલમાં હાલોલ ગામ કહેવાય છે.

૭૭. હમીરજી ગોહેલ અને વેગડો ભીલ.

લાડીના ગોહેલ રાજા ભીમજીને ત્રણ દીકરા હતા—દુદોજી, અરજજી અને હમીરજી. ભીમજીની દીકરી જીનાગઢના રાવને પરણાવેલી હતી, તેથી એ ત્રણે ભાઈઓ જીનાગઢ રહેતા હતા. પણ મહંમદની ફ્રેન્ચ પ્રભાસપાટણ ઉપર ચઢી અને દેવજો તોડતી અને મૂર્તિઓ ભાગતી લાડી પાસે આવી તે વખતે હમીરજી લાડીમાં પોતાને ઘેર હતા. તેમણે પોતાની ભાભીને કહ્યું કે, “આજે કોઈ ક્ષત્રીનો પુત્ર રહ્યો નથી, તેથી મુસલમાનો સોમનાથ તોડવા ધસ્યા જાય છે; નહિ તો તેમની મગદૂર શી કે તેઓ હિંદુના દેવજીને હાથ લગાડી શકે.” આ સાંભળી ભાભીએ મહેણું માર્યું કે ‘કોઈ નથી તો તમે છો કેની? તમેજ જઈને અટકાવો?’ આ બોલથી હમીરજીને ઝણઝણાટ વ્યાપી ગયો. પોતાના ૨૦૦ માણસો લઈને તે સોમનાથની વહારે જવાને નીકળી પડ્યા. રસ્તામાં પોતાનો મિત્ર વેગડો ભીલ રહેતો હતો તેને મળવા તેને ત્યાં મુકામ કર્યો, અને બનેલી બધી વાત તેને કહી. વેગડાએ કહ્યું કે મોટા મોટા રાજાઓ જતા નથી અને તમારે કપાઈ મરવા જવાની શી જરૂર? પણ હમીરજીએ કહ્યું કે, લડવા નીકળેલો રજપુત કદી પાછો ફરે નહિ તેથી હું તો જવાનોજ. હવે જે થાય તે ખરૂં. હમીરજી થોડા દિવસ ત્યાં રહીને સોમનાથ તરફ મુસલમાનો સાથે લડવા ગયા. વેગડો પણ તેમની સાથે ગયો. હમીરજી સોમનાથના કિલ્લાની અંદર પેઠા અને વેગડાને બારીમાંથી અંદર બોલાવ્યો. પરંતુ તે પણ મહા ટેકીલો રણુશૂર હતો, તેથી નીચે નમીને બારીમાંથી પેઠો નહિ. તેણે કહ્યું કે, ‘મારું નામ વેગડો એટલે મોટાં શિંગડાંવાળો, તે હું બારીમાં શી રીતે પેશી શકું?’ ચારણ લોકો એ વખતનો નીચેનો દુહો કહે છે:—

વેગડ વડ ઝુંઝાર, ગઢ બારીએ ગર્યો? નહિ;

શીંગર સમારણુ હાર, અંબરડ લગી ચઢાવીયાં.

અર્થ—જેનાં શિંગડાં આકાશ સુધી પહોંચેલાં છે એવા મોટા થોડા વેગડો કિલ્લાની બારીમાં પેઠો નહિ.

પછી હુમીરજી કિલ્લાની અંદર રહીને અને વેગડો બહાર રહીને મુસલમાનો સાથે એવા લડ્યા કે એક વખત તેમને તોળા તોળા પોકરાતી; અને છેવટે લડતા લડતા કપાઈ મરીને સ્વર્ગે ગયા.

૭૮. મહંમદ બેગડા પછીના રાજ્યો.

મહંમદ બેગડા પછી અમદાવાદની ગાદીએ અનુક્રમે મુજફ્ફરશાહ બીજો, સિકંદરશાહ, મહંમદશાહ બીજો, બહાદુરશાહ, મહંમદશાહ ત્રીજો, મહંમદશાહ ચોથો, અહમદશાહ બીજો અને મુજફ્ફરશાહ ત્રીજો-એટલા પાદશાહો થયા છે. મહંમદશાહે ઈસ્લામ રાવને હરાવી ત્યાં પોતાનો સુબો નીમ્યો હતો. એ સુબો ઘણો અભિમાની અને મીઠા હતો. એની આગળ કાઈએ ઉદેપુરના રાણા સંગનાં વખાણુ કર્યો, તેથી ચીડાઈ એણે એક કુતરો પાળ્યો અને તેનું નામ સંગ પાડ્યું. આ ખમર સંગ રાણાને થઈ ત્યારે તે જખરૂં લશ્કર લઈ ઈસ્લ ઉપર ચઢી આવ્યો, અને તે સુબાને મારી મુલક ઉજ્જડ કરી પાછો ગયો. સિકંદરશાહ તથા મહંમદશાહના વખતમાં કશા ખનાવ ખન્યા નથી. બહાદુરશાહ બહાદુર પાદશાહ હતો. તેણે દિલ્લી ઉપર સ્વારી કરવાની તૈયારી કરી હતી. રાણા સંગે માળવાના સુલતાન ઉપર ચઢાઈ કરી હતી તેથી એણે સંગના ઉપર સ્વારી કરી તેને સલાહ કરવાની ફરજ પાડી હતી. એના પછીના પાદશાહો નખળા થયા હતા અને રાજ્ય ખોવાનાંજ તેમનામાં લક્ષણો હતાં. આ દરમ્યાન મુસલમાન સરદારોના ખળવા અને અંદર અંદરની લડાઈ સિવાય બીજા કંઈ જાણવા જેવા ખનાવ ખન્યા નથી. મહંમદશાહ ચોથાએ હિંદુઓના ઉપર બહુ જીલમ કર્યો હતો અને તેથી હિંદુઓ અમદાવાદના બાદશાહોથી કંટાળી ગયા હતા. છેલ્લા મુજફ્ફરશાહના વખતમાં દિલ્લીના અકબર બાદશાહે ગુજરાત ઉપર સ્વારી કરી ૧૫૭૨માં ગુજરાત ખાલસા કર્યું હતું.

૭૯. દિલ્હીના બાદશાહોનો અમલ.

અકબરે ગુજરાત જીત્યું ત્યાર પછી લગભગ ૨૦૦ વર્ષ સુધી તે દિલ્હીના બાદશાહોના તાબામાં રહ્યું. દિલ્હીથી બાદશાહ તરફથી રાજ્ય કરવા મોગલ સુબાઓ ગુજરાતમાં આવતા. થોડી થોડી મુદતમાં તેઓની બદલીઓ થતી તેથી કોઈ ટકીને રહેતું નહિ ને શાંતિથી રાજ્ય કરતું નહિ. કેટલીક વખત તો નવીન આવનાર સુબાને અને જુનાને લડાઈ થતી ને તેમાં દેહલી પાયમાલી થતી. ફક્ત અકબરના વખતમાં પ્રજામાં શાંતિ રહી હતી અને લોક સુખી થયા હતા. એણે રાજ્ય વ્યવસ્થા સારી ગોઠવી હતી. અકબર પછી જહાંગીર, શાહજહાંન, ઔરંગઝેબ વગેરે ૧૨ બાદશાહ થયા છે. જહાંગીર જાતે ગુજરાતમાં આવ્યો હતો; પણ અમદાવાદનાં હવા પાણી તેને પસંદ નહિ પડવાથી તેનું નામ તેણે બિમારીસ્તાન પાડ્યું હતું. શાહજહાંન પણ અહીં આવ્યો હતો. તેણે અમદાવાદમાં શાહીબાગનો મહેલ બંધાવ્યો હતો. ઔરંગઝેબ મુસલમાની ધર્મનો અભિમાની અને જુલમી હતો; તોપણ એણે રાજ્યમાં કેટલાક સુધારા કર્યા હતા, અને ધણા વેરા માફ કર્યા હતા. એના વખતમાં મરાઠાનું જોર વધવા માંડ્યું હતું, અને તેઓ ગુજરાતમાં લૂટફાટ ચલાવતા હતા. ગુજરાતમાં એ પછીનાં ૫૦ વર્ષ છેક અંધાધુંધીનાં ને ત્રાસનાં વીત્યાં છે.

ભાગ ૭ મો.

મરેઠી રાજ્યકાળ તથા અંગ્રેજી અમલ.

૮૦. પેશ્વાની સત્તાનો સમય.

મોગલ રાજ્યના છેલ્લા સમયમાં મોગલાઈ સુખાઓ માંહોમાંહે લડી મરતા તથા મરાઠા સરદારો ગુજરાતમાં લૂટફાટ કરતા તેથી કોઈ કોઈ સુખાને પેશ્વા * સરકારની મદદ માગવી પડતી; કારણ દિલ્લીથી વખતસર મદદ આવી શકતી નહિ અને ગુજરાતમાં અશાંતિ વધી પડી હતી. આ મદદના બદલામાં પેશ્વાને ગુજરાતનો થોડો થોડો મુલક તથા રોકડ રકમ પણ વખતે આપવી પડતી. આ રીતે ગુજરાતમાં પેશ્વાનું રાજ્ય થતું ગયું. મરાઠા સરદારો કેટલીક વખત ચોથ ભાગ લઈને પણ શાંત પડતા. છેલ્લો મોગલ સુખો અમદાવાદમાં જીવાન મર્દખાન બાપી હતો. તેને રાધનપુર અને આસપાસના પરગણાંની જાગીર આપીને સન ૧૭૫૩માં તેની પાસેથી પેશ્વાએ અમદાવાદ લઈ લીધું ત્યારથી પેશ્વા ગુજરાતના રાજ ગણાયા. પરંતુ ગુજરાતમાં મરાઠાઓની ખરેખરી સત્તા તો ૧૭૬૦ સુધીમાં જામી. પેશ્વાઈ અમલમાં લૂટફાટ લડાઈઓ અને ગરાસિયાઓનાં તોફાન શિવાય બીજા કોઈ મહત્વના બનાવ બન્યા નથી. ઇ. સ. ૧૭૫૭ પહેલાં પણ પેશ્વા અને મરાઠા સરદારો ગુજરાતમાં આવતા ને તોફાનોમાં ભાગ લેતા. શરૂઆતમાં મરાઠા સરદારો પેશ્વાના તરફથીજ આવતા અને જીતનો ભાગ પેશ્વાને આપતા. એવી રીતે આવેલામાં સેનાપતિ ખંડેરાવ દાલાડે મુખ્ય હતો. તેની સાથે દામાજીરાવ ગાયકવાડ આવેલા હતા. ઇ. સ. ૧૭૨૦માં બાલાપુરની લડાઈમાં દામાજીરાવે ધણી બહાદુરી કરી હતી, તેથી સેનાપતિએ તેમને સાહુરાજ પાસે શમશેરબહાદુરનો ઇલ્કાબ અપાવ્યો હતો. ખંડેરાવના મરણ પછી તેનો છોકરો ત્રિબક્ક જાલાડે સેનાપતિ થયો. આ વખતે પેશ્વા અને મરાઠા સરદારો વચ્ચે અણબનાવ શરૂ થયો; તેથી મરાઠા સરદારોનું જોર નરમ કરવાને આજીરાવ પેશ્વા તેમના ઉપર મોટી ફોજ લઈ ગુજરાત ઉપર ચઢી

* સાતારાના રાજના જે બ્રાહ્મણ પ્રધાનો પુનામાં મોઠા સત્તાધારી થયા હતા તેમના દરેક પેશ્વા હોવાતો.

આવ્યો. ડભોઈની પાસે આવેલા લીલુપુર આગળ ઇ. સ. ૧૭૩૦ માં લડાઈ થઈ તેમાં ત્રિંબકજી મરાયો અને બીજા સરદારો તાબે થયા. પછી સેનાપતિનું કામ પીલાજીરાવ ગાયકવાડને સોંપવામાં આવ્યું ને તેમને સેના ખાસખેલનો ઇત્કાળ આવ્યો. આ વખતથી ગાયકવાડ સરકાર સેના ખાસખેલ શમશેર બહાદુર લખાય છે.

૮૧. ગાયકવાડ સરકાર.

ગુજરાતમાં જે મરાઠા સરદારો લૂટફાટ કરવા તથા ચોથ ઉધરાવવા ફરતા હતા તેમાં પીલાજીરાવ ગાયકવાડ અને કુંથાજી કદમ ભાંડે મુખ્ય હતા. પીલાજીરાવે મુસલમાન સુબાને મદદ કરી કેટલોક દેશ મેળવ્યો હતો. તેમાં વડોદર તેમના ભાગમાં આવ્યું, તેથી ઇ. સ. ૧૭૩૦માં વડોદરામાં એમણે ગાયકવાડની ગાદી સ્થાપી. એ વખતે ગુજરાતમાં દિલ્હીના પાદશાહ તરફથી જોધપુરનો રાજા અબેસિંગ સુબાની જગ્યા ઉપર નિમાઈ આવ્યો હતો. તેનાથી મરાઠાઓ વશ થઈ શક્યા નહિ. તેથી છેવટે તેણે ઇ. સ. ૧૭૩૧માં ડાકોર મુકામે કપટથી પીલાજીરાવને મારી નાંખાવ્યા. એમ છતાં તેની ઉમેદ પાર પડી નહિ. પીલાજીરાવના પુત્ર દામાજીરાવે બાપની જગ્યા બરાબર સાચવી. તેમણે જોધપુર ઉપર ચઢાઈ કરી તેથી અબેસિંગને પોતાનું રાજ્ય સંભાળવા ગુજરાતમાંથી પાછા જવું પડ્યું. દામાજીરાવ પુને ગયા હતા ત્યારે પેશ્વાએ તેમને કેદ કરી તેમની પાસે મરજી મુજબ કરાર કરાવી લીધા હતા. ઇ. સ. ૧૭૬૦માં પાણીપતના મેદાનમાં મુસલમાન અને મરાઠા વચ્ચે જંગી લડાઈ થઈ, તેમાં દામાજીરાવે પણ ભાગ લીધો હતો. દામાજીરાવનું મરણ પાટણમાં કીમિયો કરાવતાં થયું. એમના પછી એમના મોટા પુત્ર શિયાજીરાવ ગાદીએ બેઠા. તેમનામાં રાજ્ય ચલાવવાની પૂરી લાયકી ન હતી, તેથી બધો કારભાર તેમના ભાઈ કૃતેસિંહરાવ ચલાવતા. એમના વખતમાં ડભોઈ ગાયકવાડ સરકારને મળ્યું. શિયાજીરાવ પછી ગોવિંદરાવ ગાદીપતિ થયા. એમના વખતમાં વડોદરાના આરબોએ બંડ કર્યું હતું, પણ અંગ્રેજ સરકારની મદદથી તે બેસાડી દેવામાં આવ્યું હતું. આ વખતે ગાયકવાડની સત્તા કાઠિઆવાડમાં બંણી જામી હતી, અને ભાંના રાજાઓ પાસેથી મરજી મુજબ

ખંડણી લેવામાં આવતી, તેથી જીલમ થતો; માટે અંગ્રેજ સરકારે વચ્ચે પડી ખંડણીનો આંકડો નક્કી કરી આપ્યો તથા તે પોતે વસુલ કરી આપવાનું માથે રાખ્યું. એ વખતે અમદાવાદ અર્ધું પેશ્વાના અને અર્ધું ગાયકવાડના તાબામાં હતું. પેશ્વા તરફનો અમદાવાદનો સુખો આખા સેલુકર હતો, તે રૈયત ઉપર બહુ જીલમ કરતો તેથી રૈયત તેનાથી કંટાળી ગઈ હતી. વળી તેણે અમદાવાદની ગાયકવાડની હવેલી લઈ લેવા પ્રયત્ન કર્યો, તેથી ગાયકવાડની ફ્રેન્ચે અમદાવાદ ઉપર ચડાઈ કરી અને સેલુકરને પકડીને કેદ કરી લીધો. આ ફ્રેન્ચ શહેરમાં આવી તે વખતે સેલુકર નાચ કરાવતો હતો. તેના માણસોએ કહ્યું કે, દુશ્મનનું લશ્કર છેક પાસે આવી લાગ્યું છે, તો પણ તેની કશી દરકાર રાખ્યા વગર તેણે બેવકુફી ભરેલો જવાબ આપ્યો કે, ‘ શી ફ્રિકર છે, આવવા દો. ’ આથી તેના ખુરા હાલ થયા અને ગાયકવાડે અમદાવાદ લઈ લીધું. આ વખતથી એવી કહેવત ચાલે છે કે, “ હાથમાં ડોડો બગલમાં મોઈ, હવેલી લેતાં ગુજરાત ખોઈ. ”

ગાવિંદરાવ પછી આણંદરાવ થયા ને પછી શિયાળરાવ ખીજ થયા. એ બહુ ડાહ્યા, ચતુર અને કરકસરીઆ પણ ખીકણુ હતા. એમના વખતમાં ગુલામો વેચવાનો અને સતી થવાનો ચાલ બંધ પડ્યો. અંગ્રેજ સરકાર સાથે એમણે બહુ સારો સંબંધ જાળવી રાખ્યો હતો. એ બહુ ધર્મશ્રદ્ધાળુ હતા, ને દાનધર્મ ધણું કરતા. એમના પછી ગણુપતરાવ થયા. તેમના વખતમાં મુબઈથી અમદાવાદ સુધીની રેલ્વે લાઈન નંખાઈ તેમાં ગાયકવાડ સરકારે પોતાની જમીન આપી હતી. ગણુપતરાવ પછી ખંડેરાવ મહારાજ થયા. તે બહુ બહાદુર અને શરવીર હતા. એમને મલ્લવિદ્યાનો બહુ શોખ હતો. સન ૧૮૫૭ના બળવામાં એમણે ગુજરાતમાં સારો બંદોબસ્ત જાળવી રાખ્યો હતો, તેથી અંગ્રેજ સરકારે એમને દત્તક લેવા વગેરેના કેટલાક ખાસ હક આપ્યા હતા. એમના પછી મલ્હારરાવ થયા. તેમના વખતમાં રાજ્યમાં કેટલુંક અંધેર ચાલવા લાગ્યું, તેથી અંગ્રેજ સરકારે તેમને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મુકી મદ્રાસમાં કેદ રાખ્યા. ખંડેરાવ મહારાજનાં રાણી શ્રીમંત જમનાબાઈ પાસે

દત્તક લેવડાવી ઈ. સ. ૧૮૭૬માં સયાજીરાવ મહારાજને ગાદીએ બેસાડયા. એજ હાલના મહારાજ. એમણે સારી ઉચી કેળવણી લીધેલી છે.

અનેક વખત એ વિલાયત વગેરે દેશોની મુસાફરી કરી આવ્યા છે. અને અનેક પ્રકારના સુધારા એમણે પોતાના રાજ્યમાં દાખલ કર્યા છે. કન્યાશાળાઓ, અંગ્રેજી શાળાઓ, કોલેજ, હુન્નરશાળાઓ વગેરે કાઢી તથા પોતના રાજ્યમાં ફરજિયાત તથા મફત કેળવણી દાખલ કરી રૈયતને કેળવવાનો ઉત્તમ પ્રકારનો પ્રયત્ન કર્યો છે. વળી ધારાસભા, પંચાયતો, સુધારાધર્મો વગેરે સ્થાપન કરી રાજકાજમાં પ્રગ્લને લાગ આપવા આડ્યો છે, પાટનગર વડોદરાને સુશોભિત બનાવ્યું છે, ને સયાજી

સરોવર બંધાવી નળવાટે લોકને માટે ચોકખું પાણી પૂરું પાડવા સાધન કરી આપ્યું છે. ઘણું જીવો એવા પ્રજા વતસલ મહારાજ.

૮૨. અંગ્રેજી અમલ.

ઈ. સ. ૧૮૧૮માં પેશ્વાનું રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારે લઈ લીધું ત્યારથી ગુજરાતનો પેશ્વાનો પ્રદેશ પણ અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં આવ્યો; એટલે એ વખતથી ગુજરાતમાં અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય થયું ગણાય. મુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ, ખેડા અને પંચમહાલ એ પાંચ જિલ્લાઓ સ્વતંત્રપણે અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં છે, અને બાકીના ભાગમાં નાનાં મોટાં દેશી રાજ્યોનો અમલ છે; પણ તેમના ઉપર અંગ્રેજ સરકારની ઉપરીપણાની સત્તા છે, તેથી આખું ગુજરાત અંગ્રેજ સરકારના તાબામાંજ ગણાય. ઇ. સ. ૧૮૫૭ના બળવા સુધી નામદાર કંપની સરકાર રાજ્ય ચલાવતી હતી, પણ એ પછી ઈંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટે હિંદુસ્તાનનો રાજકારભાર સીધો પોતાના હાથમાં લીધો, તે વખતથી નામદાર વિક્ટોરિયા રાણી હિંદુસ્તાનનાં અને ગુજરાતનાં શહેનશાહ-બાનુ થયાં હતાં. સન ૧૮૫૮માં એમણે એક દંદેરો બહાર પાડ્યો હતો તેમાં હિંદુસ્તાનના લોકોને પોતાની અંગ્રેજ રૈયતના સરખા હંકા આપવાનું ફરમાવ્યું છે. મદારાણી વિક્ટોરિયાને ઈંગ્લાંડની ગાદીએ રાજ્ય કરતાં ૫૦ વર્ષ થયાથી ઇ. સ. ૧૮૮૭માં આખા હિંદુસ્તાનમાં તેમની 'ગોલ્ડન જ્યુબિલી' (સુવર્ણ મહોત્સવ) ધામધુમથી ઉજવવામાં આવી હતી; અને ઇ. સ. ૧૮૯૭માં સાઠ વર્ષ થવાથી 'ડાયમન્ડ જ્યુબિલી' (હિરક મહોત્સવ) ઉજવવામાં આવી હતી. ઇ. સ. ૧૮૭૭માં દિલ્હીમાં મોટો દરબાર ભગવામાં આવ્યો હતો, તે વખતે મદારાણી વિક્ટોરિયાએ કેસર-એ-હિંદનું ૫૬ ધારણ કર્યાનું જાહેર થયું હતું. ૬૪ વર્ષ સુધી રૂડી રીતે રાજ્ય કરી ૮૨ વર્ષની વયે ઇ. સ. ૧૯૦૧માં એમનો સ્વર્ગવાસ થવાથી એમના વડા પુત્ર સાતમા એડવર્ડ ૬૦ વર્ષની વયે એમની ગાદીએ બેઠા. એ જગતમાં શાંતિ સ્થાપનાર મહારાજ તરીકે વખણાયા છે. એમના રાજ્યાલિખેકનો મોટો દરબાર દિલ્હીમાં તે વખતના વાઈસ-રોય લૉર્ડ કર્ઝને તા. ૧લી જાન્યુઆરી ૧૯૦૩ ના રોજ બહુ દમદમથી ભર્યો હતો. એમના પાટવી પુત્ર પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ ૧૯૦૫માં હિંદુસ્તાનની મુસાફરીએ આવ્યા હતા, તેમને હિંદની રૈયત તરફથી બહુ માન મળ્યું હતું. શહેનશાહ એડવર્ડના સ્વર્ગવાસ પછી તે પંચમ જયોજી નામે ૧૯૧૦ની ૬ઠ્ઠી મેએ ૪૫ વર્ષની વયે ગાદીએ બેઠા, અને ઈંગ્લાંડના રાજા

અને ભારત વર્ષના શહેનશાહ બન્યા છે. એમના પટાલિષેકનો દબદબા
ભર્યો દરબાર પણ ૧૨મી ડિસેમ્બર ૧૯૧૧ના શુભ દિને પાયતખ્ત

શહેર દિલ્હીમાં ભરવામાં આવ્યો હતો, અને તે વખતે જ્યોર્જ
શહેનશાહ પોતે મહારાણી મેરી સાથે હિંદુસ્તાનમાં દિલ્હીની ગાદીએ
બેસવા પધાર્યા હતાં. તેમના પોતાના પધારવાથી આખા હિંદુસ્તાનમાં
આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો હતો. અંગ્રેજ અમલ દરમ્યાન દેશમાં ભૂટકાટ, ધાડ,
ચોરી વગેરે બંધ થયાં, અને રાજાઓની અંદર અંદરની લડાઈઓ પણ
બંધ પડી છે, તેથી દેશમાં શાંતિ પથરાઈ છે, અને રૈયત સુખી થઈ
છે. ધર્મિષ્ઠ અને નીતિમાન આર્યપ્રજા પ્રાર્થના કરે છે કે,
જય મહારાજ જ્યોર્જનું જયરાજ્ય શાંતિમાં દીપા-વધો !
ધણું છવો શહેનશાહ પંચમ જ્યોર્જ.

પુરવણી

ગુજરાતના જુદા જુદા વંશના રાજાઓ તથા
સુલતાનો-મુસલમાન બાદશાહો.

ઈ. સ. થી ઈ. સ. સુધી.

ઈ. સ. થી ઈ. સ. સુધી.

ચાવડા વંશના.

પતરાજ	૭૪૬	૮૦૬	વૈરીસિંહ	૮૬૫	૯૨૦
યોગરાજ	૮૦૬	૮૪૨	રતનાદિત્ય	૯૨૦	૯૩૫
દોમરાજ	૮૪૨	૮૬૬	સામેનસિંહ	૯૩૫	૯૪૨
બુવડ	૮૬૬	૮૮૫			

સોલંકી વંશના.

મૂળરાજ ૧લો	૯૬૧	૯૯૬	સિદ્ધરાજ	}	૧૦૯૪	૧૧૪૩
ચામુંડરાજ	૯૯૭	૧૦૧૦	જયસિંહ			
દુર્લભરાજ	૧૦૧૦	૧૦૨૨	કુમારપાળ	૧૧૪૩	૧૧૭૪	૧૧૭૪
ભીમદેવ ૧લો	૧૦૨૨	૧૦૬૪	અજયપાળ	૧૧૭૪	૧૧૭૭	૧૧૭૭
કરણરાજ	૧૦૬૪	૧૦૯૪	મૂળરાજ ૨જો	૧૧૭૭	૧૧૭૯	૧૧૭૯
			ભીમદેવ ૨જો	૧૧૭૯	૧૨૪૨	૧૨૪૨

વાઘેલા વંશના.

x અર્ણોરાજ	૧૧૭૦	૧૨૦૦	+ વિશળદેવ	૧૨૪૩	૧૨૬૧
x લવણપ્રસાદ	૧૨૦૦	૧૨૩૩	+ અર્જુનદેવ	૧૨૬૧	૧૨૭૪
x વીરધવળ	૧૨૩૩	૧૨૩૮	+ સારંગદેવ	૧૨૭૪	૧૨૯૫
x વિશળદેવ	૧૨૩૮	૧૨૪૨	+ કરણધેલો	૧૨૯૫	૧૩૦૪
x ધોળકાના રાણા			+ અણહિલવાડના મહારાજાઓ.		

ગુજરાતના સુલતાનો-મુસલમાન બાદશાહો.

મહંમદશાહ ૧લો	૧૪૦૩	૧૪૦૭	સિકંદરશાહ	૧૫૨૬માં	
મુજફ્ફરશાહ ૧લો	૧૪૦૭	૧૪૧૧	મહંમદશાહ ૩જો	૧૫૨૬માં	
અહમદશાહ ૧લો	૧૪૧૧	૧૪૪૧	બહાદુરશાહ	૧૫૨૬	૧૫૩૬
મહંમદશાહ ૨જો	૧૪૪૧	૧૪૫૧	મહંમદશાહ ફારૂકી	૧૫૩૬માં	
કુતબશાહ	૧૪૫૧	૧૪૫૯	મહંમદશાહ ૪થો	૧૫૩૬	૧૫૫૪
દાઉદશાહ	૧૪૫૯માં		અહમદશાહ ૨જો	૧૫૫૪	૧૫૬૧
મહંમદ બેગડો	૧૪૫૯	૧૫૧૩	મુજફ્ફરશાહ ૩જો	૧૫૬૧	૧૫૭૨
મુજફ્ફરશાહ ૨જો	૧૫૧૩	૧૫૨૬			

